

OFFICINA TEXTOLOGICA

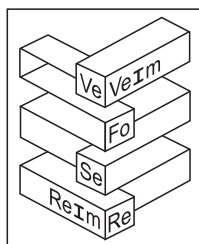
17.

A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai

Diszkusszió

Szerkesztette

Dobi Edit

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

Officina Textologica

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

CSÚRY ISTVÁN (FRANCIA TANSZÉK)

DOBI EDIT (MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK)

KERTÉSZ ANDRÁS (GERMANISZTIKAI INTÉZET)

PELYVÁS PÉTER (ANGOL TANSZÉK)

Technikai szerkesztő:

DOBI EDIT

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

ISSN 1417-4057

ISBN 978-963-318-269-7

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató
A nyomdai munkálatok a Debreceni Egyetem
sokszorosítóüzemében készültek, 2012-ben

Tartalom

Előszó	5
SKUTTA FRANCISKA	
Összefüggés-hordozók jellemzése elbeszélő szövegekben	7
KISS SÁNDOR	
A szövegösszefüggés sajátosságai lírai szövegekben	17
CSÚRY ISTVÁN	
A szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek a társalgásban és a monológális szövegekben	25
NAGY ANDREA	
Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés- hordozók nem prototipikus párbeszédes szövegben	42
BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT	
Adalékok a hipertext és a szövegszerűség kapcsolatához	57
DOBI EDIT	
A bekezdésnyi szöveg textualitásáról	98
HAASE ZSÓFIA	
A névmás mint indirekt anafora	116
FURKÓ BÁLINT PÉTER	
A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgató- könyvekben. Az angol <i>of course</i> és a magyar <i>persze</i> kontrasztív elemzése.....	139
<i>Officina Textologica 17. Abstract</i>	153

Előszó

E kötet szerzői egyéni szempontokat érvényesítve a szöveg globális jelentésszerkezetét vagy a szövegjelentés valamely jelenségét vizsgálják. A poliglottia és az integráló törekvés — az *Officina Textologica* köré szerveződő eddigi szövegkutatás jellemzői — ezekben a tanulmányokban sem csak az egyéni megközelítésmódok révén érvényesülnek, hanem azáltal is, hogy angol, német, francia nyelvű korpuszok vizsgálatával válik lehetővé a jelentésszerveződés összevető megközelítése.

A tanulmányok témáik érvényességi köre szerint követik egymást: az egy-egy szövegműfaj, -típus, -forma jellemzőit általános értelemben bemutatókat követik azok, amelyek a szöveg jelentésszerveződésének valamely sajátosságára vagy jelenségére összpontosítanak.

Skutta Franciska *Összefüggés-hordozók jellemzése elbeszélő szövegekben* című tanulmányában — miután átfogó képet nyújt a jelentés összefüggését megteremtő eszközökről —, francia és magyar nyelvű szövegek vizsgálatával áttekinti azokat az összefüggés-teremtő jelenségeket, amelyek az elbeszélésre mint műfajra különösképpen jellemzőek. Egyik lényegi következtetése az, hogy a műfajspecifikus összefüggés-hordozók jellemzően a szöveg tagolásában játszanak szerepet.

Kiss Sándor *A szövegösszefüggés sajátosságai lírai szövegekben* című írásában a lírai beszédmód sajátosságait közelíti meg szövegnyelvészeti keretben. Írásának központi gondolata az, hogy a lírai szövegek összefüggőségének megteremtésében lényeges szerep jut a retorikai eszközöknek, ami együtt jár azzal, hogy a lírai költemények nem felelnek meg teljesen a formális koherencia igényének.

Csúry István *A szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek a társalgásban és a monológális szövegekben* című írásában a konnektor, diskurzusjelölő és keretjelölő néven ismert elemi diskurzus-összetevők különböző típusainak főbb szövegtani sajátosságait vizsgálja három kérdésre összeponosítva: azonosak-e és egyformán viselkednek-e a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek a monológális és a dialogális, az írott és az élőbeszédbeli, a monomodális és multimodális szövegekben? Lehet-e az írott közlés céljaira készült szövegművek elemzési eredményeinek extrapolációjával általános érvényű szövegtani megállapításokat tenni? Ezek megalapozásához elégséges-e példaszövegek kvalitatív vizsgálata, vagy statisztikailag is releváns adatmennyiség összegyűjtésére és elemzésére van-e szükség?

Nagy Andrea *Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédes szövegekben* című tanulmánya is érdekes megközelítésben tekint a párbeszédes szövegekre. Miután — Petőfi S. János és saját példái elemzésével — áttekinti és értelmezi a szöveg-összefüggőség különböző síkjait, illetve ezek hatását a szövegek jelentésbeli jól formáltságára, a nem

tipikus szövegalkotási módokat egy szövegszerűnek nem nevezhető szöveg elemzésével meggyőzően illusztrálja.

Boda István Károly és Porkoláb Judit *Adalékok a hipertext és a szövegszerűség kapcsolatához* című tanulmánya elméleti megközelítése a szövegek e sajátos szerveződésének. Ez a megközelítés annyiban kötődik a kötet előző írásához, hogy a hipertextuális szövegek alapvető problémája is az, hogy általános esetben nem teljesítik a szövegszerűség általánosan elfogadott kritériumait, noha ezek „nyomokban” bennük is fellelhetők. A szerzők áttekintik a szövegszerűség legfontosabb feltételeit, különös tekintettel a hiperszövegek összefüggőségével és teljességével kapcsolatos kérdésekre. Tárgyalják azokat a jelenségeket és összefüggéseket, amelyek ismeretében a hiperszövegek textuálisáról teljes képet alkothatunk: a szövegszerűség témakörét, a szövegközi kapcsolatok legfontosabb típusait, illetve a szövegszerűség felhasználó-központú kritériumait.

Dobi Edit *A bekezdésnyi szöveg textuálisáról* című írásában egy határesetként kezelendő szövegformációt, a bekezdésnyi szöveget tanulmányozza azzal a céllal, hogy felderítse azokat a sajátosságokat, amelyek alapján a vizsgált formáció szövegnek tartható, illetve ezen túlmenően szövegműfajba/-típusba sorolható, más hasonló szövegműfajokkal/-típusokkal összevethető. A szűk értelemben vett szövegnyelvészeti keret kibővül a kognitív szemantika jelentésfelfogásával és a szemiotikai textológia szöveg megközelítési szemléletével, ide értve az organizáció-típusok elméletét is.

Haase Zsófia *A névmás mint indirekt anafora* című írásában egy központi kérdés köré szervezi gondolatait: Betölthetik-e névmások — a magyarban általában igei személyragok — indirekt anaforák szerepét? A szerző a témába vágó szakirodalom áttekintésével igyekszik tisztázni a fogalom jelentését, egyben a téma kidolgozottságának alaposságát. Arra a következtetésre jut, hogy „a névmási anaforák használatát biztosító feltételrendszer leírása korántsem teljes, mi több, nem is egyértelmű, [...] az indirekt névmási anaforák használatát blokkoló anaforikus szigetek fogalma a szakirodalomban folyamatosan újraértelmeződik.” (118)

Furkó Bálint Péter *A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgatókönyvekben. Az angol of course és a magyar persze kontrasztív elemzése* című tanulmánya azzal a céllal keletkezett, hogy a diskurzusjelölők funkcionális spektrumának feltérképezésére megbízhatóbb módszertant alkalmazzon két nyelvű szövegek kapcsán, és így képes legyen kultúrák közötti különbségek feltárása révén univerzális pragmatikai diskurzusfunkciók megragadására. A szerző a *Dr. House* című filmsorozat forgatókönyveiből, valamint átirataiból összeállított korpuszon tanulmányozza az angol *of course* és a magyar *persze* diskurzusjelölők használatát. Megállapításaival azt igazolja, hogy kontrasztív vizsgálódással olyan pragmatikai szerepekre is rá lehet világítani, amelyekre egyetlen nyelvben végzett elemzésekkel nem lehetséges.

1.

Összefüggés-hordozók jellemzése elbeszélő szövegekben¹

SKUTTA FRANCISKA

A címben jelzett összefüggés-hordozók jellemzése nagyban függ attól, hogy milyen tágon értelmezzük az „elbeszélő szövegek” fogalmát. Ha ugyanis e kifejezés helyett a látszólag egyszerűbb „elbeszélés” szót használjuk — ’történetközlés’ jelentésben — ennek az összetett kommunikációs jelenségnek a megnevezésére, máris felmerül a történetközlés *médiámának* kérdése, hiszen ugyanazon történet — bizonyos módosulásokkal — előadható nyelvi vagy nem nyelvi közegben, gyakran e kettő együttes alkalmazásával, más szempontból tekintve pedig gyakorlati vagy művészi céllal. Sőt egyetlen médiumon belül és ugyanazon általános céllal születhetnek különböző műfajú történetközlések, melyek így különféle összefüggés-hordozók jelenlétét teszik szükségessé. Ha például a nem nyelvi közegben létrejött, művészi céllal megvalósuló történetközlés lehetőségei közül kiválasztjuk az emberi mozgásra épülő történetközlést (zenei kísérettel vagy nélküle), megkülönböztethetjük a *pantomimet* és a *táncot*: az előbbiben a mozdulatok közvetlenül utánozzák az emberi cselekvéseket, míg az utóbbiban a mozgás inkább szimbolikus jelleget ölt, s a történet is áttételesen bontakozik ki. Azonban maga a tánc is több műfajra osztható, melyek bizonyos mozgásformákkal jellemezhetők, s így feltételezhetjük, hogy a néptánc, a klasszikus balett vagy a modern táncművészet az összefüggés-hordozók más-más rendszerét dolgozta ki. A néptáncban gyakran nyilvánvalóan elkülönülnek a férfiakra, illetve a nőkre jellemző táncleírások, de a balett koreográfiáját is lehet úgy alakítani, hogy egyes mozdulatok bizonyos szereplőkhöz kapcsolódjanak, esetleg bizonyos jellemeket ábrázoljanak. Ami ezekben a tágon értelmezett „elbeszélésekben” közös, nem más, mint egy mélyebb, elvontabb szerkezet, maga az előadott történet, azaz egy időbeli és oksági viszonyok révén strukturált véges eseménysor, amely tehát keretet biztosít a különböző médiumokra és műfajokra jellemző összefüggés-hordozók működéséhez.

Visszatérve mármost a címbeli „elbeszélő szövegek” kifejezéshez, megállapíthatjuk, hogy a „szöveg” szóval jellemezhető történetközlő üzenetek tartománya a fentieknél szűkebb. Igaz ugyan, hogy a „szöveg” fogalmának is létezik tá-

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. A kutatást az OTKA (K 81913-as pályázat) is támogatta.

gabb értelmezése: Petőfi S. János szemiotikai-textológiai modellje szerint a szöveg komplex jel, és szövegnek tekinthetjük „mind a *kizárólag lexikai elemekből* létrehozott, mind a *multimediális, de 'dominánsan verbális'* szemiotikai objektumokat” (Petőfi S. 2004: 29). Ugyanakkor szűkebb értelmezésben a „szöveg” szóval általában nyelvi üzeneteket jelölünk, s ezért a továbbiakban csak a tisztán nyelvi közegben megvalósuló elbeszélésekről, történetközlésről lesz szó, különös tekintettel az ilyen szövegekben előforduló összefüggés-hordozókra. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy csak azokat az elbeszélő szövegeket vesszük figyelembe, amelyek pusztán beszédtevékenység, illetőleg írás révén jönnek létre, s így nem társul hozzájuk nyelven kívüli vizuális vagy akusztikus üzenet² (ez utóbbiakra lehet példa az illusztrált mesekönyv, a képregény, színdarab, film, opera, dal, dalciklus). Az így meghatározott elbeszélő szövegek természetesen még mindig sokféle műfajt foglalnak magukban, melyek osztályozása azonban nem célja e tanulmánynak; egyes műfajok csupán annyiban válnak itt fontossá, hogy bizonyos típusú összefüggés-hordozók csak ezeket jellemzik. A bemutatás az ilyen esetekre is kitér, miután megtörténik az általánosabb érvényű, műfajoktól független összefüggés-hordozók feltérképezése.

A nyelvi közegben létrejövő elbeszélések nagyobb része prózában valósul meg; ez mindenképp igaz a nem irodalmi, társalgás során elhangzó vagy a sajtóhírekben megjelenő elbeszélésekre, de a modern korban feltehetően az irodalmi elbeszélésekre is, eltekintve néhány — főleg a régebbi korokban gyakori — verses műfajtól, mint az eposz, a lovagregény, ballada vagy elbeszélő költemény. A vers és a próza szembenállása itt annyiban érdekes, hogy míg a versben magának a szövegnek a hangzása, a ritmus és a rímek összecsengése is megvalósítja a szövegegységek bizonyos tagolását és összekapcsolását, a prózában nem (vagy csak ritkán) található ilyen közvetlenül érzékelhető összefüggés-hordozó elemek. Legfeljebb az irodalmi elbeszélésre jellemző cím és esetleges fejezetcímek játszhatnak egyszerre tagoló és összefüggést biztosító szerepet, ez utóbbit azzal, hogy a cím előreutal a következő rész tartalmára, a fejezetcímek (és/vagy szinopszisok³) összeolvasása révén pedig kirajzolódhat a mű cselekményének váza. E tanulmány célja azonban inkább az, hogy irodalmi elbeszélések vizsgálata során magában a szövegtestben keresse és írja le azokat a nyelvi és tartalmi eleme-

---

² Eltekintve a beszédhang és a kiejtés, másrésről az egyéni kézírás, illetőleg a tipográfia változataitól. Szintén eltekinthetünk itt a beszédet kísérő kódolt vagy önkéntelen, esetleg az egyénre jellemző gesztusoktól.

³ Közismert példák a szinopszisa a *Don Quijote* és a *Candide* fejezetei elején található összefoglalások; nem egyetlen összefüggő cselekményt alkotó novellafüzér esetén pl. a *Dekameron* novelláinak szinopszisa. A fejezetek mottói — gyakran irodalmi idézetek — szintén hangsúlyozzák a tagolást, de a cselekménnyel áttételesebb viszonyban állnak, egy helyzetre vagy hangulatra utalnak, már-már profetikus erővel, mint Szerb Antal *Utas és holdvilág* c. regényében.

ket, amelyek az elbeszélés folyamatosságát, alkotóelemeinek összefüggését és tagolását biztosítják.

Az elbeszélő szövegben működő összefüggés-hordozók egy jelentős része szükségszerűen megegyezik a többi szövegtípusban is megtalálható összefüggés-hordozókkal, hiszen minden szövegnek meg kell felelnie a *textualitás* követelményének, amelyet Petőfi S. János a következőképpen határoz meg:

A textualitást mint a következő elvárásnak való megfelelést értelmezem: a szóban forgó szemiotikai objektum egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben, egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggő és teljes tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, egy összefüggő és teljes megformáltsággal rendelkezőnek tekinthető dominánsan verbális objektum formájában (Petőfi S. 2004: 30).

Ezzel szemben bizonyos összefüggés-hordozók gyakrabban fordulnak elő az elbeszélő műfajokban, ugyanis — szintén Petőfi megfogalmazásában — „a megformáltság összefüggőségére és teljességére vonatkozó elvárás [...] szövegtípusonként különböző lehet” (Petőfi S. 2004: 30). A következőkben tehát épp csak érintjük az általános érvényű elemeket és eljárásokat, s máris áttérünk azokra a változatokra, melyek elsősorban az elbeszélő műfajokat jellemzik.

Mint ismeretes, a jól formált, koherens szöveg egyszerre biztosítja a már adott referenciális elemek folytonosságát és az új információk révén létrejövő előrehaladást, nem utolsósorban e kettő egyensúlyát, valamint kifejezheti a tényállások közötti logikai viszonyokat. A folytonosságot alapvetően az *anafora*, az előrehaladást a *tematikus progresszió*, a tér-, idő- és logikai viszonyok kifejezését pedig a *konnektorok* valósítják meg. E három szövegtípus eljárás mindegyikének több változata ismert, amelyek közül most az elbeszélésben gyakoribb változatokra térünk ki.

Az elbeszélés mint történetközlés természetéből fakadóan a cselekmény előrehaladása az újabb és újabb eseményeknek köszönhető, míg a *referenciális folytonosságot* a szereplők állandósága biztosítja hosszabb-rövidebb szövegdarabon, esetleg a teljes elbeszélésen keresztül.⁴ E folytonosságot fenntarthatja a szövegben felidézett szereplők nevének ismétlődő említése, de az olyan nyelvekben, amelyekben az ige alanya nem fejezhető ki pusztán a személyranggal, a korreferencia megvalósításának leggyakoribb eszköze a névmási anafora. E két referenciális eljárás annyira nyilvánvaló, hogy az olvasó könnyen átsiklik fölötte, és csak akkor figyel fel rá, amikor a szokásostól eltérő megoldással találkozik.

---

⁴ Szélsőséges kivételként megemlíthetjük Virginia Woolf *Orlando* c. regényét, amelyben a főhős nemet vált, férfiból nővé változik, s ez szükségképpen maga után vonja a névmási reprezentáció megváltozását.

Előfordul, hogy az elbeszélő szinte már „fölösleges” nyomatékkal — teljes nevük ismétlésével — utal a szereplőkre, s ez a folyamatos azonosításon túl különös, egyszerre hivatalos és ünnepélyes légkört teremt, mint Marguerite Duras *Le ravissement de Lol V. Stein* (= Lol V. Stein elragadtatása) c. regényében, ahol a lelkileg sérült hősnő még a hozzá közel állókkal szemben is idegenül érzi magát:

Rien ne pouvait faire entrevoir dans cette femme-ci, même fugitivement, le deuil étrange qu'avait porté *Lol V. Stein* de *Michael Richardson*. De sa folie, détruite, rasée, rien ne paraissait subsister, aucun vestige exception faite de sa présence chez *Tatiana Karl* cet après-midi-là. (Duras 1964: 77)⁵

Az ilyen egyértelmű azonosítással épp ellentétes eljárást találunk Duras *Détruire dit-elle* (= Lerombolni, mondta) c. regényében, ahol a szereplőket a szöveg egy hosszabb szakaszában kizárólag a személyes névmások képviselik. Ezek ugyan fenntartják a referenciális folytonosságot, mivel azonban a két — egyelőre névtelen — férfi szereplőt egyaránt az *il* (= ő), *le* (= őt), *lui* (= neki) névmások idézik fel, nincs biztosítva az egyértelmű (ko)rreferencia:

Crépuscule dans l'hôtel. [...]

Elle vient de sortir.

Il ferme le livre.

Neuf heures, crépuscule, crépuscule dans l'hôtel et sur la forêt.

— Vous permettez?

Il relève la tête et *le* reconnaît. *Il* a toujours été là, dans cet hôtel, depuis le premier jour. *Il l'*a toujours vu, oui, soit dans le parc, soit dans la salle à manger, dans les couloirs, oui, toujours, sur la route devant l'hôtel, autour du tennis, la nuit, le jour, à tourner dans cet espace, à tourner, seul. *Son* âge n'est pas ce qui apparaît, mais *ses* yeux.

Il s'assied, prend une cigarette, *lui* en offre une. (Duras 1969: 14–15)⁶

---

⁵ Semmi sem engedte sejteni ebben a nőben, még futólag sem, a különös gyászt, melyet Lol V. Stein Michael Richardsonért viselt.

Örületéből, amely megsemmisült, elsimult, mintha már semmi nem maradt volna, semmilyen nyom, kivéve azt, hogy ezen a délutánon ott volt Tatiana Karlnál. (Saját fordításom.) A forrásszövegekben a dőlt betű saját kiemelésem.

⁶ Félhomály a szállodában. [...]

A nő éppen most ment el.

Kilenc óra, félhomály, félhomály a szállodában és az erdőn.

— Megengedi?

Felemeli a fejét, és felismeri. Mindig is ott volt ebben a szállodában, az első naptól. Láta is mindig, igen, akár a parkban, akár az ebédlőben, a folyosókon, igen, mindig, az úton a

Az összefüggés-hordozók e „hibás” működése természetesen a történet mélyebb értelmét hivatott érzékeltetni. Itt ugyanis — az előző példával épp ellentétben — a szereplők, akik egy a külvilágtól elzárt szanatóriumban időznek, külső-belső hasonlóságot, egymással vállalt közösséget éreznek, s így személyiségük mintegy átjárhatóvá válik egymás számára. Mint egyikük, az író Max Thor mondja: *Stein néz helyettem. Azt írnám le, amit Stein néz.*⁷

A cselekmény szereplőinek állandóságán alapuló referenciális folytonosság a szövegben főnévi csoporttal, illetőleg személyes névmással kifejezett korreferenciálancot hoz létre, amely ugyanakkor szoros kapcsolatban áll az elbeszélő szövegre jellemző *tematikus progresszióval*. Ennek František Daneš által leírt típusai közül⁸ az elbeszélő szöveghez legjobban (de nem kizárólagosan) az állandó témájú előrehaladás illik, amelyben tehát egy-egy szereplő képviseli és tartja fenn egy-egy szövegrész témáját, köré szerveződnek — új információként — az események és a helyszínek. Ez utóbbiak szövegbeli elrendezését különböző megoldások segítik. Azokban a nyelvekben — így a franciában is —, amelyek egyes idősíkokon belül több igeidőt alkalmaznak, általában jól elkülönül az elbeszélő szövegben az eseménysorból kialakuló előtér és a leírásokat, kommentárokat tartalmazó háttér⁹. Emellett azonban rendszerint az időviszonyokat jelölő *konjektorok* (kötőszók, időhatározók) is hozzájárulnak az eseménysor összefűzéséhez, fontosságuk pedig különösen akkor tűnik fel, amikor az események sorrendje, időbeli távolsága az elbeszélés során összezavarodni látszik. Az *Utas és holdvilág* második, „A bujdosó” c. részében a több napja magányosan és céltalanul bolyongó, addigi élete elől menekülő Mihály elveszti időérzékét, látomások gyötrik. Az idő múlását csak nagy vonalakban jelzik a bekezdéseket nyitó időhatározók: *valamelyik este* (Szerb 1964: 84), *később* (85), *hajnalban* (85), *negyedik, ötödik vagy talán hatodik nap* (85), de az időpontok bizonytalansága már Mihály nézőpontját tükrözi. Gondolataiban felmerül a kínzó múlt, az a tizenöt év, amelynek minden eseménye szabályosan követte egymást a nem kívánt mérnöki mesterség kitanulásától a szép, okos és gazdag feleség megtalálásáig — ezeket a szinte előzetes forgatókönyv szerint lejátszódó érdektelen és elkerülhetetlen eseményeket monoton kapcsolóelemek szervezik időrendbe: *azután [...] azután [...] végül [...] azután [...] és végre* (83). Ezzel szemben a látomásokban elhomályosulnak a határok idősíkok, valóság és álom

---

szálloda előtt, a teniszpálya környékén, éjjel-nappal, amint jár-kel ebben a térben, ott jár-kel, egyedül. Nem látszik annyi idősen, amennyi, csak hát a szeme.

Leül, cigarettára gyújt, őt is megkínálja. (Saját fordításom.)

⁷ *Stein regarde pour moi. Je décrirais ce que Stein regarde* (Duras 1969: 47). A személyes névmások használatáról e regényben ld. Skutta 2002.

⁸ Daneš 1974: 114–123. Daneš magát a tipológiát állítja fel; a progresszió és a szövegtípusok összekapcsolódásához vö. Riegel—Pellat—Rioul⁵ 1999: 608–610.

⁹ Vö. Combettes 1992: 103–112.

között, s még az időhatározók sem jelzik teljes bizonyossággal, hogy Mihály álmódott-e, vagy ébren hitte, hogy ifjúkori barátját, Tamást pillantotta meg a fák között:

Lefeküdt, *és mindjárt* mély álomba merült.

Később a csillagok fénye nagyon megerősödött, oly erősen égtek a csillagok, mintha valami szokatlan nyugtalanság vett volna erőt az égbolton, és felébredt. Felült, és tétován nézett szét az iszonyú csillagfényben. Az egyik ciprus mögül Tamás lépett elő, sápadtan és rosszkedvűen. [...] *Azután* elment, és Mihály utána akart rohanni, de nem tudott felállni, akármint is erőlködött.

Hajnalban felébredt a hidegre és az első világosságra, és álmosan szét nézett a kertben. (Szerb 1964: 85)

A *nézőpont* azonban az események másik fő koordinátájának, a térnek a bemutatásában is alapvető szervezőerő. Jól példázza ezt Marguerite Duras *Moderato cantabile* c. regényének filmszerű szerkesztése, s abban is egy olyan jelenet, melyben egy zongoraórán a megkeseredett tanárnő, a dacos kis tanítvány és e kisleány anyja, a regény főhőse, Anne Desbaresdes véletlenül egy a ház ablakai alatt történt szerelmi gyilkosság tanúi lettek. A jelenetet az elbeszélő következetesen a szereplők nézőpontjából meséli el, illetőleg „láttatja és hallatja” az olvasóval, mintegy a kamera mozgását érzékeltetve a térviszonyok (távolság, mélység, viszonyítási pontok, a mozgás és a tekintetek iránya) nyelvi kifejezésével:

Il se mit à jouer. De la musique s'éleva par-dessus la rumeur d'une foule qui commençait à se former *au-dessous de la fenêtre, sur le quai*. [...] L'enfant termina sa sonatine. Aussitôt la rumeur d'*en bas s'engouffra* dans la pièce, *impérieuse*. [...] L'enfant recommença à jouer la sonatine de Diabelli. [...] Des voix précipitées, de femmes et d'hommes, de plus en plus nombreuses, *montaient* du quai. *Elles semblaient toutes dire la même chose qu'on ne pouvait distinguer*. [...] L'enfant s'arrêta. La dame se tourna vers Anne Desbaresdes.
— *C'est sûr, il s'est passé quelque chose de grave*.

Ils allèrent tous trois à la fenêtre. *Sur la gauche du quai, à une vingtaine de mètres de l'immeuble, face à la porte d'un café*, un groupe s'était déjà formé. [...] C'était *vers l'intérieur du café* que tout le monde *regardait*. [...] [L'enfant] reprit sa sonatine comme on le lui demandait. *Le bruit sourd* de la foule *s'amplifiait* toujours, il devenait maintenant *si puissant*, même *à cette hauteur-là de l'immeuble*, que la musique en était débordée. [...] Anne Desbaresdes baissa

la tête [...] *En bas*, quelques cris, des appels maintenant raisonnables, indiquèrent *la consommation d'un événement inconnu*. (Duras 1958: 18–22)¹⁰

A teljes regényen végigvonul a terek kettőssége, olyan szigorú ellentétpárok révén, mint 'fent' ~ 'lent', 'kint' ~ 'bent', a kávéház a kikötői munkásnegyedben ~ Anne otthona, a nagypolgári villa, s a cselekmény során a teret a hősnő mozgása tagolja, az ő nézőpontja segíti az olvasót a mű értelmezésében.

A *tagolás* (amit eddig is érintettünk) önálló területét képezi az összefüggés-hordozóknak, hiszen az arra szolgáló elemek és eljárások megkönnyítik az olvasó tájékozódását a szövegben, irányítják figyelmét, és sugallhatnak értelmezési lehetőségeket, nem kis mértékben kapcsolódva az egyes műfajok sajátosságaihoz. Talán ezen a téren találkozhatunk a legszorosabban vett műfaj-specifikus összefüggés-hordozókkal, amelyek gyakran az elbeszélő szöveg kitüntetett pontjain jelennek meg. Így a népmese szinte mindig a „hol volt, hol nem volt” időtlen indítással kezdődik, és az „addig éltek, míg meg nem haltak” vagy (más hangnemben) az „aki nem hiszi, járjon utána” zárással végződik, közben pedig a háromszori segítségnyújtás és a hős három próbatétele tagolja a cselekményt. Az eposz műfajának valóságos kelléktára alakult ki, kezdve az invokációval:

Haragot, istennő zengd Péleidész Akhileuszét,
vészest, mely sokezer kint szerzett minden akhájnak,
mert sok hősnék erős lelkét Hádészra vetette

(Homérosz: *Íliász*, ford. Devecseri Gábor, I, 1–3),

---

¹⁰ A fiú elkezdett játszani. Zene szállt fel a zaj, a tömeg fölé, amely lenn, az ablak alatt mindinkább sűrűsödött a tengerparton. [...] A fiú bevégezte a szonatinát. Utána mindjárt harsogva tört be a külső zsvaj a szobába. [...] A fiú előlről kezdte Diabelli szonatináját. [...] Sietős női és férfi hangok szálltak fel a tengerpartról, egyre több hang, egyre sürgetőbb. Mintha mind ugyanazt mondta volna, csak nem lehetett megérteni. [...] A fiú abba hagyta. A tanárnő Anne Desbaresdes felé fordult.

— Biztosan valami komoly dolog történt.

Mindhárman az ablakhoz mentek. Bal felől, a tengerparton, húsz méterre a bérháztól, egy kávéház ajtájával szemben, egész csoport sűrűsödött össze. [...] Mindenki a kávéház belseje felé nézett. [...] [A fiú] játszotta tovább a szonatinát úgy, ahogy megkívánták tőle. Lenn a tömeg tompa zsvajja egyre jobban erősödött, s már olyan erőteljessé vált, hogy még e magasságban is elárasztotta a muzsikát. [...] Anne Desbaresdes lehajtotta a fejét [...] Odalenn elszórt kiáltások s most már értelmes hívások jelezték, hogy közben már véget ért valami ismeretlen esemény. (Duras 1973: 73–75) Az eredeti szövegben alkalmazott tipográfiai kiemelések a különböző információkat jelzik: térvizonyokra utaló semleges kifejezések (félkövér dőlt), emfatikus kifejezések (félkövér), a szereplők bizonytalan tudására utaló kifejezések (dőlt).

folytatva a fegyverek felsorolásával, a bajvívás, kocsiverseny, siratás, temetés jeleneteivel, miközben a szereplők nevének említése gyakran eposzi jelzőjük kíséretében történik. Hasonlóképpen megvannak a cselekmény állandó szerkezeti elemei a francia lovagregényben: Chrétien de Troyes műveiben a kalandra induló hős lovag legtöbbször a vándorlás, az éjszakai szállás és vendéglátás során kerül veszedelembe, ezt követi a párviadal, melyből győztesen kerül ki. De hogy modern műfajt is említsünk, a detektívregény lételeme a rejtély, mely áthatja az egész cselekményt, felderítésének (amely gyakran tévútra is vezethet) állomásai szintén tagolják a szöveget, és aktívan bevonják az olvasót a megoldás keresésébe.

Tegyük végül említést egy olyan fajta tagolásról, amely nem kötődik valamely elbeszélő műfajhoz, inkább egy-egy művön belül fokozatosan alakul ki, s mivel formája sem eleve adott, az olvasó is csak lassan ébred rá a jelentőségére. Itt elsősorban bizonyos motívumok visszatérése jut fontos szerephez, melyek kezdetben fel sem tűnnek, viszont későbbi, hasonló szövegekörnyezetben történő megjelenésük révén — a wagneri „vezérmotívum”-hoz hasonlóan — az értelmezést segítő összefüggés-hordozókká válnak.

A *Moderato cantabile* hősnője számára a munkaidő végét jelző sziréna hangja egyúttal az ő titkos kávéházi találkozásainak végét is jelenti. A mindössze egy hétig tartó kapcsolatot közte és egy a férje gyárából elbocsátott férfi között a narrátor rendkívül tartózkodóan beszéli el, épp ezért kelt drámai hatást, és nyer szimbolikus jelentőséget a sziréna ismételt és egyre könnyörtelenebb felhangzása:

Une sirène retentit qui annonçait la fin du travail pour les équipes du samedi. (Duras 1958: 40)

La sirène retentit, égale et juste, assourdissant la ville entière. (Duras 1958: 78)

La sirène retentit, énorme, qui s’entendit allégrement de tous les coins de la ville et même de plus loin, des faubourgs, de certaines communes environnantes, portée par le vent de la mer. [...] *La sirène*, ce soir-là, fut interminable. (Duras 1958: 152)¹¹

Motívummá válhat azonban akár a legártatlanabb időhatározó is, amely nem feltétlenül egy esemény konkrét időpontját hivatott közölni, hanem „megelégszik” egy hangulat villanásnyi felidézésével. Első előfordulását alig is vesszük

---

¹¹ Sziréna hangzott fel odakinn, a munka végét jelezte a szombati dolgozóknak. (Duras 1973: 82)

A sziréna felhangzott, egyformán és határozottan, elkábítva zajával az egész kikötővárost. (Duras 1973: 99)

A sziréna felhangzott bődületes erővel, s a város minden kis zugából igen könnyen hallhatták, sőt messzebről is, a külvárosokból, a közeli falvakból, oly messze vitte a tengeri szél. [...] A sziréna ezen az estén el sem akart már hallgatni. (Duras 1973: 132)

ésre, de amint az elbeszélés halad előre, egy újabb, az elsőhöz hasonló kifejezés és az általa előhívott hangulat visszavezet a korábbi szövegrészhez, sőt felkeltheti a várankozást a motívum egy újabb megjelenése iránt. Ez a szinte mesebeli hármasság történik meg Balogh B. Márton *Világjáték* c. alig másfél oldalba sűrített novellájában, melyben a három, különböző év- és napszakot jelölő kifejezés három, látszólag független eseményt határol el, és kapcsol össze úgy, hogy közben finom áttűnést valósít meg a jelenetek szereplői között:

Nem járok többé templomba, nem így imádkozom — képzeltem el tizennyolc évesen. A lábam aztán mégis odavitt néha, amikor egy budapesti egyetemre kerültem. *Téli estéken* az Egyetemi Könyvtárból jövet [...] olykor befordultam a tér sarkán álló barokk templomba. [...] Egy ilyen alkalommal megakadt a pillantásom egy férfin — nagykabátban állt valahol oldalt, az arcát alig láthattam —, kortalannak tűnt és teljesen jelentéktelennek. [...]

Később valahányszor felidéződött a férfi képe, egy félmondat görgött ideoda, kereste a helyét bennem: maradj fölöslegesnek.

Pár évre rá, *nyári délben* bepillantottam egy alföldi falu református templomába, aztán megrajzoltam a hangulatot [...] Az elkészült pasztellképen hogy, hogy nem, ott ül a férfi is. Egyedül az üres templomban, benn egy padban, egészen hátat fordít. Erős fénysáv zúdul rá a szabadból, táncol a vállán, hívja őt a nyárba. A rajzkör vezetője figyelmesen megállt a kép előtt, és váratlanul címet adott neki: A hit nélkül maradt ember temploma.

Sok év eltelt azóta; s újabban Tokióban naponta találkozom a férfival. Már szemtől szembe rám néz, közvetlen közlelől látom gyűrött arcát reggelente. Több nevét is ismerem. Megesett már — *tavaszi délelőtt* —, hogy egy nőismerőse így becézte: szél-hozta vitéz, gazdátlan samuráj.

(Balogh 1999: 5–6)

Mint ebből a vázlatos bemutatásból is kitűnhet, az elbeszélő szöveg szerkesztésében nem kizárólag a történet alkotóelemei, vagyis a cselekmény, a szereplők, az idő és a helyszínek játszanak fontos szerepet, hanem az ezeket akár nyilvánvalóan, akár rejtetten elhatároló és összekapcsoló elemek és eljárások is, legyenek bár „objektíve” szükséges alkotórészei vagy szimbolikus erejű kifejezései az elbeszélő mű lényegének.

Irodalomjegyzék

- Combettes, Bernard 1992. *L'organisation du texte*. Metz: Université de Metz.
Daneš, František 1974. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. In: Daneš, František (ed.). *Papers on Functional Sentence Perspective*.

Prague: Academia The Hague, Paris: Mouton. *Janua Linguarum, Series Minor* 147, 106–128.

Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Riegel, Martin—Pellat, Jean-Christophe—Rioul, René⁵1999. *Grammaire méthodique du français* [1994]. Paris: Presses Universitaires de France.

Skutta Franciska 2002. A személyes névmás – elválaszt vagy összeköt? A névmási utalás jellegzetességei egy Duras-regényben. In: Andor József—Benkes Zsuzsa—Bókay Antal (szerk.). *Szöveg az egész világ — Petőfi Sándor János 70. születésnapjára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 448–462.

Források

Balogh B. Márton 1999. *Japán fürdő*. József Attila Kör: Kijárat Kiadó (JAK-füzetek 104): *Világjáték*, 5–6.

Duras, Marguerite 1958. *Moderato cantabile*. Paris: Éditions de Minuit.

Duras, Marguerite 1964. *Le ravissement de Lol V. Stein*. Paris: Gallimard. Coll. Folio.

Duras, Marguerite 1969. *Détruire dit-elle*. Paris: Éditions de Minuit.

Duras, Marguerite 1973. *Naphosszat a fákon*. Három kisregény (*Naphosszat a fákon, Moderato cantabile, Andesmas úr délutánja*). Fordította: Gyergyai Albert. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

Szerb Antal 1964. *Utas és holdvilág*. Budapest: Magvető.

2.

A szövegösszefüggés sajátosságai lírai szövegekben¹

KISS SÁNDOR

1. Bevezetés

A lírai beszédmód nem konstruál elbeszélői tudatot, amely a maga közvettségében megszervezi egy történet elmondását, sem rendezői tudatot, amely közvetlenül kívánja bemutatni a történetet alkotó testi és nyelvi cselekvést. A lírai beszélő mindezt megteheti, de diskurzusának módja szerint alapvetően önmagáról beszél, tehát egy én-képet konstruál. Különös módon a műnemek e hármasságának egyik híres megfogalmazásában a líra — mint az irodalmi alkotás egyik „természeti formája” — a felindultság, zaklatottság és átlelkesültség jegyeit viseli magán — amit nyelvi szempontból éppen az ‘én’ állapotváltozásai-ként értelmezhetünk.² Itt általánosíthatjuk Jakobson (*Nyelvészet és poétika*, 1960) megjegyzését, amelyet a nyelvben használatos „emotív” vonásokkal kapcsolatban tett: „Ha a nyelvet az általa hordozott információ szempontjából elemezzük, nem korlátozhatjuk az információ fogalmát a nyelv kognitív aspektusára” (Jakobson 1969: 217). A beszélő önmagáról adott információi implikálják a beszéd tárgyával kapcsolatos emóciókat, azok „lefutását”, vagyis éppen a beszélő benső állapotának módosulásait. Már Bühler (1982: 28) megjegyezte 1934-es *Nyelvelméletében*, hogy a nyelvi jel nem csupán tárgyakhoz és tényállásokhoz van hozzárendelve (mint „szimbólum”), hanem az üzenet küldőjéhez is (mint „szimptóma” = „Anzeichen”, „Indicium”) s ugyanígy ennek címzettjéhez (mint „szignál”). Ezért kísérletet tehetünk arra, hogy a lírai szöveg koherenciáját — a rendeltetésszerűen koherenciaképző névmások, kötőszók, lexikai ismétlések és szinonímiák játékán túl — az ‘én’ állapotváltozásainak kifejezésében keressük, ahol az „állapotváltozás” fogalmába bele kell értenünk a világból érkező benyo-

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A kutatást az OTKA (K 81913-as pályázat) is támogatta.

² „Es gibt nur drei echte Naturformen der Poesie: die klar erzählende, die enthusiastisch aufgeregte und die persönlich handelnde: *Epos*, *Lyrík* und *Drama*” (Goethe: „Naturformen der Dichtung” (1819), in: *West-östlicher Divan*, Leipzig, Insel-Verlag, 1972: 179).

másokat és a világra irányuló energiákat is.³ Így a lírában a szövegösszefüggés nem csupán olyan jellegű kapcsolatokra épül, amilyen az elbeszélésben a szereplők azonossága, a cselekvések sora és az idő folyamatossága, hanem általánosságban a lírai 'én' diskurzusát felépítő szövegdarabok közötti viszonyokra, vagyis a szöveg progressziójának, „lefutásának” sajátosságaira.

Mielőtt eljutnánk egy konkrétabb példaanyaghoz, két pontosításra van szükség. Az egyik a „forma” fogalmával kapcsolatos. A szövegeket a bennük található összefüggések szempontjából vizsgáljuk, ezeket meghatározhatónak véljük, s a meghatározható összefüggések együttesét nevezhetjük formának. De milyen terminusok között állnak fenn az összefüggések, mit formál meg valójában az irodalmi szöveg? Egészen általánosan azt mondhatjuk, hogy az irodalmi szöveg készítője „már megformált anyagon” dolgozik, mivel megmunkálja a már formaként működő nyelvet, és műveleteket végez a mindennapi nyelv által már megformált világon. A művészi forma tehát egy „előzetes”, „köznapibb” formához viszonyítható — a dekódoló egyszerre fejtí meg a két szintet, s ennek az értelmezésben is megvan a jelentősége. A másik pontosítás is a dekódolással függ össze. A szövegben található összefüggésrendszer befogadását bizonyos mértékig az adott hagyomány, az aktuális várakozási horizont határozza meg: az értelmezéshez hozzátartoznak a hagyományörzés, hagyománymódosítás, utánpótlás és eredetiség történeti pragmatikai szempontjai.

Az eddigiek alapján érthető, hogy azok a lírai alkotásként fellépő szövegek, amelyek teljes mértékben megvalósítják a nyelvtani eszközökbe kódolt, valamint a szemantikai jegyek kapcsolatainak nyugvó koherenciát, bármilyen közel legyenek is egyébként a mindennapi nyelvhasználathoz, csírájában felmutatják azt, amit a szöveg „retorizáltságának” nevezhetünk. Ez a mindennapi beszéd-től eltávolító nyelvhasználat a maga szövegbeli lefutásával egy második, rejtettebb koherenciaként költözik be a szövegbe, és annak értelmezéséhez hozzájárul. Szélsőséges példaként megemlíthetjük azt az esetet, amikor a retorizáltság a fonológiai szinten, mégpedig a szövegkomponensek ritmikai egymásrataltságában összpontosul. A következő rövid költeményt (Pilinszky: *Betűk, sorok*) a szótag-időtartamok kölcsönös függése jellemzi:

Megérdemelné a békés halált
minden írnok, aki az éjszakában
tollat fog és papír fölé hajol.

---

³ A „tárgyiasság” bensővé lényegülését és a két szféra egybeolvadását tartja a líraiság lényegének Wolfgang Kayser: „Das Seelische durchtränkt die Gegenständlichkeit, und diese verinnert sich. Die Verinnerung alles Gegenständlichen in dieser momentanen Erregung ist das Wesen des Lyrischen” (Kayser ⁶1960: 336).

Ha nem tekintjük a közlemény referenciálisan különös voltát, a beszédmód tekintetében egyszerűen egy pontosan kidolgozott összetett mondat áll előttünk, amelyet az átlagosnál kissé igényesebb mindennapi közlésként is felfoghatnánk. Amikor azonban a dekódoló számára a többé-kevésbé érvényesülő drámai jambus összekapcsolódik a referenciális jelentéssel, kialakul az ünnepélyes szentencia benyomása.⁴

Így, ha a lírai szövegek koherenciájának nem szokványos, a mindennapi beszédet kevésbé jellemző biztosítékait keressük, természetesen kerülnek eléink azok a formaépítő eljárások, amelyek a szekvencián belüli elemek között mintegy „materiális” kapcsokat hoznak létre. Ezek alapformája az ismétlés (Jakobson emlékezetes módon a — tág értelemben vett — ismétlés köré szervezte a nyelv „poétikai funkciójának” leírását⁵). Néhány olyan példát idézünk, ahol az ismétlés vagy annak valamilyen derivátuma a poétikai funkció eszközeként egy nyelvtanilag jólformált szövegben külön konnotatív szintet hoz létre, és valamilyen irányban módosítja a denotatív jelentést. Ez történhet minden látványos fogás nélkül, csak a keret kiemelésével és két rövid belső szekvencia azonosságával (Pilinszky: *Ékszer*):

Remekbe készült, ovális tükörben
nézi magát az *antilop*.
Nyakában drágakő.

Azt *mondjuk* rá, szép, mint egy faliszőnyeg.
Azt *mondjuk* neki, te csak nézd magad,
mi majd szülünk, születünk, meghalunk.

Ilyesfélétet susogunk neki,
az örületben élő *antilopnak*.

Az ismétlések itt kibontakoztatják a szembenállást való világ és mesevilág között. Az ismétlő kapcsolatok rövid szövegben is lehetnek jóval bonyolultabbak (Petőfi: *A bánat? egy nagy óceán*):

---

⁴ Természetesen nem tekinthetünk el azoktól a pragmatikai mozzanatoktól, amelyek az — akár írásos, akár szóban elhangzó — szöveg befogadását kísérik, amilyenek a környezetétől történő elszigetelődés és a tágabb kommunikációs kontextusban költeményként történő megjelenése (pl. a verseskötetben különállva, címmel ellátva található stb.). Ezek a szempontok természetesen minden itt idézett szövegre vonatkoznak.

⁵ 1969: 224 (*Nyelvészet és poétika*): „A poétikai funkció az egyenértékűség elvét a selekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti: Az egyenértékűség a szekvencia lényeges eszközévé lép elő.”

A bánat? egy nagy óceán.
S az öröm?
Az óceán kis gyöngye. Talán
Mire felhozom, össze is töröm.

Az ellentétképzést (*bánat* → *öröm*) tekinthetjük az ismétlés inverz transzformációjának; a hasonlítások az ellentétviszonyt a ‘bennfoglalás’ irányába tolják (*óceán* ~ *gyöngy*), ami visszahat az ellentét értelmezésére. Elmosódottabb, diffúz ellentétképzés nyelvtani koherencia szempontjából tökéletesen végigvitt, de referenciálisan nem „természetes” szövegekben ugyanúgy alátámaszthatja az értelmezést, mint a szekvenciadarabok ismétlése az *Ékszerben*: a *látogatók* érkezése és az őket fogadó üresség, a *vén, kopott komornyik* s a végleg elutazott *jó úr* szembenállása rajzolja meg a ‘megcsalatott várakozás’ képét a *Kopognak a szívemen, / Szép piros, méltóságos ajtón* kezdetű Ady-versben (*A vén komornyik*), egyben feloldva a *szív* konkrét és metaforikus jelentése közötti feszültséget.

Korábban láttuk, hogy a lírai költemény feladhatja és — főként újabb időkben — fel is adja a végigvitt formális koherencia igényét, és a retorikai eszközökkel kifejezett összefüggésekre, általánosabban fogalmazva az ‘én’ állapotváltozásából adódó kapcsolatokra épít. Mindamellettt jellegzetesnek kell tartanunk azt az alkotásmódot, amely a grammatikai-lexikai koherenciát megtartva az üzenetet úgy szűri át a beszédmód összefüggéseiben, hogy a „második” koherencia explicit módon hatja át az egész szöveget, és így interferál hatásában az „első” koherenciával. Az ismétlés mint alapvető formaépítő eszköz és változatai működnek az ún. zeneiség XIX. század közepétől fellépő költői programjában: jól ismertek olyan példák, ahol bonyolultan kiszámított fonológiai és lexikai ismétlések révén emelkedik szimbólummá a referenciális szinten is megfogalmazott körköröség és nyugtalanság. Szükségtelen itt részleteznünk olyan ismert példát, mint Baudelaire *Esti harmóniája* (1857)⁶, ahol a versszakokon átívelő rituális sorismétlések támogatják a kibontakozó témát — a virágillat és hegedűszó alkonyi forgatagát a szerelmi emlék és a várható fekete semmi pólusai között —; de érdemes idéznünk a szemantikailag önmagukra visszautaló nyelvtani szerkezetek szerepét egy mitikus tér ábrázolásában, Babits *Laodameiájából* (1911): a dráma egy „kórusrészletében” az alvilág önmagába mélyülő, zárt és bűvös körköröségeként jelenik meg: *hol az árnyban az árnyak álmai járnak, / hol a vágyra a vágyak vágyai várnak, / ahol álmokról álmodnak az álmok, / van-e létezőbb hely s léttelenebb?* Az ismétlés figurájának másik kiterjesztési lehetősége ellentétes sorozatok alkotása, ellentett világok ütköztetése céljából; közsímet példaként *A kutyák dala* és *A farkasok dala* párhuzama vagy, szintén Petőfinél *Kard és*

---

⁶ Csak emlékeztessünk e *pantum* nevű versformán belül a párhuzamra Arany János *Borvitéz* c. balladájával (1855).

lánc hasonló szintaktikai háttérből kiemelkedő lexikai antitezisek kidolgozásával: *Földre szállt a legszebb angyal / Isten engedelmmivel, hogy / Fölkeresse, megtekintse / A legszebbik szép leányt. / Megtálálta. Megszerette. ~ Feljött a legrútább ördög / Sátán engedelmmivel, / Fel a földre, hogy megjelje / A legocsmányabb boszorkányt. / Megtálálta. Megszerette* stb. Ugyanilyen párhuzamot mutatnak — az „elváltoztatott ismétlés” eredményeként — a központi metaforák, ill. ezek megfejtése: *És ez a kard ... a szabadság ~ És a lánc ... a szolgaság*.

Most megközelíthetjük a lírai szövegnek azt a tulajdonságát, hogy a formális grammatikai-lexikai koherencia háttérbe vonulása esetén is lehetőséget ad az elveszettnek látszó összefüggés helyreállítására. Ez persze azért lehetséges, mert a dekódoló keresi is ezt az összefüggést; ahogyan egy francia költészetretorikai munka megfogalmazza: „olvasni mindenekelőtt annyi, mint megpróbálni olvashatóvá tenni”⁷. Itt megkísérelhetjük fokozatok elkülönítését: az értelmező dolga többé vagy kevésbé könnyű.

A tér és idő általános megjelölései, ill. a megadott tér- és időmegjelölések kiterjesztése szélesebb szövegdarabokra itt ugyanúgy segítik az értelmezést, mint az elbeszélő szövegek esetében. A szubjektív benyomások bevezetőben említett felsorakoztatásának és így szubjektív sorrendjének megfelelően lehet, hogy ezek a keretek a szöveg lefutása során válnak világossá. Kitűnő példa erre Georg Trakl *Tündöklő ősze* (*Verklärter Herbst*⁸). A tizenkét soros költeményben az időt a cím után az első sor jelzi (*Hatalmasan zárul az év = Gewaltig endet so das Jahr*), majd pontosabban a hatodik (*estharangszó = Ihr Abendglocken*). Tér-elemként először a ‘környezet’-re történik utalás (*erdőborította vidék = rund ... Wälder*), majd kiderül, hogy ezek az erdők magányos utas útítársai (3.–4. sor: *Erdőborította vidék / kísér csodájával, a csönddel = Rund schweigen Wälder wunderbar / und sind des Einsamen Gefährten*). Az ‘utazás’ (*Reise*) szó a 8. sorban jelent újabb pontosítást, a lefelé haladó ‘csónak’ (*Kahn ... hinunter*) a 10. sorban, ahonnan most már a „díszlet” egészére kitekinthetünk (11. sor: *nézem, kép képhez hogy simul = Wie schön sich Bild an Bildchen reiht*). Ez a folyamatosan épülő tér- és időbeli keret tartja egyben a „képsor” elemeit, és juttat el a „vég”⁹ lezáró szimbólumához (a *das* mutató névmás az egész szövegre visszautal): ‘nyugalomban s hallgatásban hanyatlik le mindez’ = *Das geht in Ruh und Schweigen unter*¹⁰.

A szövegdarabok közötti kapcsolatok elvékonyodása során az értelmezés vezérfonalaként megmaradhat egy nyelvi jel vagy még inkább valamely szemantikai jegy ismétlődése, amelyek más-más viszonylatokba lépve létesítenek társításo-

⁷ „lire, c’est d’abord chercher à rendre lisible” (Groupe μ 1990: 38, 7. jz.).

⁸ Ford.: Szabó Lőrinc.

⁹ 7. sor: *adj a véghez is friss erőt (gebt noch zum Ende frohen Mut)*.

¹⁰ *Hallgatva borul ránk az este* (Szabó Lőrinc).

kat további szemantikai elemekkel, új és értelmezhető összetartozásokat teremtve.¹¹ Idézzük példaként Nemes Nagy Ágnes költeményét, melynek címe *Fák*, és mondhatjuk is róla köznapilag, hogy a „fákról szól”; de valójában a „fa” itt olyan nyelvi jel, amelynek szövegbeli kapcsolataiból próbálhatjuk a vers jelentését megérteni. Ez a szemantikai elem a vers tizenhárom sorában négyszer fordul elő, s egyrészt a „tél”-lel, a „köd”-del és az „éjszaká”-val kerül közvetlen kapcsolatba, másrészt valamilyen „határvonal”-lal („függöny”, „sáv”, „folyó a fák mögött”). A vers ezekről a kapcsolatokról szól, amelyeket expliciten csak a központi szó negyedik előfordulása fűz össze, a két utolsó sor révén (*meg kell tanulni itt a fák / kimondhatatlan tetteit*) — innen visszamenőleg juthatunk el egy olyan hozzávetőleges megállapításhoz, hogy a *fa* konnotációja itt valamilyen idegen, lebegő, másik világ felé vezető rejtély.

Egy ilyen szövegen végigvonuló jelnek lehet még elvontabb jelentése; a következő három soros versben megvalósítja egy modalitás ritmikus hangsúlyozását s ugyanakkor szembeállítását egy másik modalitással (Pilinszky: *Végkifélet*):

Magam talán középre állok.
Talán este van. Talán alkonyat.
Egy bizonyos: későre jár.

A 'bizonytalanság' 'bizonyosság'-gá rögzül, tragikus bizonyossággá, amely összecseng a címmel. A Traktól, Nemes Nagy Ágnestől, majd Pilinszkytól vett példák mutatják a tér- és időkeretek mind absztraktabb működését: a megfogható vízi utazáshoz képest a ködben lebegő téli fák sorának közelebről meg nem határozott változatai és ezekhez képest a szövegen belül motiválatlan *középre* és *talán* eltolódást mutatnak a léten belül meghatározható értékektől a létezés határértékei felé, s az eltolódások kétségessé teszik s végül tragikumot sugallva bontják fel a szöveg belső utalási rendszerét.

Közeledünk ahhoz a verstípushoz, ahol a koherencia bizonyos szétszórt szemantikai jegyekre van bízva; ezeket a megfejtő viszonyítani igyekszik egymáshoz, és ezáltal jut el valamilyen interpretációs lehetőséghez. Ady közismert verséhez a cím: *Kocsiút az éjszakában* szolgáltat ugyan egy egyszerű tér- és időbeli utalást, az értelmezéshez viszont a három strófa mindegyikében újra felmerülő hiány, tökéletlenség és diszharmónia jegyeit kell figyelembe vennünk — ezekből alakul ki a szorongás egyedi szimbolikus képe.

---

¹¹ A szövegkoherencia létrejöttéhez elvben szükséges a szemantikai jegyek valamilyen, szükségképpen redundáns ismétlődése, amely irodalmi szövegekben különféle párhuzamos vagy egymást metsző vagy összebonyolódó szálakat eredményez. Ezeket *izotóp* lefutásoknak, a jelenséget *izotópiának* nevezte A.-J. Greimas (pl. 1966: 96); a redundanciának az értelmezésben játszott szerepére nézve l. már Katz—Fodor (1964).

Helyzetünk azonban tűnhet ennél reménytelenebbnek is, hiszen a szövegdarabok, amelyek között összefüggéseket keresünk, mutatkozhatnak taláalomra „odaöntöttnek” s nem igazán összetartozónak¹². Ilyenkor is lehetnek azonban fogódzóink. Rimbaud prózavers-ciklusában (*Illuminations* = „Villanások”, a magyar fordítás szerint *Színvázlatok*), amely különféle költői műfajokhoz tartozó rövid szövegeket helyez egymás mellé, a „töredezetttség” egyfajta költői programnak látszik. Így a *Gyerekkor (Enfance)*¹³ címet viselő költemény harmadik darabja hét mondatból áll, amelyek egy-egy benyomást, „villanást” rögzítenek; közöttük látszólag nincs kapcsolat. Mindamellet az értelmező kiindulhat a mondatok egyfajta „ellenpontozásából”, valamint abból, hogy az egymás után következő apró, jelen idejű feljegyzésekre — mondhatni: ecsetvonásokra — egyaránt vonatkoztatható a bevezető szintagma egyszeri termegjelölése: *au bois* 'az erdőben', amelyet minden mondat elején az *il y a* 'van' kifejezés követ. A leírások tárgyainak — erdei látványoknak — körében csak a hatodik mondat ad számot 'emberi lény'-ekről (*egy furcsa csapat: parányi színészek*); a harmadik az, amelyben nincs semmilyen, emberkéz nyomát viselő „artefakt” (*egy szirthasadék, fehér állatok fészke benne*); az ötödik mondatban a dolgok 'mozgása' valószínűsége (*egy kicsi hintó (...) futva gördül alá a csapáson*), a negyedikben ez a mozgás csak látszólagos lehet, a gyalogló megfigyelésének szemszögéből (*egy süllyedő székesegyház, s egy tó, amely emelkedik*); tagadás csupán a második mondatban fordul elő (*une horloge qui ne sonne pas* 'óra, mely nem üt'). Az öt belső mondat együtteséhez képest ellenpontot jelent az indítás és a lezárás is, mivel az objektív lejegyzésekkel szemben mindkettő személyes (*Valahol van egy madár az erdőn, dala megállít, s elönti tőle arcod a vér + Végül valahol van valaki, ha éhség és szomjúság gyötör, tovakerget*). A szöveg végére rekonstruálható a vándorlás motívuma, kerettel és apró képekkel, amelyek azonban itt nem annyira „simulnak” egymáshoz, mint inkább lebegnek egy bizonytalan térben, megvilágítva egy rejtett asszociációs sor benső fordulópontjait.

Az inkohereciában koherenciát keresve végül az elsődleges jelentéseket körülfontó hálókhoz, a jelek rendszeren belüli helyéből és használati körülményeiből adódó másodlagos jelentésekhez, a konnotációkhoz jutunk, amelyek a szövegben kitartóan képviselhetik ugyanazt a tapasztalati szférát, összekötve ezáltal az egymástól távol eső elsődleges, denotatív értelmeket is. A jelenség

---

¹² „Az írás nullfoka” (*Le degré zéro de l'écriture*) c. 1953-as tanulmányában Roland Barthes máig érvényesen fogalmazta meg a modern költészetnek azt a törekvését, hogy a világot olyan tömbökben jelenítse meg, amelyek között az összefüggés nem egyértelmű. (*Le discontinu du nouveau langage poétique institue une Nature interrompue qui ne se révèle que par blocs*. Roland Barthes: *Oeuvres complètes*, Paris, Seuil, 2002, I. kötet, 200–201.)

¹³ Ford. Rónay György.

mintapéldája Pilinszky *Négysorosa*¹⁴, ahol a sorok közötti kapcsok a fenyegettség, sivárság és kiüzettség jegyében alakulnak ki, és érthetővé teszik a vég mozzanatát. A sorok közötti sajátos konnotatív párhuzamból adódik az esztétikai hatás is, a diszharmónia és az iszonyat kerek egészzé formálódása, a ritmus harmonikus lefutásával is megtámogatva.

A lírai beszédmód szabadságát és kötöttségét, amelyek egymást feltételező fogalmak, megpróbáltuk a szövegnyelvészet eszközeivel feltárni, keresve a költeményekben nyíltabban vagy rejtettebben megmutatkozó benső, strukturális összefüggéseket. A koherencia szabályozottságát a lírai alkotásban kíséri a szabályok áthágásának állandó kényszere és a befogadhatóság határainak tágítása. A szöveg művé emelésének ez a feltétele — amint azt költőileg is megfogalmazták már, megidézve a pillanatot, melyben

köddé mosódik minden régi korlát,
s képekből összeáll a képtelen,
korlátokból korlátlan végtelen.¹⁵

Irodalomjegyzék

- Bühler, Karl 1982. *Sprachtheorie*. Stuttgart—New York: Gustav Fischer.
- Greimas, A.-J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Groupe μ ²1990. *Rhétorique de la poésie*. Paris: Seuil. (Első kiadás: Paris: Éditions Complexe, 1977.)
- Jakobson, Roman 1969. *Hang – jel – vers* (szerk. Fónagy Iván—Szépe György). Budapest: Gondolat.
- Katz, Jerrold J.—Fodor, Jerry A. 1964. The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39: 170–210.
- Kayser, Wolfgang ⁶1960. *Das sprachliche Kunstwerk*. Bern—München: Francke.

---

¹⁴ *Alvó szegek a jéghideg homokban. / Plakátmagányban ázó éjjelek. / Égve hagyta a folyosón a villanyt. / Ma ontják véretem.*

¹⁵ Babits: *Hadjárat a semmibe*.

3.

A szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek a társalgásban és a monologális szövegekben¹

CSÚRY ISTVÁN

1. Három kérdés a szövegösszefüggés eszközeivel kapcsolatban: kihívások a szemiotikai textológia előtt

Az ebben a tanulmányban vizsgálandó kérdések intenzíven művelt kutatási területekhez tartoznak, melyekre azonban kevésbé terjed ki a szemiotikai textológiai megközelítés. Ezek:

- a konnektorként, diskurzusjelölőként, keretjelölőként is emlegetett elemi diskurzus-összetevők különböző típusai,
- a dialógus vagy a társalgás, valamint
- a kvantitatív szövegtani kutatás.

Az első részben elméleti oldalról járjuk körül az alább kiindulásként megfogalmazandó kérdéseket, a másodikban egy példa elemzésével mutatjuk be a dialógusbeli koherencia-relációk jelölésének és értelmezésének egy sajátos problémáját, végül pedig levonjuk azokat a tanulságokat, melyek mindebből a szemiotikai szövegtani kutatásra nézve következnek.

Szövegösszefüggést jelölő/jelző elemen itt a kifejezetten a szöveg kohezív viszonyainak jelölése és koherencia-relációinak jelzése céljából alkalmazott szavakat és kifejezéseket értjük. Meghatározásuk, osztályozásuk és a szemiotikai textológia (a továbbiakban: SzT) keretében való kezelésük kérdéseinek tárgyában Csúry (2011) és Furkó (2011) tanulmányaihoz, illetve az azokban hivatkozott szakirodalomhoz utaljuk az olvasót. Közelebbről a konnektorok és a szöveg lineáris tömbösödését jelölő elemek kategóriáiról lesz szó. Megengedhetőnek tartjuk a diskurzusjelölő terminus használatát is ebben a kontextusban, amennyiben tág, pontosan nem definiált, az előbbiekre is vonatkoztatható megjelölésként értelmezzük. Példával illusztrálva: (1)-ben lineáris tömbösödését jelölő elem *Az idén* és *Tavaly*, melyek az idő dimenziója szerint határoznak meg két szövegegységet. A *viszont* konnektornak ilyesfajta artikuláló szerepe nincs, ezzel szemben olyan értelmi kap-

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

csolatot jelez a két egység között, mely alapján a szöveg értelmezője valami ilyesféle konklúzióra jut: 'az eső nem föltétlenül hasznos a mezőgazdaságnak'.

(1) *(Az idén az aszály miatt igen gyenge lesz a termés. Kukoricából például jó, ha a szokásos mennyiség felét sikerül betakarítani. Tavaly VISZONT a nyári esőzések tettek legalább ekkora kárt számos kultúrában.*

A kérdéses elemek jelzett két típusa közös tulajdonságok mellett lényegesen eltérő sajátosságokkal bír, melyekre röviden utalnunk kell, hogy megértsük a tanulmányban fölvetett kérdések motiváltságát. Közös tulajdonság a szöveg *significans*ának tagolásában játszott szerep azon szemantikai viszonyoknak megfelelően, melyeknek a szöveg kifejezéséül szolgál, és ilyen a határozószók, állandósult határozószói szókapcsolatok, illetve (mondat)határozói szerepű mondatrészek nagy aránya ebben a szövegtani funkcióban. Mindkét kategória szövegbeli funkció, nem pedig lexikai osztály, hiszen különböző nyelvtani minőségű egységek — kötőszók, határozószók, egyéb szófajok, állandósult, változatos nyelvtani szerkezetű kifejezések töltik be kontextushoz kötötten ezeket a szerepeket, miközben sokuknak más — azaz nem szövegstrukturáló — használata is lehetséges. Nem mond ennek ellent az a tény sem, hogy gyakoriak az e funkciók betöltésére specializálódott lexikai egységek. (1)-ben például az *idén* és *tavaly* határozószók a mondat eleji pozíciójuk révén viselnek szövegszervező funkciót, más szintaktikai helyzetben egyszerű időhatározók csupán. A *viszont* — legalábbis e lexikai értékében — a konnektorszerep betöltésére specializálódott szónak tűnik.

Eltérő sajátosság, hogy míg a lineáris tömbösödést jelölő/konstituáló szövegelemként használt kifejezések kohézióteremtők, és a használatukhoz kötődő komputációs instrukciók mellett saját fogalmi jelentést is hordoznak, addig a konnektorként használatosaknak csak procedurális jelentése van, mely révén a szöveg jelentésegységei közötti viszonyok koherens értelmezésében irányítják a befogadót. A lineáris tömbösödést biztosító szövegelemek funkciója előre mutató/ható, mert a referens (vagy inkább a *relatum-imago*) reprezentációját úgy tagolják, hogy inkrementális módon, azaz a szövegalkotás és értelmezés lineáris rendjének megfelelően kijelölik az általuk bevezetett — tőlük jobbra álló, időben őket követő — verbális tömbök helyét és/vagy szerepét a szövegstruktúra fölöttük álló szintjein belül. Másként úgy is fogalmazhatunk, hogy a szövegben közvetített információk osztályozására szolgálnak. Az ilyen szerepű kifejezéseket keretadó adverbiálisoknak (*adverbiaux cadratifs, framing adverbials*) is nevezik, az általuk megnyitott, illetve behatárolt szövegegységeket pedig (diskurzus)kereteknek (*cadres du discours, discourse frames*).² A konnektorok ezzel szemben anaforikus természetűek, azaz működésük hátra mutató/ható, mert valamely tőlük balra álló, időben őket megelőző verbális tömbhöz tartozó, abból

---

² Lásd mindenekelőtt Charolles (1997) munkáját; bővebben alant.

következtethető jelentéskomponensre utalva annak interpretációját teszik koherenssé az általuk bevezetett szövegrésznek megfelelően. (Nem egy konnektor anaforikus névmási elemet is tartalmaz.) A kétfajta viszonyjelölő elem összekötötte szövegegységek egymással összetett kapcsolatrendszerbe kerülhetnek, rekurzív módon egymásba ágyazódhatnak.

Mindezek megfontolása alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- A szóban forgó elemek a szöveg komplex struktúráinak létrejöttében fontos szerepet játszanak, ezért ha a SzT számot akar adni a szövegszerűség tényezőiről, kitüntetett figyelmet kell nekik szentelnie.
- Mindkét szövegelem-típus működése a szövegprodukción és a szövegpercepcióban fölvet olyan — például a memóriával kapcsolatos — kérdéseket, melyek a szöveg globális sajátosságait: monológ- vagy dialógus-jellegét, írott vagy szóbeli közegét, megvalósulását lényeges kutatási szemponttá teszik.

A SzT sem a dialógus vagy a társalgás szövegproduktumainak, sem pedig az előszó közegében létrejövő kommunikátumoknak a szöveggént, szövegtani kutatási tárgyként való tekintetbe vételét nem zárja ki, azonban az *Officina Textologica*-projektben (OT) a — nem irodalmi szöveg részeként előforduló — dialógus és a beszélt nyelvi diskurzus csupán a hasonló nevű periodika 12. kötetétől van jelen. A főtebb meghatározott szövegelem-típusokat pedig egészen a 16. számig csak egy kutató tette vizsgálódásai tárgyává. Magyarul: a jelen tanulmány az OT-projekt eddigi működése során marginálisként kezelt kérdésekre igyekszik a figyelmet ráirányítani, amikor a következő kérdések megválaszolásához gyűjt adalékokat:

- A szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek azonosak-e, és egyformán viselkednek-e a monologális és a dialogális, az írott és az élőbeszédbeli, a monomodális és multimodális szövegekben?
- Lehet-e (az OT-ban közölt tanulmányok jó részét, de a hazai szövegtani kutatást nagy általánosságban is jellemző gyakorlatot követve) írott szövegek kvalitatív vizsgálata eredményeinek extrapolációjával általános érvényű szövegtani megállapításokat tenni?

A második kérdés valójában két elemibb kérdés ötvözete:

- Beérhetjük-e az írott közlés céljaira készült szövegművek elemzésével?
- Elégséges-e néhány szöveghely, példaszöveg kvalitatív vizsgálata általános szövegtani tételek megalapozásához, vagy statisztikailag is releváns adatmennyiség összegyűjtésére és elemzésére, osztályozására van szükség?

Úgy vélhetjük, hogy a második kérdés első elemibb kérdésére adható válasz az első kérdésre adott válaszból következik, hiszen ha egyformán viselkedő azonos elemeket találunk kommunikációs jellemzőik szerint különböző szövegekben, akkor a válasz igen, ellenkező esetben nem. Mivel azonban írott és hangzó

szöveg, monológ és dialógus triviális módon számos eltérő sajátosságot mutat, ez hibás okoskodás; az esetleges „igen” válasz eleve csak a szóban forgó eszközök vizsgálatára volna érvényes, nem pedig általában. De még ezekre korlátozva is csak azután tehetünk bármilyen kijelentést, ha a szóbeli és társalgásbeli nyelvhasználat vizsgálatából levont következtetések ezt alátámasztják. Végül pedig joggal gondolhatjuk, hogy a nyelvhasználat közegeinek, formáinak és változatainak minél inkább teljességre törekvő vizsgálatától várható az, hogy a nyelv eszközeiről és működéséről teljes és kellően árnyalt képet kapjunk. Vagyis az említett kérdésre eleve csak *nemmel* felelhetünk (végső soron összhangban a SzT akusztikai dimenzióra is kiterjedő szövegmodelljével). Ebből viszont önmagában még nem következik szükségszerűen az, hogy az első kérdésre is *nemmel* válaszolhatnánk: eldöntéséhez alapos vizsgálatokra van szükség.

2. A szöveg egységei kommunikációs jellemzői szerint: elméleti közelítések

2.1. (Szöveg)egységek

Először az első kérdés megválaszolásához rendelkezésre álló támpontokat vesszük sorra.

Két ok szól mellett, hogy erre az első kérdésre ne maguknak a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemeknek a közvetlen megfigyelésével kezdjük keresni a választ. Először is láttuk, hogy relációteremtő funkciójuk betöltése változatos nyelvi megvalósulásban lehetséges, miközben környezetstruktúrájuk s az abban részt vevő szövegegységek tekintetbe vétele nélkül értelmezhetetlenek, a relációknak s főképpen az általuk érintett szövegegységeknek pedig véges számú típusa definiálható. Másodszor arra kell emlékeztetnünk, hogy számos kifejezés multifunkciós volta, illetve bizonyos pragmatikai relációk implicit (külön jelölő/jelzőeszköz nélküli) kifejeződése eltéríthetne vizsgáladásunk fő irányától. Vegyük tehát előbb sorra, hogy milyen szövegegység-típusok jöhetnek számításba.

Több szempont érvényesül a különböző szövegegységfajták meghatározásában, s ezek közül még a leghétköznapibbnak is lehet valamennyi nyelvészeti-szövegtani relevanciája. Ha ugyanis a bekezdésre gondolunk, előttünk áll a laikus nyelvhasználó által par excellence szövegegységként azonosított verbális tömb példája, mely leginkább felszíni jelenségnek látszik, hiszen meghatározásához, szövegbeli körülhatárolásához csak tipográfiai támpontokra támaszkodhatunk. A kutatások azonban rámutattak, hogy a bekezdésnek a szövegjelentés felépítésében és interpretációjában lényeges szerepe van, vagyis a szöveg bekezdésekre tagolása nem pusztán stilisztikai-retorikai normák követése, hanem pszicholingvisztikai tényezőkkel összefüggő eljárás (a kérdés áttekintéséhez lásd

Smith 2003-at). Így a szöveg bekezdésstruktúrája önkényesen és következmények nélkül nem változtatható meg. Ezzel összhangban áll az a közös tapasztalatunk, hogy a vizsgált szövegösszefüggés-eszközök — különösen a lineáris tömbösödést jelölő/létrehozó elemek — igen gyakran szerepelnek bekezdés elején (azaz keret és bekezdés, illetve konnektorpólus és bekezdés egybeeshet). Morel és munkatársai azt is feltárták, hogy az élőbeszédben is felfedezhetők bekezdésjelenségek, melyeket a tipográfiaiakkal analóg szupraszegmentális fonetikai jegek tesznek azonosíthatóvá, egységük ugyanakkor tartalmi síkon is megmutatkozik, mivel jellegzetes kommunikációs-funkcionális összetevőkből épülnek fel (Morel—Danon-Boileau 1998). Természetesen hiba volna a kétféle „bekezdést” egymás pusztá tükröképeként elképzelni.

Szintaktikai és logiko-szemantikai kritériumok alapján határozhatók meg az olyan szövegegységek, mint a *szövegmondat* vagy az *n-ed fokú mezo-/makroegység* (Petőfi S. 1996, Tolcsvai Nagy 2001, Petőfi S. 2004). Szempontunkból főleg az utóbbiak érdekesek. Ezek meghatározása, leírása írott monológokra támaszkodik, de belátható, hogy a hosszabb beszédművek és a társalgás ugyanannyira alkalmasak lehetnek többszintű struktúráik azonosítására, mint amennyire alkalmatlanok a rövid és egyszerű írásművek e struktúrák összetett teljességének feltárására. Az is kézenfekvő, hogy a társalgás egyazon résztvevője által megszakítás nélkül létrehozott, egybefüggő — azaz monologális — diskurzusszekvenciák ugyanígy mezo- és makroegységek többszintű struktúráját mutathatják. Az viszont már külön vizsgálatot kíván, hogy a kommunikációs partnerek által együttesen létrehozott diskurzusszekvenciák szerkezete hogyan feleltethető meg ezeknek a kategóriáknak. Márpedig a tárgyalt szövegösszefüggés-eszközök mindegyik esetben előfordulnak.

Nagyjából ugyanez mondható el a funkcionális kritériumok alapján meghatározható szövegegységekről, mint amilyenekkel például a retorikai struktúraelmélet (RST) keretében meghatározott relációk (*bevezetés/előkészítés, bizonyíték, megengedés, összefoglalás* stb.) tagjaiként operálhatunk (Mann—Thompson 1988). Ezeket is főleg írott monológokon vizsgálják.

Speciális szemantikai-logikai szempontok alapján azonosíthatók azok a szövegegységek, melyeket valamilyen sajátos jelentésszerkezet jellemez (Békési 1993). Ezek monologális és dialogális szövegekben egyaránt előfordulnak; külön elemzésre a jelentésszerkezetek közös — többszereplős — létrehozásának esete szorul. A Békési által meghatározott négy alapvető konstrukció típus³ társalgásbeli megvalósulásai változatosak lehetnek, s az egyes változatok sajátos értelmezési kérdéseket vethetnek fel a monologális megvalósulásokhoz képest

---

³ Megokolt utótagú ellentét (... , *de...*, *mert...*), következtető utótagú ellentét (... , *de...*, *tehát...*), megokolt előtagú ellentét (... , *mert...*, *de...*), következtető előtagú ellentét (... , *tehát...*, *de...*).

még akkor is, ha a lehetséges változatok alaptípusai a négy konstrukciótípusból és a kommunikációs partnerek elméletileg lehetséges konfigurációiból levezethetők. Az értelemszerkezetek felépülésében a konnektoroknak kulcsszerepük van.

Főtebb már utaltunk a (diskurzus)keretekre, melyeket Charolles (1997) a szövegszerveződés minden szintjének sajátos szemantiko-pragmatikai kapcsolatrendszereiként határoz meg. Ő a szövegnek ezeket az egységeit a következő típusokba sorolja: világok (vagy diskurzusvilágok, *univers [de discours]*), tematikus mezők (*champs thématiques*), minősítés tárgyát képező területek (*domaines qualitatifs*) és diskurzusbeli terek (*espaces de discours*).⁴

A világok megjelenítik a beszélőnek/írónak a kifejezett tartalmak igazságához fűződő viszonyát, melyet a hallgató/olvasó számára közvetíteni kíván. A világoknak négy fajtája van, ezek: a generikus világok (*univers génériques*), a megnyilatkozás-világok (*univers d'énonciation*), tér- és időbeli világok (*univers spatiaux et temporels*) és a hitvilágok (*univers de croyance*). A diskurzus- vagy szövegvilág azon körülmények együttese, melyek között a kijelentés igaz (Martin 1983). A generikus világok — pontosabb meghatározottság híján — a kifejezett tartalmak igazságértékét általánosságban pozitívként tüntetik fel, ilyen értékű keretjelölőre példa az *általában*. Az állítások igazként való elfogadhatóságát korlátozza a többi típus, tér- és időkoordináták szerint (*Magyarországon..., 2012-ben...*) vagy aszerint, hogy az állításokat mely/milyen megnyilatkozó tette vagy teheti (*Jóska szerint...*), illetve aszerint, hogy előfeltételként milyen egyéb kijelentéseket kell igazként elfogadni (azaz miben kell hinni – *a legenda úgy tartja, hogy...*).

A tematikus mezők keretjelölői nem teszik viszonylagossá az azokban foglaltak igazságértékét, csupán azt adják meg, hogy az általuk bevezetett szövegrészben kiről vagy miről lesz szó. Ilyenek: *Ami X-et illeti ..., X-ről szólva ...* stb. A minősítés tárgyát képező területeket olyan keretjelölők jelölik, melyek sem külön szövegvilágot, sem tematikus mezőt be nem vezetnek, hanem az általuk megnyitott keretben jelölt tényállások minőségi vonatkozásaira, minősítésére nézve tartalmazznak pontosítást (*Szerencsére ..., Sajnos ..., Véletlenül ..., Hogy anyósának kedvében járjon ...* stb.). A diskurzusbeli terek a megnyilatkozás metalingvisztikai aspektusai és a diskurzus szerveződése alapján határozhatók meg. Az ezeket bevezető kifejezések sem szövegvilágokat vezetnek be, és azokat nem is befolyásolják. Jelölőikre példák: *Egyrészt ..., másrészt ...; Egyszóval ...* stb.

A keretek struktúrájában az egyszerű egymásra következést, a konkatenációt ugyanúgy megfigyelhetjük, mint a konnektorral jelzett szemantikai-pragmatikai összekapcsolást, illetve az egymásba ágyazódást. A keretek kezelése a produkció és az interpretáció során is inkrementális, lépésről-lépésre előrehaladó jelle-

---

⁴ A keretek itt következő rövid bemutatását is (Charolles 1997)-et követve végezzük el.

gű, ezért dinamikus szemléletet követelnek meg az elemzőtől, akinek az értelmezés folyamatát rekonstruálva kell a keretekre vonatkozó műveleteket meghatározni. Ezek mindenekelőtt: a diskurzus- vagy szövegvilág bevezetése, szülő világok projekciója, a bevezetett világ egyesítése egy szülő világgal, kijelentés(ek)nek egy nyitott világba történő integrálása, egy világnak egy másik alá rendelése és a világok összekapcsolása valamely sajátos viszony alapján.

A keretéről megállapítható, hogy a diskurzus írásbeli vagy szóbeli, monológ- vagy társalgásjellegétől függetlenek, annak mondhatni szükségszerű egységei, azonban kérdés, hogy a különféle diskurzusfajták esetében miként épülnek fel. Míg ugyanis egy írott monológ esetében nem látszik rendkívül problematikusnak a diskurzuseret-struktúra feltérképezése, kezelése, addig kíváncsiak lehetünk arra, hogy vajon miként mennek végbe a főntebb felsorolt műveletek a társalgásban (például egy világnak egy másik alá rendelése a beszédpartnerek megnyilatkozás-sorozatán átívelő módon).

A társalgásnak egészen másfajta szövegegységeit tartjuk számon, noha — amint a főntebbiekből kitűnik — az írásbeli, illetve a monologális szövegek alapján meghatározottak is fellelhetők bennük, sőt: csak mindezek együttes figyelembe vételével sikerülhet a dialogális szövegstruktúra jellemzőit megragadni. A társalgásbeli szövegegységek definiálásához az interakció és a kontextus tényezői szolgáltatják az alapot. Az előbbi teszi lehetővé például szövegrészeknek kérdésként vagy válaszként való azonosítását. Az utóbbiakról ugyan első látásra nem derül ki ilyesmi, hisz soraikban ilyen kategóriákat találunk, mint esemény vagy attitűd, s ezek nem nyelvi, extratextuális természetűek, azonban beláthatjuk, hogy a verbális eszközök használatával lebonyolított kommunikációs események típusai jólformált megvalósításának fontos vagy akár nélkülözhetetlen feltételei lehetnek (Csűry 2011: 153. és köv.). Ráadásul a konnektorok, lévén, hogy nemcsak explicit, hanem kikövetkeztethető tartalmakat is mozgósítanak, alkalmasak arra, hogy verbális, explicit formában kifejezett tartalmakat meg nem fogalmazott, de a kommunikációs partnerek kognitív környezetének részét alkotó tartalmakhoz, képzetekhez kapcsoljanak, melyek éppen a nem nyelvi, extratextuális kontextuselemeknek köszönhetően vannak jelen. Ezeket tehát valamiképpen a társalgásszöveg (potenciális) egységeiként kezelhetjük. A szövegértelem felépülésének és megfejtésének alaptényezői az implikációk és következtetések, melyekben a fogalmi sémáknak — a tudáskereteknek, a forgatókönyveknek — s a kommunikációs partnerek háttértudásának és a kommunikációs események lezajlásáról, jólformáltságáról szóló ismereteinek fő szerepe van (Csűry 2011: 147). Ami pedig a verbális formában kifejezett tartalmakat illeti, a társalgás sajátos szövegegységeit dialógusaktusoknak feleltethetjük meg, melyek funkciói (mint pl. *információkérés, válasz, egyetértés*) jól kategorizálható, véges halmazt alkotnak (l. pl. Allen—Core 1997). A társalgásszöveg különböző szintű struktúráinak megnevezésére több terminus is ismeretes (forduló,

fordulópár, vagy szomszédossági párok — egy magyar nyelvű áttekintésért ld. Boronkai 2009-et). Az OT-ban korábban (Csúry 2008) már felidézett genfi hierarchikus modell szerint (Roulet et al. 2001): a társalgást rekurzív szerkezetben felépítő egységek a beszédaktus, a forduló, a fordulópár, melyek között illokúciós és interaktív relációk, independencia-, illetve egyoldalú és kölcsönös függőségi viszonyok állnak fenn. Hangsúlyozandó az a vizsgált kérdéseink szempontjából lényeges momentum, hogy a genfi iskola modellje nem szűk értelemben vett társalgás-, hanem univerzális diskurzusmodell.

A szövegegyeségekről gondolkodva föl kell figyelnünk a diskurzus jól ismeretlen polifon voltából származó következményekre is, különösen, ami a társalgást illeti. A beszélő (vagy író) a saját „hangja” mellett — jelölve vagy csak kikövetkeztethető módon — más (valóságos vagy virtuális) megnyilatkozókét is megszólaltatja szövegében, még hozzá a monológ szövegben is. A szövegegyeségek részben eszerint is különíthetők el. Márpedig a társalgásban ezek a „hangok”, a nézőpontok megsokszorozódnak. Nemcsak a megszólalói nézőpontok többségével és azoknak a megszólalásokban való kölcsönös tükröződéssel kell számolnunk, hanem egyrészt további (valóságos vagy virtuális) megnyilatkozók „hangjaival” is, másrészt — és legfőképpen — pedig azzal, hogy az a mód, ahogyan az egyes megszólalók a partnereik által megszólaltatott „hangokat” azonosítják, s a megnyilatkozás-tartalmakat valakinek tulajdonítják, rendkívül különböző lehet, s így különböző szövegértelmezésekhez, a koherencia-viszonyok többféle interpretálásához vezethet, aminek aztán a társalgás kibontakozásában azonnali következményei is vannak. Ez pedig a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek vizsgálata szempontjából igen fontos tényező. Hogy ez a megfontolás mennyire a SZT alapjaihoz tartozik, annak illusztrálására elegendő például Petőfinek a referenciaindexek jólformált értelmezéséről írott megjegyzésére utalnunk a kanonikus atomi szövegekben (Petőfi S. 1996: 36).

2.2. Relációk

A szövegegyeségek közötti relációk (melyeknek vizsgálata támpontokat szolgáltat a 2. kérdés megválaszolásához is) tudvalevőleg az elemi(bb) viszonyoktól a belőlük rekurzív módon felépülő viszonyrendszerek többszintű struktúráiig terjednek. Ezek a szöveg egységei közötti értelmi viszonyok az interpretációban részint a nyelvileg kódolt szemantikai relációk alapján, részint pedig a befogadó által értelmező műveletek eredményeképpen feltárt pragmatikai relációk alapján képeződnek le. Az előbbieken alapuló korreferencia-relációk és a tematikus viszonyok az utóbbiaknak alárendelve, azokkal összhangban vevődnek számításba; gondoljunk csak a társalgásbeli félreértések megvilágító erejű, negatív — a társalgás globális koherenciáját romboló — példájára. A szövegjelentésről bajos volna az interpretáció folyamatának és tényezőinek figyelembe vétele nélkül

számot adni, márpedig ezekről az írott szövegek önmagukban nem szolgáltatnak elegendő adatot. A társalgásbeli diskurzusban ezzel szemben tetten érhetők az interpretáció folyamatáról és mikéntjéről, a koherencia-teremtésről árulkodó jegyek.

Ilyen jegyek lehetnek a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek mint a szövegbeli értelmi relációk explicit jelzésének eszközei. Ezek használata szükségképpen különbözik bizonyos mértékben aszerint, hogy egy megnyilatkozó diskurzusán belül jeleznek vagy létesítenek-e kapcsolatokat, vagy pedig a kommunikációs partnerek együttes diskurzusprodukciónak töltik-e be az interakciós struktúra sarkpontjainak szerepét. A keretjelölők — lévén a főntebb jelzett előre (vagy jobbra) ható működésük — sokkal alkalmasabbak a monológális szekvenciókon belüli, mint az interaktív használatra, noha ez utóbbi szerepben sem zárhatók ki, s ekkor igen sajátos hatásuk lehet a dialógus kibontakozására. Ezt a következő szakaszban elemzendő példával szemléltetni is fogjuk. A közelebről meg nem határozott, a bevezetőnkben megengedett szóhasználatnál szűkebb értelemben vett ún. diskurzusjelölők (például fr. *bon ben*, a. *you know*, m. *szóval*) használata ezekhez az előre ható elemekhez hasonló hatást mutat, azonban úgy vélhetjük, hogy a keretjelölők és a szűkebb értelemben vett diskurzusjelölők nem teljesen egyforma hatókörben szabják meg a szövegértelmezés követendő módját. A konnektorok — lévén a főntebb jelzett hátra (vagy balra) ható működésük — az egyazon megnyilatkozó szövegszekvenciáján belüli viszonyjelölés mellett igen alkalmasak arra is, hogy a társalgásban az egyes beszélők megnyilatkozásait a megelőző — más beszélő(k) produkálta — diskurzusaktusokhoz viszonyítsák, azokat értelmileg a magukéval koherens értelemszerkezetbe foglalják. Korábbi vizsgálatok (Csűry 2001) megmutatták, hogy mindazok a lexikai elemek, melyek konnektorként használatosak, nem egyformán alkalmasak a dialógusfordulók, diskurzusaktusok közötti viszonyjelzés céljaira. Egy korpuszvizsgálat alapján 22 francia ellentétjelző konnektor monológális és dialógális használata között határozott különbségeket tapasztaltunk: dialógusaktusok viszonyát egyszer sem jelölte *néanmoins, toutefois, malgré tout, en revanche, pour autant, en tout état de cause, toujours est-il que*; gyakori dialógális szerepet figyelhetünk meg ezzel szemben a *quand même, tout de même, pourtant, *importe* (és a *mais*) esetében, míg a fennmaradó 10 lexikai elemnél lehetségesnek mutatkozott ez a használat.

Azt is tudjuk, hogy egy ilyen lexikai elemnek előfordulhat többfajta értéke, jelentésváltozata is. A konnektor szövegbeli hatóköre, azaz a jelentéviszony első tagját hordozó szövegrész holléte és kiterjedése szintén összefüggésben van a különböző interpretációs lehetőségek közüli választással. Következésképpen kétirányú következtetések levonásáról mondanánk le, ha a monológális mellett nem vizsgálnánk a dialógális konnektorhasználatot is: egyrészt nem tudhatnánk meg mindent maguknak a konnektoroknak a működéséről, másrészt pedig nem tárhatnánk fel tökéletesen a társalgásszövegek értelmi viszonyainak, koherenciá-

jának jellemzőit, a monológális/írott szövegek és a társalgásszövegek relációtípusainak sajátosságait és viszonyrendszerét.

Természetesen nem minden értelmi viszony, koherencia-reláció nyer külön eszközzel jelölt megfogalmazást; ezek a kommunikációs partnerek értelmező tevékenysége eredményeképpen tárulnak fel. A legtöbb esetben — mégpedig az explicité jelölt esetekben is — maga a nyelvészeti (szemantikai-pragmatikai) elemzés sem végezhető el mechanikus módon, s elválaszthatatlan része az interpretáció, melyből sokszor nehéz kizárni a szubjektivitást, sőt a spekuláció momentumait. A társalgás szövegeinek kutatása e tekintetben is kívánatos, ugyanis a diskurzusaktusok kiváltotta beszédpartneri reakciókból (végül pedig a társalgás végkifejletéből) következtetni lehet a beszélői szövegszekvenciák koherencia-relációira, pontosabban azok aktuális interpretációjára. A szövegtani kutatásnak ettől az irányától várhatjuk azt is, hogy a kommunikáló szubjektumok tágabb értelemben vett kognitív környezetének a szövegegységek és viszonyrendszerük értelmezésében betöltött szerepét pontosabban megismerjük. Ennek belátásához elég az olyan triviális példákra gondolnunk, mint a fr. *parce que* (vagy más nyelvbéli megfelelői: a. *because*, m. *mert*) speciális szerepe a köznapi társalgásban. Ez a konnektor (vagy diskurzusjelölő) ugyanis nagyon sokszor nem kijelentéstartalmakat köt össze logikai jellegű szerkezetben, hanem az adott dialógusaktusnak az adott kontextusban való relevanciáját vagy valamilyen fajta igazolását hivatott jelezni.

A szövegegységek relációinak vizsgálata két megközelítésben képzelhető el. Egyrészt kézenfekvőnek látszik abból kiindulni, hogy a relációkat (s általuk aztán a bennük érintett szövegegységeket) meghatározott lexikai elemek azonosítják, mint például a rendesen konnektorként használt kötőszók vagy keretjelölői szerepben alkalmazott határozószók. Így az ellentétviszony vizsgálatát elképzelhetjük az ellentétet jelző kötőszók, adverbiumok stb. szövegbeli használatából kiindulva, a lineáris tömbösödést jelölő elemekként gyakori kifejezések (mint például *egyrészt ...*, *másrészt* vagy *ami ...-t illeti*) pedig a diskurzuskeretek megismeréséhez látszanak elvezetni. Ez a lexikai alapú megközelítés deduktív jellegű, hiszen a relációtípusokra és jelölőikre vonatkozó előzetes — általános — ismeretekből kiindulva igyekszik a szövegösszefüggésre s annak jelölésére nézve részismeretekhez jutni, következtetéseket levonni.

Másrészt elképzelhető egy szövegegység-alapú, induktív megközelítés is, mely az értelmi relációk feltárása nyomán azonosítja az azok jelölésében/jelzésében szerepet játszó szövegelemeket. Ez sok tekintetben fáradtságosabb munka, melynek során ügyelnünk kell arra, hogy az értelmi relációk elemzéséhez egységes, a spekulatív következtetéseket kiküszöbölő kritériumrendszert alkalmazunk. Eredményeként azonban okkal várhatjuk, hogy a deduktív megközelítést legalábbis hasznosan kiegészítő vagy inkább azon túltevő ismeretekre teszünk szert, mivel vannak a szövegekben jelöletlen relációk csakúgy, mint olyan esz-

közökkel jelöltek, melyek szövegviszony-jelölő/-jelző elemekként (még) nem lexikalizálódtak. Ezek felfedezéséhez a szöveg értelmezéséből és elemzéséből kell kiindulni.

Megfigyeléseinkből az a módszertani következtetés vonható le, hogy szükséges a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek megközelítésmódjainak kombinációja. Azt is be kell látnunk, hogy a kvalitatív diskurzuselemzés megkerülhetetlen, amiből pedig a kutató interpretációjának szubjektivitása nem zárható ki. Ugyanakkor a tapasztalatok (és nem csak a korpuszvizsgálatok során, hanem a szakirodalomban fellelhető konnektor- vagy értelemszerkezet-leírások némelyikének fogycatékosságairól szerettek is) azt erősítik meg, hogy a szövegösszefüggést jelölő/jelző eszközöknek, használatuknak, verbális és nyelven kívüli környezetstruktúráinak olyan változatossága és olyan összetett mintázatai vannak, hogy tisztán hipotetikus-deduktív úton történő megismerésük komoly akadályba ütközik. Ezt a nagy adattömegben megmutatkozó szabályszerű ismétlődések és tendenciák empirikus kutatásával kell tehát megalapoznunk.

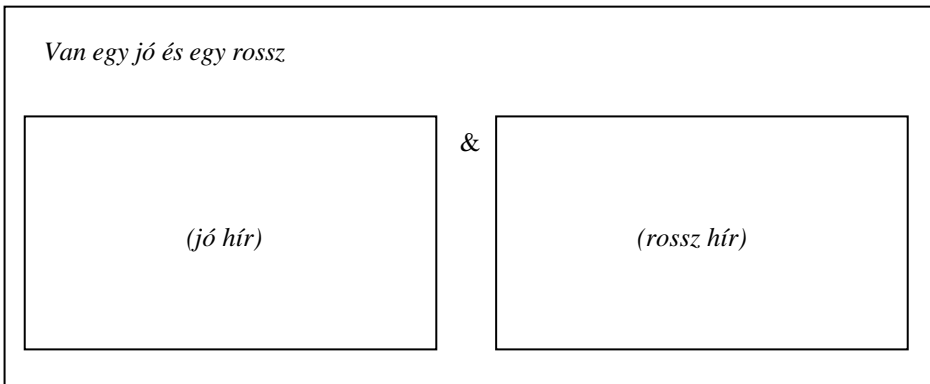
A kvantitatív empirikus kutatás egy másik szempontból is nélkülözhetetlen a pragmatika dimenziójában tetten érhető szövegsajátosságok megismeréséhez. Mivel a szóban forgó értelmi relációk változatos terjedelmű szövegrészeket fognak át, amelyek esetenként igen kiterjedtek, komplex viszonyrendszerek részeit képezhetik, és így a memória működésével összefüggő kérdéseket is felvetnek, feltehető, hogy a kommunikációs helyzetek és a diskurzusfajták szerint eltérők lehetnek a sajátosságaik. Ez a szövegtan számára általánosabb tanulságokkal is szolgálhat, amihez azonban írott és társalgási szövegművek vizsgálatára, ezekből álló korpuszok elemzésére van szükség.

3. Empirikus adalékok a szövegösszefüggés eszközeinek társalgásbeli vizsgálatához: egy példa

A kvantitatív megközelítés hasznát ehelyütt nem szándékozunk példákkal illusztrálni, csupán a francia ellentétjelző konnektorokra vonatkozó korábbi tanulmányainkra utalunk ebből a célból. Az írott/monológális vs. élőszóbeli/dialogális diskurzusok tárgyában tett kijelentéseinkre koncentrálnak csupán. Az alábbiakban egy filmrészletben elhangzó dialógust mutatunk be annak szemléltetésére, hogy a szöveg tömbösödése, ennek jelölése s különböző nézőpontokból való interpretálása milyen sajátos problémákat vethet föl a társalgásban. A részlet a *Bienvenue chez Ch'tis* című, magyarul *Isten hozott az isten háta mögött!* címmel megjelent filmből származik; a beszédpartnerek a posta alkalmazottai. A személyzeti vezető épp azt hozza a főszereplő, Philippe Abrams tudomására, hogy kellemes délvidéki munkahelyéről fegyelmi vétsége miatt egy észak-franciaországi kisvárosba helyezik át. A szöveget a magyar fordítás (a feliratok) kisebb javításokkal módosított változatában és francia eredetijében is megadjuk.

Az eredeti szójátékait és a hangzáson s a konnotációkon alapuló humorát a magyar változat nem adja teljesen vissza, ennek azonban jelenlegi szempontunkból nincs jelentősége.

A szakasz két fő szövegegységre — keretre — tagolódik, melyek rögtön azt mutatják, hogy ezek a szövegegységek nem „vegytiszta formában” felelnek meg a Charolles-féle tipológia kategóriáinak, ráadásul jelölőik összetett műveleteket írhatnak elő. A HR-menedzser a jelenet elején bejelenti, hogy van egy jó és egy rossz híre, amivel egy kétosztatú, azaz két, a globális diskurzusaktusának mint általános keretnek alárendelt s egymással összekapcsolt keretből álló keretet nyit meg. Ez metadiszkurzív aktusként diskurzusbeli tereket teremt, melyeket azonban ugyanígy tekinthetünk tematikus mezőknek, hisz a bennük kifejezendőket a *(valamilyen) hír* témája foglalja egységbe, de minősítés tárgyát képező területeknek is vehetjük őket az elhatárolásuk alapjául szolgáló *jó* és *rossz* minősítések okán. Valójában a *Van egy jó és egy rossz hírem* mondatot mint keretadó kifejezést akkor elemezzük helyesen, ha a fő keret bevezetőjeként diskurzusbeli tér jelölőjeként fogjuk fel, így:

Ez a mondat keretjelölő funkcióban igen gyakori — de (megnyilatkozásbeli természeténél és tartalmánál fogva) csak a dialogális szövegekben, közülük is leginkább az előszóbeliekben. Az alárendelt kereteket a *jó* és a *rossz* minősítés markáns kontrasztja okán végeredményben minősítés tárgyát képező területeknek vehetjük, így a főt jelzett dilemmánk megoldódik. Az idézett példát ezek szerint könnyű úgy átalakítani, hogy előállítsuk a „lecsupaszított” keret tartalmát úgy, ahogyan ez a feltehető beszélői szándék szerint teljesen explicitálva festene:

- *Van egy jó és egy rossz hírem. A jó hír az, hogy áthelyeztek északra, a rossz hír pedig az, hogy két évet kell ott töltened.*

Ebben a formában természetesen csak afféle minimál-keretekhez van szerencsénk, amennyiben a két alárendelt keret egy-egy tagmondatra redukálódik, s ez jól példázza a szövegegységek és a nyelvtani szerkezetek közötti viszony összetettségét. Ez az „ideális” megformálás azonban korántsem az egyedüli lehetőség az előre jelzett keretek megvalósításának. Az alábbi megformálás semmivel sem kevésbé elfogadható, mint az előző:

- *Van egy jó és egy rossz hírem. Áthelyeztek északra, viszont két évet kell ott töltened.*

Az értelmi struktúra változatlan, de az alárendelt szövegegységeket semmi sem jelöli keretként (így akár implicit keretekről is beszélhetnénk). A konnektorként alkalmazott *viszont* ezzel szemben explicitté tesz egy értelmi relációt: a két szövegegység kontrasztját, ami segít a fölrendelt keret megnyitásakor előre jelzett *jó* vs *rossz* kontrasztjával azonosítani az általa összekapcsolt szövegegységek pragmatikai relációját.

A példaként elemzett szövegrészletben azonban a helyzet ennél is bonyolultabb. Egyrészt amellet, hogy az első alárendelt keret valóban nincs explicit jelölőszóval bevezetve, nem is az általunk visszafejtett „ideális”, monológális formában valósul meg, hiszen a jelenet pergő dialógusában Philippe nem várja meg, hogy kommunikációs partnere kifejtse az előre jelzett tartalmakat. Így ropant érdekes példája bontakozik ki előttünk a szövegegység-típusok két különböző rendje: a diskurzuseretek és a dialógusaktusok ötvöződésének. A keretek *tartalmát* a beszédpartneri kooperáció gyümölcse adja. Hogy ez a produktív együttműködés itt és most lehetséges, azt nemcsak a megelőző események közös ismerete alapozza meg, hanem az adott kommunikációs esemény lefolyásának lehetséges módjairól, illetve a párbeszédbeli tartalmak által felidézett események forgatókönyveiről szóló közös tudás és a velük kapcsolatos azonos feltevések, hiedelmek is szükségesek hozzá, máskülönben komoly tartalmi félreértések következnenek be. Ezeket a közös tudáselemeket most nem is szükséges részletesebben elemeznünk. Ki kell viszont emelnünk azt, amit ez a dialógus a diskurzus szerkezetének, kereteinek, koherencia-relációinak a közös *felépítéséről* megmutat: a beszédpartnereknek nem feltétlenül esnek egybe az elképzelései a diskurzusstruktúra különböző szintjeinek s az értelemszerkezeteknek a viszonyrendszeréről, még ha e tekintetben is rendelkezésükre állhat valamilyen közös tudás. A *Van egy jó és egy rossz hírem* keretjelölő kifejezés használatának két konvencionális szabálya van: egyrészt ellenkező indikáció vagy megegyezés híján a híreket a jelzett sorrendben szokás előadni (azaz előbb a jót s aztán a rosszat), másrészt pedig a jóként bejelentett hír tartalmának a pozitív értékelése a beszédpartnerek körében közmegegyezésre kell, hogy számot tarthasson. Példánkban Philippe reakciója a keretadó mondatra kényszerpályára állítja a dialó-

gust: őt nyilván a rossz hír aggasztja, arra kíváncsi hát mindenekelőtt. Viszont olyan kérdést tesz fel, mely lehetővé teszi a beszédpartnere számára az eredeti szövegtervének megvalósítását. Ő a *Van egy jó és egy rossz hírem* keretjelölő kifejezés használati szabályait csupán annyiban sérti meg (ha ugyan megsérti egyáltalán), hogy nem jó és rossz, hanem kevésbé rossz és nagyon rossz hírt állít egymással szembe. A film nézőjének erre vonatkozóan két interpretációs lehetősége van: vagy a beszélő ironikus szándékát látja ebben az eljárásban, vagy ki nem mondott tartalmak, meg nem valósult szövegösszetevők sorát feltételezi a diskurzus felszíne mögött. A jelenet más modalitásokban (a HR-menedzser attitűdjében, viselkedésében, mimikájában) nem erősíti meg az iróniára vonatkozó interpretációs hipotézist, az ezzel szemben nagyon is valószínűsíthető, hogy ha ez a szereplő végig tudná mondani, amit elkezdett, akkor valami ilyesmit tudatna Philippel:

- *Van egy jó és egy rossz hírem. Nem rúgtak ki a vétségem miatt, csak áthelyeztek északra, viszont két évet kell ott töltened.*

Hogy az egyik beszélő által bevezetett globális diskurzuskeretet a kommunikációs partnere mennyire elfogadja, számon tartja, s a társalgás megfelelő pontján memóriájából előhívja, arról explicite tanúskodik az utóbbinak a második alárendelt keret bevezetésére tett kísérlete a jó hírre vonatkozó kérdésföltevéssel. Az első alárendelt keret, melynek megnyílását külön explicit jelölő nem jelölte, így válik az interpretáció eredményeként rendben megvalósított és lezárt szövegrésszé. Más kérdés, hogy a második alárendelt keret pragmatikai megítélése tárgyában félreértés mutatkozik a beszédpartnerek között, mivel Philippe az előljárója szándékával ellentétes minősítést tulajdonít a lezárult és az elkövetkező keretnek. Így a második keret megnyitását nem sikerül egy nyelvi eszközzel megoldani, hanem csak tárgyalásos úton, az első keretben tárgyalt interaktív átértékelése útján, három dialógusfordulóval. A dialógus hallatán vagy olvasván mit sem találunk ennél természetesebbnek, ez azonban messze nem következik mindabból, amit írott/monológális szövegek elemzéséből a klasszikus szövegtani elemzés a keretjelölők működésére nézve levonhatna.

A szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek a társalgásban és a monológális szövegekben

— Van egy jó és egy rossz hírem.

— Felfüggesztettek?
— Rosszabb.
— Kirúgtak?
— Rosszabb.
— A kirúgásnál?
— Északra helyeztek át.
— Északra? Ugye nem Lyonba?
— Nem Lyonba. Egészen északra.
— Csak Párizsba ne!
— Nem Párizsba. Északabbra.
— Belgiumba?
— Nem, Belgium előtt.. Nord-Pas-de-Calais-ba. Lille mellé.
— Milyen Lili?
— Nem Lili! Lille városa.
— Lille? Borzasztó.
— Jövő hétfőn kezdesz.
— A most következőn? Nem lehet.
Nincs meleg ruhám. Nincs szállásom.
— Van egy hivatalvezetői szolgálati lakásuk.
— Milyen városban?
— Bergues-ben.
[?]
[?]
— Nem vállalom.
— Elvállalod, ez parancs!

— És mi a jó hír?
— Ez volt a jó hír.
— Akkor mi a rossz?
— 2 évig maradsz.
— 2 év?!
— Minimum.
— 2 év északon. Soha!
— Vagy észak, vagy ki vagy rúgva súlyos vétség miatt!

— Bon... J'ai une bonne et une mauvaise nouvelle.

— Je suis suspendu?
— Pire.
— Viré?
— Pire encore.
— Pire que viré?
— T'es muté dans le Nord.
— Le Nord? Non! A Lyon?
— Ah non... pas à Lyon. Dans le Nord nord.
— Me dis pas qu'on m'envoie à Paris?
— Pas à Paris. Plus au nord.
— En Belgique?
— Non. Avant, il y a... le Nord-Pas-de-Calais. Près de Lille.
— «L'île»? L'île de quoi?
— Pas une île! La ville de Lille.
— C'est horrible!
— Tu commences lundi prochain.
— Lundi qui vient, là? Je peux pas! J'ai pas de vêtements chauds, je sais pas où habiter.
— Il y a un logement de fonction pour le chef d'établissement.
— Putain... C'est où qu'ils m'envoient?
— A Bergues.
— «Beurgues»?
— Bergues.
— Je la refuse, cette mutation.
— Tu peux pas, c'est disciplinaire.

— Et la bonne nouvelle?
— C'est ça.
— Hein? Et la mauvaise?
— Tu vas y rester 2 ans.
— Deux ans?
— Minimum.
— Deux ans dans le Nord? Non!
— C'est ça ou le licenciement pour faute grave.

4. Konklúzió

Tanulmányunkban a szöveg tömbösödését és szemantikai-pragmatikai relációit jelölő/jelző elemi szövegösszetevők szemiotikai szövegtani kutatásának jelentőségét vettük szemügyre úgy, hogy megkíséreljük megítélni a diskurzus medialitásának és monológális vagy társalgási voltának jelentőségét a levonható következtetések érvényessége szempontjából. Három kérdésre kerestünk választ.

Az első kérdésre *nemmel* kell válaszolnunk: ahogyan a szövegegységek jellege és relációik működése tekintetében, ugyanúgy a szövegösszefüggést jelölő/jelző elemek használatában is mutatkoznak különbségek a monológális és a dialogális, az írott és az élőbeszédbeli, a monomodális és multimodális szövegek között. Ebből eredően a második kérdésre is nemleges választ kell adnunk: a szövegjelenségekről a monológális és/vagy írott anyag elemzése alapján csak korlátozott megfigyelések tehetők. A tanulmányban amellet érveltünk, hogy a szemiotikai szövegtan céljainak eléréséhez nem érhetjük be az írott közlés céljaira készült szövegművek vizsgálatával. A szövegtani jelenségek vizsgálatát célszerű szisztematikusan kiterjeszteni a társalgásszövegekre is (amint erre az OT-projekt keretében egyébként történt is kísérlet, például a korreferencia kutatása kapcsán (vö. Csűry 2005). A harmadik kérdésre válaszolva pedig kijelenthetjük, hogy bár a kvalitatív-interpretációs szövegelemzés nélkülözhetetlen, a szemiotikai szövegtanban is indokolt a kvantitatív, statisztikailag is releváns adattömegben végzett empirikus kutatás ahhoz, hogy a szövegtan általános tételit kellően megalapozhassuk és bizonyíthassuk. A SzT-t mint keretelméletet célszerű nem csupán illusztrálni, hanem kvantitatívan is értékelhető empirikus kutatási adatokkal alátámasztani. A SzT deklarált multidiszciplinaritása, kerettudományjellege ezt ugyanúgy megengedi, mint a vizsgálatok tárgyának kiterjesztését. A SzT ebben az esetben lehetséges kerete a szövegösszefüggést jelölő/jelző szövegegységek: a lineáris tömbösödésért felelős keretjelölők s a konnektorok, vagy ha úgy tetszik: az ún. diskurzusjelölők kutatásának és rendszerezésének.

Irodalomjegyzék

- Allen, James L.—Core, Mark G. 1997. *Draft of DAMSL: Dialog Act Markup in Several Layers*. <http://www.cs.rochester.edu/research/cisd/resources/damsl/RevisedManual/>, megtekintve 2012 április 6-án.
- Békési Imre 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.
- Charolles, Michel 1997. L'encadrement du discours: univers, champs, domaines et espaces, In: *Cahier de Recherche Linguistique* 6. Nancy: LANDISCO, URA-CNRS 1035 Université Nancy 2. 1–73.

- Csűry István 2011. A konnektor mint diskurzusjelölő-osztály tárgyalásmódjai. In: Dobi Edit (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai : poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés: Petőfi S. János 80. születésnapjára. (Officina Textologica 16.)* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 95–107.
- Csűry István 2008. Kapszolóelemek a dialógus szövege és forgatókönyve között. In: Dobi Edit (szerk.): *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő. (Officina Textologica 14.)* Debrecen: Debreceni Egyetem. 37–47.
- Csűry István 2005. Gázspray, bilincs és egy füstölgő szenátor: komplex szövegösszetevők a dialogális szövegek korreferencia-hálójában. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A korreferencialitás poliglott megközelítése. (Officina Textologica 12.)* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 35–71.
- Csűry István 2001. *Le champ lexical de mais: Étude lexiko-grammaticale des termes d'op position du français contemporain dans un cadre textologique.* Studia Romanica de Debrecen, Series Linguistica 7. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Furkó Bálint Péter 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. In: Dobi Edit (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai: poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára. (Officina Textologica 16.)* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 37–55.
- Mann, William C.—Thompson, Sandra A. 1988. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization, In: *Text* 8. 243–281.
- Martin, Robert 1983. *Pour une logique du sens.* Presses universitaires de France.
- Morel, Mary-Annick—Danon-Boileau, Laurent 1998. *Grammaire de l'intonation.* Paris: Ophrys.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi, S. János 1996. Az explicités biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. *Linguistica series C Relationes* 8. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Roulet, E. et al. 2001. *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours.* Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M., New York, Oxford, Wien: P. Lang.
- Smith, Carlota S. 2003. *Modes of Discourse: The Local Structure of Texts.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Forrás

Bienvenue chez les Ch'tis (Isten hozott az Isten háta mögött), r.: Dany Boon, 2008.

4.

Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédes szövegben¹

NAGY ANDREA

„A beszédünk egyszerre elveszejt
és vezet bennünket.”
Valère Novarina²

1. Az *Officina Textologica* eddigi köteteiben a szöveg-összefüggőség kérdésével foglalkozó tanulmányok jól formált, szövegszerű, prototipikus szövegeket vizsgáltak. Kivételt ez alól Dobi Edit tanulmánya jelent az *Officina Textologica* 16. kötetében (Dobi 2011b: 9–36). Ő veti fel elsőként azt a kérdést, hogy a szemiotikai textológia elméleti keretein belül és annak fogalomtárával miként lehet egy nem prototipikus szöveg tulajdonságairól, szövegjellegének hiányosságairól is számot adni, s egy konkrét példával illusztrálja az ilyen deviáló szövegek elemzésének lehetséges módját. Petőfi S. János szemiotikai szövegfelfogása „különleges érzékenységgel és részletességgel közelít a szöveg jelenségéhez, ami a differenciálás magasabb fokát ígéri a szövegszerű és a nem szövegszerű nyelvi alakulatok leírásában is” (Dobi 2011a: 195). Úgy tűnik tehát, hogy az eddig elvégzett, mennyiségileg is jelentős szövegnyelvészeti kutatásaink tapasztalatai, eredményei és nem utolsó sorban a szemiotikai textológia alapelveinek és fogalomrendszerének bővülése, árnyaltabbá válása mostanra megteremtették annak a lehetőségét és igényét, hogy nem prototipikus szövegek szövegségéről is megpróbáljunk tudományos ígénnel számot adni.

Ez utóbbi igen fontos tényező. A szemiotikai textológia fogalmait érintő pontosítások ugyanis olyan lényegi változást jelentenek a szemiotikai szövegleírásban, amely megnyitja a kaput a tipikustól eltérő, deviáló szövegek vizsgálatához is. Ha szemiotikai textológiai alapon gondolkodunk, akkor természetesen a szöveg mint komplex jel minden összetevőjét és azok mentális képét, valamint a közöttük lévő relációkat is tekintetbe kellene vennünk egy szöveg interpretálásakor. Ez a hatalmas apparátus azonban egy konkrét szöveg vizsgálata esetében

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² V. Novarina (2009: 41)

nem lehet hatékony, tehát az aktuális szövegvizsgálat céljának megfelelően ki kell választanunk a vizsgálandó összetevőket és a megfelelő szempontokat. Jelen tanulmány esetében nem prototipikus szövegek jellemzésében releváns szempontoknak a szöveg kommunikatív funkciója, teljessége és a szöveg-összefüggőség síkjai tekinthetők.

A szemiotikai textológia fogalomrendszerében ez utóbbit érintő változások a szöveg megközelítésének új aspektusait teszik lehetővé szövegszerűtlen szövegek leírására, sérülésük okának, mibenlétének meghatározására.

Az egyik fontos változás a formáció és a szenzus értelmezését érinti. Az *Officina Textologica* 15. kötetében megjelent írásában Petőfi S. János úgy módosítja ezt a két fogalmat, hogy mindkettőt immár az alkotóban és/vagy a befogadóban kialakuló mentális képként értelmezi, ami azt jelenti, hogy a kommunikációs helyzet tényezőit, köztük az alkotót és a befogadót a maguk hiedelemrendszerével, valóságra vonatkozó ismereteivel, szociokulturális háttérrel, elvárásaival, előfeltevéseivel stb. is elengedhetetlennek tartja egy nyelvi megnyilatkozás interpretálásához. (Vö. Petőfi S. 2009: 75.)

A másik fontos módosítás a szöveg összefüggésének síkjait érinti. Petőfi S. a szöveg összefüggőségének leírásában fontosnak tartja megkülönböztetni a szöveg nyelvi megformáltságát, a konnexiót és a kohéziót, valamint a konstringenciát, a (feltételezhetően) utalt tényállasegyüttes összefüggőségét. „[...] «szöveg»-nek nevezek minden olyan (verbális vagy verbális összetevőt is tartalmazó) nyelvi képződményt, amely egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggőnek és teljesnek tekinthető *tényállás-konfigurációt* juttat kifejezésre összefüggő és teljes megformáltságúnak tekinthető *szövegmondat/szövegmondatlánc* formájában.” (Petőfi S. 2009: 25) Lejebb pedig hozzáteszi, hogy „[...] a szöveg-összefüggőséget (a *szövegkoherenciát*) alapvetően a *konstringenciarelációk* biztosítják, azokat pedig arra a világdarabra vonatkozó tudásunk alapján értelmezzük, amelyre feltételezésünk szerint az interpretálandó vehikulum utal.” (Petőfi S. 2009: 32)

Petőfi S. János koncepciójában tehát a szöveg szövegszerűségét, koherenciáját elsősorban a konstringencia határozza meg, és nem a szöveg nyelvi szövetségének összefüggősége. Ugyanakkor, mivel a szövegösszefüggés síkjai között kölcsönös függőségi viszonyok is vannak (Vö. Petőfi S. 2009: 31), és sokszor nem teljesen vagy nem egyértelműen különíthetők el egymástól, ezért az egyik síkon tapasztalható sérülés kihathat más sík vagy síkok összefüggőségére, értelmezhetőségére.

2. Nem érdektelen tehát először is ezeknek a szövegösszefüggés-síkoknak a rendszerét áttekinteni, amihez Petőfi S. Jánosnak az *Officina Textologica* 15. kötetében megjelent tanulmányát veszem alapul, amelyben két mondatból álló verbális kommunikátumokon mutatja be, hogy „egy verbális képződmény *koheren-*

ciája (szövegsége) nem nyelvi szövetének összefüggőségétől — konnexitásától és/vagy kohéziójától — függ, hanem attól, hogy a nyelvi szövege által utalt tényállásokat szerves egységű *tényállás-konfigurációnak (tényállás-együttesnek)*, más kifejezéssel élve konstringens képződménynek tudjuk-e elfogadni” (Petőfi S. 2009: 69). A tanulmányában bemutatott különböző szövegösszefüggést megvalósító szövegpéldákat kiegészítem az ott nem szereplő típusokkal, hogy a szövegösszefüggés-síkok lehetséges együttállásainak összes esetét számba vehessük. Ha tekintetbe vesszük a nyelvspecifikus összefüggőség síkjait, valamint a tényállás-konfiguráció összefüggőségét, akkor az alábbi táblázatban szereplő lehetséges alapeseteket kapjuk, melyek valóban csak archetípusoknak tekinthetők, hiszen a szövegösszefüggés-hordozók nemcsak binárisan írhatók le, azaz például nemcsak azt mondhatjuk, hogy vagy konnex egy szöveg, vagy nem, hanem különböző fokú konnexitást mutathat, ennek megfelelően beszélhetünk akár nem teljesen konnex szövegről is.

A szöveg	nyelvspecifikus összefüggősége		tényállás-specifikus összefüggősége		textualitása
	konnex	kohezív	konstringens		koherens
1.	+	+	+	→	+
2.	-	+	+	→	+
3.	+	-	+	→	+
4.	-	+	-	→	-
5.	+	-	-	→	-
6.	+	+	-	→	-
7.	-	-	+	→	+
8.	-	-	-	→	-

Az 1. esetben a verbális kommunikátum konnex, kohezív és konstringens, például:

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Először rosszat álmodtam, másodszor megszomjaztam, harmadszor valami furcsa zajt hallottam.

A két mondat között a szintaktikai kapcsolatot a *felébredtem, álmodtam, megszomjaztam, hallottam* igék egyes szám első személyű formája jelenti. Nyelvi-jelentéstani kapcsolatot a *háromszor* szóalakhoz kapcsolódó *először, másodszor, harmadszor* felsorolás teremt. Az utalt tényállás pedig összefüggőnek tekinthető, mert a valóságra vonatkozó tapasztalataink szerint a két mondat között okozat-ok kapcsolat van. A két mondatot tehát koherens szövegnek tartjuk.

A 2. esetre Petőfi S. János az alábbi példát adja (2009: 70):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Először egy rossz álomra, másodszor valami zajra, harmadszor egy telefon-
hívásra.*

A nyelvspecifikus összefüggőségi síkok közül csak a kohézió jellemzi ezt a két mondatot, azonban a tényállás-együttes továbbra is ugyanazt a logikus okozat-ok egységet alkotja, mint az előző esetben, tehát konnexió hiányában is koherens szövegnek tudjuk tekinteni ezt a két mondatot is.

A 3. esetben nyelvi-jelentéstani kapcsolat nincs a két mondat között:

*Nagyon fáztam.
Hívtam egy taxit.*

A *fáztam* és *hívtam* igealakok egyes szám első személyű alakja megteremti a szintaktikai kapcsolatot, konnexió van, kohézió azonban nincs a két mondat között: a *fáztam* és a *hívtam*, illetve *fáztam* és a *taxit* szavak között szemantikai kapcsolatot nem találunk. Mégis koherens szövegnek tudjuk elfogadni, mert az utalt tényállások között ok-okozat kapcsolatot, azaz konstringencia-relációt tudunk értelmezni.

Ennek a típusnak egy sajátos változatát jelentik a tudományos-fantasztikus szövegek, amelyekben a kohézió síkján találunk időről időre kihagyásokat, töréseket, tehát előfordulnak bennük nem teljesen kohezív szövegdarabok. Ugyanakkor a kommunikációs helyzetből, abból, hogy egy tudományos-fantasztikus regény vagy magazin lapjain megjelent szövegről van szó, egyértelmű a befogadó számára, hogy az utalt tényállás-konfiguráció egy elképzelt szövegvilág feltételezett tényállás-együttesére vonatkozik. „Ha az adott tényállás-konfigurációt (tényállás-együttest) el tudjuk fogadni mint egy lehetséges világhoz tartozó konfigurációt (együttest), ennek az elfogadásnak a jegyében minősítjük azt. Ha nem, az adott konfigurációt (együttest) nem tarthatjuk konstringensnek, s ennek következtében az adott verbális képződményt nem tarthatjuk koherensnek, más szóval nem tarthatjuk szövegnek” (Petőfi S. 2009: 67).

A következő szöveg a *Galaktika* magazin 2012. februári számának internetes oldalán volt olvasható, egy folytatásokban megjelenő kisregény első részeként.

Colin Kapp: *Felhőépítők* (részlet)

— *Milyen az élet Lyonsban mostanában?* — kérdezte a munkás.

— *Virágzó, de zűrzavaros. Amilyen mindig is volt. Talán bizony ismerős vagy arrafelé?*

— *Ott inaskodtam, mielőtt erre a földre jöttem.*

— *Aha! Már értem, miért a céhes módi szerint pakolják fel az embereid a hajót. Nem hiányzik az ottani élet?*

— *Nem. — Beszélgetőtársa ujjáival végigsimított tüskésre nyírt haján. — Nem rossz hely Lyons, de nem olyan ígéretes, mint Catenor. Legfeljebb a fosztogatások miatt rossz most itt.*

— *Fosztogatások?*

— *Felhőkálózok. Valahonnan a hegyek mögül. Évente egyszer-kétszer rajtaütnek a falvakon, állatokért, gabonáért vagy bármi másért, ami megtetszik nekik. Az utolsó néhány alkalommal egészen Catenorig és a műhelyig jutottak. Most már nekünk is van milíciánk, de ők sem tudnak mindenütt azonnal ott teremni. Mire az embereink a támadás helyére érnek, a fosztogatók elragadták, amit akartak, és újra a felhőkben járnak.*

— *Szomorú — bólintott Jacobi. — Milyen hajókkal jönnek?*

— *Mindenfélével. Amit Európában össze tudtak rabolni. Van köztük jó is, rossz is, és azt beszélük, motor is akad egynémelyiken.*

— *Motor? — Ez már érdekelte Jacobit. — Hallottam róluk. Él egy felhőmester az Urálban, aki motort épít a hajóiba. De azok olyan nehezek, hogy igazából nincs sok előnyük. (Galaktika Magazin, <http://www.sfportal.hu/galaktika-magazin-263-colin-kapp-felhoepitok-kisregeny-reszlet-12090.scifi>)*

A szövegösszefüggés nyelvi síkjai közül a grammatikait hibátlannak találjuk. A szöveg kohéziójának síkján azonban meglepő törést észlelünk. Az *inaskodtam, erre a földre jöttem, céhes módi, pakolják fel a hajót, fosztogatások, rajtaütnek a falvakon, állatokért, gabonáért* szavak, kifejezések a 'középkori élet' tudáskeretet aktiválják a befogadóban, s létrejön egy ennek megfelelő mentális kép. Ebbe a fogalomkörbe azonban nem illeszthetők bele a *milícia, felhőkálózok, a felhőkben járnak, motor, felhőmester* szavak. A szemantikai folytonosság ezeken a pontokon megszakad, pontosabban felfüggesztődik. A befogadó ugyanis, tudván, hogy tudományos-fantasztikus irodalmat olvas, egyrészt kommunikatív funkciót feltételez a szövegnek, másrészt eleve nem egy valóságos, hanem egy elképzelt világot vár el, tehát várakozó álláspontra helyezkedik. A szöveg folytatásától várja, hogy ezek az eleinte szemantikailag nem odailló elemek a későbbiek során, retrospektíven is, beleilleszkedjenek az adott szövegvilág nyelvi-jelentéstani folytonosságába, s ahogy apránként a szöveg szemantikai hálója kiépül, az először nem teljesen kohezívnek és nem teljesen konstringensnek tűnő szöveg mégis koherenssé válik.

A 4. típusra Petőfi S. János példáját lássuk (2009: 70):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Tegnapelőtt a ma holnapután volt.*

Ennek a példának a nyelvi szövete a 2. példához hasonló: konnex kapcsolat nincs, de kohezív van a két mondat között. Lényeges különbség azonban, hogy míg ott konstringens alakulatnak tudtuk elfogadni a két mondat alkotta szöveget, itt az utalt tényállásokat nem tudjuk szervesen összefüggőnek tekinteni, ezért ezt a két mondatot nem tartjuk koherensnek.

Az 5. típusba soroltam azt a lehetséges verbális alakulatot, amelyet csak a konnexió jellemezne. Petőfi S. János ezt az alábbi példával illusztrálja (2009: 69):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Öt évvel ezelőtt egy jó filmet láttam.*

Az igealakok toldalékai által megvalósuló grammatikai kötés önmagában, kohezív és konstringencia nélkül nem tudja biztosítani a mondatlánc koherenciáját.

A 6. típusba olyan kommunikátumok tartoznak, amelyek nyelvspecifikus síkjai összefüggők, a belőlük leképezhető jelentéshez azonban nem tudunk szervesen összefüggő világfragmentumot rendelni. Erre legegyszerűbb példaként „furcsa” használati útmutatók vagy üzletekben olvasható reklámlapok, feliratok tűntek a legalkalmasabbnak:

Gördeszka: „Figyelem! Ez a termék életveszélyes. Kérem, ne álljon rá.”

Vasaló: „Ne használja a szabadban! Ne vasalja a ruhát saját testén!”

Chips zacskóján: „Őn is nyerhet. Még vásárolnia sem kell. Részletek a zacskóban.”

Ezekben a példákban van grammatikai kötés, például a *ne használja, ne vasalja* felszólító módú igealakok toldaléka, van nyelvi-jelentéstani: *vasaló, vasalja, ruhát*, vagy a *gördeszka, ez a termék* és *rá* szavak, amelyek egyidejűleg grammatikai és szemantikai kötést is megvalósítanak. Mégis, konnex és kohezív mivoltuk ellenére furcsának, meghökkentőnek, mulatságosnak találjuk ezeket a példákat. Ez azzal magyarázható, hogy olyan tényállás-konfigurációra utalnak, amelyet az adott szituációban nem tudunk logikusan értelmezhetőnek, szervesen összefüggőnek tartani, hiszen egy gördeszkat éppen azért vesz meg valaki, hogy ráálljon, vagy a chipset meg kell vásárolnunk ahhoz, hogy a zacskót felnyithassuk, és a belsejében található tartalomhoz hozzájuthassunk. Tehát a konstringencia hiánya a felelős azért, hogy ezeket a nyelvileg jól formált mondatláncokat mégsem tartjuk koherensnek az adott szituációban.

A 7. típusba olyan verbális kommunikátumok tartoznak, amelyek szövegségét kizárólag a konstingencia biztosítja. Ezt Petőfi S. János a következő példával szemlélteti (2009: 70):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Erős szélvihar volt.*

Ebben a példában a nyelvi szövet összefüggőségét már semmi nem biztosítja, nincs sem konnexió, sem kohézió. Mégis koherens szövegnek tartjuk, mert az utalt tényállásokat okozat-ok relációban értelmezni tudjuk, tehát a konstingencia valóban elégséges tényezője a koherenciának. Azt, hogy egyben szükséges tényezője is, az utolsó lehetséges típus példája illusztrálja, amelyben a következő két mondatot már nemcsak grammatikai és szemantikai síkon nem köti semmi, de az utalt tényállásokat sem tudjuk szerves egységet alkotónak értelmezni.

8. típus:

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Kobayashi Ken-Ichiró vezényelt a Müpában.*

Ezek tehát azok az alapesetek, amelyek egy verbális kommunikátum összefüggőség-síkjainak különböző lehetséges relációiban megvalósulhatnak, s amelyek, kiegészítve a kommunikatív funkció és a teljesség kritériumaival, kiindulópontul szolgálnak jelen tanulmányban Novarina *Képzeltbeli operett* című műve szövegszerűségének/szövegszerűtlenségének vizsgálatához.

3.1. „Valère Novarina szószínháza a Genet-, Jarry-féle drámai és színpadi hagyományra épülő logocentrikus színház” — írja Sepsi Enikő (2009: 7) *A cselekvő szó (ige) színháza* című írásában. Novarina a nyelvben, a nyelv által létező embert szedi szét darabjaira, hogy újból összerakja másként, mindent felforgatva, szétszórva, a feje tetejére állítva. Szerinte „a színház eddig nem torzította el eléggé az arcunkat, szedte le a fejünket, fordította meg a fogalmainkat, nem bizonytalanította el mélyrehatóan az emberi szintaxist, fordította meg a zenét...” (2009c: 31). A *Képzeltbeli operett*ben mindez megtörténik. Élő marionettfigurák mozognak a színpadon, s a cél nélküli cselekmény maga a szó. Szavak érdekében bolyongunk a színészekkel, elveszünk és kijutunk, körbeforgunk, elbotlunk és felemelkedünk. „[...] nem alanyok vagyunk, akik egy nyelveszközt használnak” — „a szavakban vagyunk” — mondja Novarina. A nyelv misztériumát, a „fényesen érthetetlen” szót teremti meg: „egy napjainkban olyannyira szükséges káoszt”-t (Novarina 2009a: 41).

Ennek jegyében a *Képzeltbeli operett* szövege a szövegszerűtlenség sajátos esetét valósítja meg: a szerző minden lehetséges módon a nyelv kommunikatív funkciójának tagadását kommunikálja. „A közönség a nyelvek hangzavarában, az igeorkánban, a szavak viharába kerülve riadókétségben van: a Broca-zónának minden egyes néző agyában kemény próbának vannak kitéve. A nyelvben a természeti jelenségekhez hasonló dolog történik, ellentétes áramlatok találkoznak — nyelvünk hirtelen akként jelenik meg, ami: minden irányba kiömlött és mozgó, vízszerű folyadék, hullám. A két órán át nyelvbe merülő és fogva tartott nézők «be vannak zárva az emberi dobozba» [...]” (Novarina 2009c: 34). A darab szereplői párbeszédet folytatnak, kimennek, bejönnek, énekelnek, mint általában egy operettben, a néző eleinte mégis zavarban van, mert az elhangzó párbeszédnek nem tűnnek számára koherensnek, s ez a helyzet nem felel meg a színházi előadásra és az operettre vonatkozó tudásának, elvárásainak, tapasztalatainak. Holott nyilvánvaló, hogy egy színházi szituáció mindig kommunikációs céllal jön létre: az adott szerző az adott darabbal közölni akar valamit a jelenlévő befogadókkal. Paradox helyzet, hiszen bármilyen értelmetlennek is tetszenek az elhangzó szövegek, a kommunikatív funkció meglétével a szövegség egyik kritériuma már teljesül is. Emellett a darab mint vehikulum és vehikulumimágó megjelenési formája is teljes, lezárt és jól felismerhetően összefüggő: három felvonás, huszonnégy jelenet követi egymást. Az operett konvencionális formai szabályaira a darab lényeges pontjain a szövegből való kiszólások is felhívják a nézők figyelmét, ami szintén kiemeli a darab egyszerre szabályos és szabálytalan jellegét:

LESZÖGEZŐ MUNKÁS, felugorva

Álljatok meg: elfeledkeztünk a balettről a második felvonásban!

A MÁSIKAT KERÜLŐ SZÍNÉSZ ÉS PÁNAGÓNIA NŐ

És megfeledkeztünk a szünetről is.

A darab szövegkonstitúciójának, összefüggőségi síkjainak illusztrálására lássuk a következő részletet:

I. felvonás, 2. jelenet. Dobozházakban.

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

Ez itt Angyalföld ahun lakunk házban. Kölyökként intézetben erővel tartva intézetményt ettem.

ANASZTÁZIA

Házazzunk.

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

Ez itten Angyalföld ahova innen eltávozunk. Hány óra van itt?

Kvíz óra lét, öt percemlékezet, tizenhat kronokór, százegy mikrobiliomásod-perctörödék, tizenhat trilió didó-szekundó.

Ó Idő imádozunk téged!

ANASZTÁZIA

A kis Büdös megérkezett?

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

A téveszmét hintő nem jött meg mindig még?

ANASZTÁZIA

Súlyos a tér: súlyos, súlyos, súlyos.

A szöveg párbeszédjellegű fizikai megjelenési formája csak első látásra tűnik jól formálnak. A társalgás alapegységének tartott fordulók ugyanis hiányoznak, s a kérdés-felelet formai kapcsolata sem valósul meg: az elhangzó kérdést vagy meg is válaszolja rögtön a kérdést feltevő, amitől megkérdőjeleződik a megnyilatkozás kommunikációs funkciója, vagy egy jelentésében azonos kérdés érkezik felelet helyett, így nincs tematikus előrehaladás. Ami a nyelvi megformálást illeti, grammatikai szempontból a LESZÖGEZŐ MUNKÁS aláhúzott mondatait találjuk kifogásolhatónak, nem a norma szerinti szintaxist követőnek. De mivel nem agrammatikusak, azt feltételezzük tapasztalataink, a világra vonatkozó ismereteink alapján, hogy a munkás alakjának szociokulturális megrajzolását szolgálják. A többes szám első személyű igeragok pedig, még a nem létező igealakok esetében is, a morfológiai szabályok szerint képzettek, ezért egyértelmű kötést valószínűsítanak meg a szövegmondatok között: *lakunk, házazzunk, eltávozzunk, imádozzunk*. A konnexió síkján tehát nincs lényeges sérülés.

A legszembeütőbb rendellenességek a kohézió síkján figyelhetők meg. Egyes szavakhoz, szó szerkezetekhez, melyek a szerző kreatív alkotásai vagy létező szavak torzított formái, nem tudunk egyértelműen jelentést kapcsolni: *intézetményt ettem, kvíz óra lét, kronokór*. Hasonló a helyzet a *Házazzunk* vagy *Ez itten Angyalföld ahova innen eltávozzunk* szövegmondatokkal is: nehéz a szavakból és viszonyrendszereikből kikövetkeztethető értelmet tulajdonítani ezeknek a megnyilatkozásoknak. Az értelmezhető szemantikai láncok is rendkívül rövidek, és gyors váltásokkal követik egymást. Először az ábrázolt emberpár lakhelyéről lehet szó: *Angyalföld, lakunk házban, házazzunk, Angyalföld*, majd az ábrázolt jelenet idejéről: *Hány óra van itt?, óra, perc, másodperc, Idő*, aztán a pár feltételezett gyerekéről: *a kis Büdös, a téveszmét hintő*. A végén pedig egy ezekhez logikusan nem köthető, kontextuson kívülinek, generikus érvényűnek ható kinyilatkoztatás áll: *Súlyos a tér: súlyos, súlyos, súlyos*.

Ugyanakkor, a szemantikai sík töredezettsége és logikátlan váltásai ellenére, mégiscsak létrejöhet a befogadóban tudati tartalékaik mozgósításával egy mentális kép a szöveg által feltételezhetően kifejezett relátumról. A vehikulumhoz tartozó relátumot akkor tartjuk teljesnek, ha „mint ’történet’-nek a megértése szem-

pontjából vizsgálva, abból számunkra nem hiányzik semmi, illetőleg azt, ami a vehikulumból hiányzik, világra való tudásunk alapján ki tudjuk egészíteni” (Petőfi S. 1996: 19). A befogadó ehhez a szöveghez rendelheti például a következő valóságvonatkozást: egy pár este, a munkából hazatérvén, egymásra sem igazán figyelve, semmitmondó párbeszédet folytat, vagy egyszerűen elbeszélnek egymás mellett. Ha egy ilyen valóságbeli tényállást fogad el feltételezetten utalt tényállásnak, akkor a szöveget konstringensnek és így koherensnek tartja, sőt ebből a tényállásból még a kohéziós devianciát is szervesen következőnek tudja elfogadni. Ha azonban a befogadó nem képes az irodalmi alkotás interpretálásához szükséges nagyobb tudati tartalékokat mozgósítani a szövegjelleg sérülésének korrigálására, vagy nem tud elképzelni olyan tényállást, amely a szöveg relátumaként a valóság részét képezné, esetleg nem esik egybe az általa várt téma az alkotó által közölni szándékozott témával, jelen esetben például, ha a néző egy hagyományos operettre számított a mű címe alapján, és egészen mást kapott, akkor számára nem értelmezhető szöveggként a fenti részlet, és valószínűleg távozik az előadás első szünetében.

3.2. A következő részlet koherenciájára vonatkozó ítéletben is alapvető szerepe van a befogadó egyéni tapasztalatainak, világra vonatkozó tudásának, ismereteinek.

I. felvonás, 3. jelenet. Üres ház.

PÁNAGÓNIA NŐ

Kapcsold be a fényt a másik fejében. Hanyadika van ma 22-dikén?

KÁRÓ BUBI

Hamar 30-dika és öt másik.

PÁNAGÓNIA NŐ

Hol tart az összetűzés az Antropoidák és Humanidek között?

KÁRÓ BUBI

Tényleg.

PÁNAGÓNIA NŐ

És hány óra van itt?

A KÉP-GÉP. KÁRÓ BUBI. PÁNAGÓNIA NŐ

Húsz óra 25, 16, 47, 33, 7, 5, 1.

A KÉP-GÉP

Az I.B.L.S.N.O.P.Q. aberrogén erői és a K.L.O.Z.Á.J.E.M. dezertőrei kölcsönösen jelentős károkat okoztak egymásnak a megfigyelők szeme láttára — miközben az antropoid és nonaoid haderők bekebelezték az umanid haderők maradványait. Hogy átadják őket, szégyenszem lesütve, a bablaid csapatoknak.

KÁRÓ BUBI

Hány óra van itt?

PÁNAGÓNIA NŐ

Hány óra az amennyi az ittlévő idő?

KÁRÓ BUBI

Pontosan hét óra kettő és kettő. Blöki, ne ugass!

PÁNAGÓNIA NŐ

Hogy áll az Unanoidák és Antropopoidok közötti konfliktus?

KÁRÓ BUBI

Ül.

PÁNAGÓNIA NŐ

De tényleg. Bodri, ne ugass! hallod!

A *Képzeltbeli operett* emberi arccal felruházott alakjai különböző konstellációkban forognak körbe, ahogy Novarina mondja, mint „egy kártyajáték figurái” (2009c: 75). Egy esti, otthoni jelenet valószínűleg ez is, az előzőhöz hasonlóan egy férfi és egy női alak párbeszéde.

A konnexió síkján a párbeszéd fordulóinak szövegmondatai között alig található összetartó elem, leginkább az igék jelen idejű alakjai hatnak a grammatikai összefüggőség irányába, így például az *áll* – *ül* igék személyragja.

Ugyanakkor a kohézió síkján ez a két igealak éppen az összefüggőség ellen hat, hiszen az *áll* igealak a *Hogy áll valami?* típusú kérdésben megvalósuló kontextuális jelentése nincs lexikális kapcsolatban az *ül* ige jelentésével, nem antonimák. A szerző által alkotott *Antropoidák*, *Humanidek*, *Unanoidák* és *Antropopoidok* lexémákat, a kontextusból kikövetkeztethetően, ’valamilyen népek’ referenciális jelentéssel ruházzuk fel. Problémát ebben a szövegrészletben is leginkább a nagyobb egységek, szószerkezetek, szövegmondatok értelmezése jelent, például: *Hamar 30-dika és öt másik* vagy *Hány óra az amennyi az ittlévő idő?* Ezek a szövegmondatok talán csak a bennük található szavak külső verbális formáival valósítják meg a kohéziót, jelentést nemigen kell bennük keresnünk. A szerző tudatosan rontja a szövegszerúséget azzal, hogy a formációhoz nem rendelhető szenzus. Ezek a szövegmondatok belül üresek, ahogyan egyébként a jelenet címe is sugallja: *Üres ház*. A verbális sík kohéziójának összefüggőségét ugyanakkor a kérdés-felelet párokban összekapcsolt szövegmondatok időre vonatkozó kifejezései tökéletesen biztosítják: *hanyadika*, *30-dika*, *hány óra*, *húsz óra*, *pontosan hét óra*, annak ellenére, hogy a hozzájuk rendelhető relátum nem ad logikus kronológiai sorrendiséget.

A jelenet leglényegesebb eleme a Kép-Gép és az általa elmondott szöveg. Ez utóbbi a hír mint szövegműfaj jellegzetes mezoszintű szövegkompozíciós és lexikai jegyeit viseli. A korreferenciaindexekkel kiegészített elsőfokú kompozícióegységei a következők:

K_1 = [Az I.B.L.S.N.O.P.Q. aberrogén erői(i01) és a K.L.O.Z.Á.J.E.M. dezertőrei(i02) kölcsönösen(i01→i02, i02→i01) jelentős károkat okoztak(i01+i02) egymásnak(i01→i02, i02→i01) a megfigyelők szeme láttára]

K_2 = [miközben az antropoid /haderők/(i03) és nonaoid haderők(i04) bekebelezték(i03+i04) az umanid haderők maradványait(i05)]

K_3 = [Hogy átadják(i03+i04) őket(i05), szégyenszem lesütve, a bablaid csapatoknak(i06)]

A hír szövegének konnexitását és tematikus progresszióját az alábbi táblázat szemlélteti.

	i01	i02	i03	i04	i05	i06
K_1	az I.B.L.S.N.O.P.Q. aberrogén erői	a K.L.O.Z.Á.J.E.M. dezertőrei				
	kölcsönösen					
	okoztak egymásnak					
K_2			az antropoid /haderők/	nonaoid haderők		
			bekebelezték			
					az umanid haderők maradványait	
K_3			átadják			
					őket	
						a bablaid csapatoknak

A verbális sík összefüggéséről a következők állapíthatók meg. A szöveg grammatikai síkja jólformált. Az első kompozícióegységre nem történik utalás a későbbiekben, ez önálló, lezárt egységet alkot. A második és a harmadik kompozícióegység azonban összefüggő láncot képez, az alany-állítmányi egyeztetés, az igei személyragok és a névmásítás biztosítják a konnexitását. Az utalt tényállások logikai kapcsolatát pedig explicit módon kötőszók is megjelenítik:

K_1 *miközben* (K_2 *hogyan* K_3)

A szöveg kohézióját egyrészt a 'háború' fogalomkörébe tartozó szavak teremtik meg: *erői, dezertőrei, haderők, bekebelezték, csapatoknak*. Másrészt azok a jellegzetes kifejezések és sztereotip fordulatok, melyek a háborús konfliktusokról szóló hírek szerkezeti sablonjainak részei: *kölcsönösen jelentős károkat okoztak egymásnak, a megfigyelők szeme láttára*. De kiktől szól a hír? A szerző által alkotott, a befogadó számára ismeretlen lexémákhoz: *nonaoid,*

umanid, bablaid szavakhoz itt is a kontextusból kikövetkeztethető 'valamilyen népek' referenciális jelentést tudjuk hozzárendelni úgy, mint előzőleg a két emberalak párbeszédében. Ezek a pontszerű, nem egyértelmű jelentéstulajdonítások azonban önmagukban nem okoznak problémát a kohéziós sík összefüggőségében, mivel a kohézió más eszközei, mint láttuk, nagyobb ívű összetartó erőt tudnak kifejteni.

A szöveg által feltehetően utalt tényállás-konfiguráció pedig, a fegyveres konfliktus lezajlása, a világról szóló tudásunk alapján szervesen összefüggőnek, konstringensnek fogadható el.

A jelenet egészét tekintve elmondható, hogy ez a hírszöveg alkotja, kisebb kohéziós rendellenességeivel is, a legkoherensebb egységet. Lényeges szerepe van az egész jelenet értelmezésének megteremtésében: a néző az esti híradó paródiájaként érti, hiszen a televízió képernyőjéről naponta rázúduló információtömeg, a távoli földrészek ismeretlen embereiről szóló hírek sokszor nem értelmezhetők számára jobban, mint ez a halandzsahír, ezért képes az egész jelenet szövegéhez is 'az esti tévzés' valóságvonatkozást rendelni, amelyet így már konstringensnek érez.

3.3. A következő részlet az eddigiekhez képest több szempontból szövegszerűbb, mégis szövegszerűtlen:

VÉGNÉLKÜLI REGÉNYÍRÓ

« *Regény* » *Ez egy regény. Kezdek?*

KÁRÓ BUBI.

Szabadjon hallanunk.

VÉGNÉLKÜLI REGÉNYÍRÓ

K₁ „*Nézzétek*”, *mondta János.*

K₂ „*Legyetek résen!*” *tette hozzá Jakab;*

K₃ „*Meg fog állni?*” *kérdezte Péter;*

K₄ „*Igen*” *válaszolt Mária;*

K₅ „*Megállítjuk?*” *tért vissza rá Jozefa;*

K₆ „*Semmiképp*” *felelte Anna;*

K₇ „*Gyerünk tovább!*” *folytatta Filep;*

K₈ „*Már megint*” *ismételte Máté;*

K₉ „*Soha*” *vetette ellen Veronika;*

K₁₀ „*Éljen az Egy!*” *fűzte tovább András;*

K₁₁ „*Nem elég közel a középhez!*” *igazította ki Klára;*

K₁₂ „*Nincs mit tenni*” *állapította meg Oszkár;*

K₁₃ „*Pedig*” *tiltakozott Szonja;*

K₁₄ „*Hallgassatok*” *vágott közbe Luca;*

K₁₅ „*Elmegyek*” *fogta kurtára Kadosa;*

K₁₆ „Késő” *siránkozott Jeremiás*;
 K₁₇ „Fáj a lábam” *vallotta be Sarolta*;
 K₁₈ „Szeretem” *mondta ki Gábor*;
 [...]

Ez az operettbe illesztett, kizárólag párbeszédből álló regényrészlet még több mint öt oldalon folytatódik ugyanilyen módon. Az idézeteket követő idéző (tag)mondatok igealakjai: *mondta, tette hozzá, kérdezte, válaszolt stb.*, konnexszé teszik a szöveget, és jelentésük, a párbeszéd fordulót összekötő szerepük révén a kohézió irányába hatnak. Az idézetek azonban már csak helyenként mutatnak konnexitást: K₁ *nézzétek*, K₂ *legyetek*, K₁₄ *hallgassatok*; és kisebb szigetekben kohéziót: K₃ – K₆ és K₁₅ – K₁₆. Fiktív lexémák itt ugyan nincsenek, de a jelentéses szavak néha olyan konstellációkban állnak, amelyeknek nehéz jelentést tulajdonítani, például: *Éljen az Egy!* Az elején nem azonosított téma, a mindig újabb szereplők és témák megjelenése megakadályozzák az értelemtulajdonításhoz szükséges jelentéstani folytonosságot. A szövegben megbomlott a téma kontinuitásának és progressziójának egyensúlya, és olyan benyomást kelt, mint ha egy megbolondult gépezet egyre gyorsabban és gyorsabban kezdene forogni. A megnyilatkozásokhoz rendelhető értelem összefüggősége itt olyan mértékben sérül, hogy nem lehetséges relátumot rendelni ehhez a szövegmondatlánchoz. Ebben a példában a kohéziós sík sérülése eredményeképpen konstingencia sincs, így a szöveg nem koherens. Leginkább a Szikszainé Nagy Irma által *ál-szövegnek* nevezett kategóriába lehetne sorolni: jelentéssel bíró szavak szövegformájú alakulatot alkotnak, de „nincs logikus összefüggés az egymás után felvetődő gondolattöredékek között” (Szikszainé Nagy 2006: 40).

4. Az ember tudatán a nyelv által átszűrődő világ kaotikusságának érzékeltetését Novarina elsősorban a szöveg kohéziójának tudatos rontásával éri el. Nagy próbatételnek teszi ki a nézőt azzal, hogy a szereplők megnyilatkozásaiban rendre jelentés nélküli szavak hangzanak el, vagy olyan szavakat rendez szövegmondatokba és mondatláncokba, amelyek jelentésesek ugyan, de nehezen rokonítható fogalomkörbe, jelentésmezőbe tartoznak. Ennek természetes következménye, hogy a szenzus töredékessé válik, és nehezzé teszi a befogadó számára az eljutást a formációtól a relátum-értelmezésig. Ugyanakkor a színházi kommunikációs helyzet kényszerítő erejű. A néző, pár órára az előadás „foglyaként”, kénytelen mozgósítani tudati tartalékait, valóságra vonatkozó ismereteit. Ha erre bármilyen ok miatt nem képes, vagy a nyelvi síkok nagymértékű sérülése miatt ezt lehetetlennek érzi, akkor a kommunikáció sikertelen, és nem tartja koherensnek, egyáltalán szövegnek a művet. Amennyiben azonban a befogadó képes az irodalmi alkotás befogadásához szükséges nagyobb tudati tartalékot mozgósítani, és/vagy a nyelvi összefüggés szövetéből maradt annyi, amennyi a kiegészít

szítéssel történő helyreállítást számára lehetővé teszi, akkor valószínűleg eleve egy összefüggő valóságvonatkozást rendel az elhangzó szöveghez, amely így szükségszerűen konstingens, és így az adott kommunikátum nem prototipikus szöveggént ugyan, de ítélete szerint az adott szituációban koherens lesz.

Irodalomjegyzék

- Dobi Edit 2011a. A szövegszerűtlenség reprezentálásának lehetőségeiről első közelítésben. *Magyar Nyelvjárások XLVIII.* (szerk.: Dobi Edit—Hoffmann István—Tóth Valéria. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.) 191–214.
- Dobi Edit 2011b. A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban. In: *Officina Textologica* 16. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 11–36.
- Novarina, Valère 2008–2009. *Képzeltbeli operett.* Fordította: Rideg Zsófia. Debrecen: Csokonai Színház.
- Novarina, Valère 2009a. Káosz. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Novarina, Valère 2009b. Ferdített operett. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Novarina, Valère 2009c. A nyelv emlékezik. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Petőfi S. János 1996. Az *explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában* = *Linguistica series C Relationes*, 8. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 10–19.
- Petőfi S. János 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II.* *Officina Textologica* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Sepsi Enikő 2009. *A cselekvő szó (ige) színháza.* In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma 2006. *Leíró magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó.

5.

Adalékok a hipertext és a szövegszerűség kapcsolatához¹

BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT

Napjaink kultúrájának egyik alapproblémája a hagyományosan és elektronikusan hozzáférhető információ robbanásszerű növekedése, amely mind a releváns információ visszakeresése, mind a megtalált információ feldolgozása szempontjából komoly nehézségeket jelent.¹ A probléma elemzése és a rá adható kísérleti megoldások felvetése szükségszerűen csak interdiszciplináris keretek között képzelhető el. A közvetlenül érintett könyvtár- és információtudomány, nyelvészet és informatika (információtechnológia, MI kutatások stb.) mellett aligha hagyhatók figyelmen kívül a probléma megismeréstudományi (és ezzel összefüggésben az összes „kognitív” jelzővel illetett tudományterülettel kapcsolatos) kommunikációelméleti, pszichológiai, logikai és filozófiai (episztemológiai, hermeneutikai stb.) vonatkozásai sem — és amellett, hogy a felsorolt tudományterületek egy része maga is határterület, a felsorolás már csak azért sem lehet teljes, mivel az információ és ezzel összefüggésben az információ különbözőképpen szervezett formái elválaszthatatlanul kötődnek egy adott tartalomhoz, amely további tudományok, ill. tudományterületek bevonását teszi vagy teheti szükségessé. Például versszövegek esetében az irodalomtudomány, bibliai szövegek esetében a vallástörténet és a teológia, műalkotások (és az ezeket leíró multimediális szövegek) esetében a művészettörténet, és folytathatnánk a sort.

A problémára, ill. az alapproblémát alkotó, azt különböző szempontok alapján szűkítő részproblémákra adott — és egyes elemeikben szükségszerűen egymást fedő — megoldási kísérletek közül az egyik legismertebb a *hipertext* (ill. *hipermédia*) koncepciójának kidolgozása és széles körű alkalmazása. A hipertext korlátlan mennyiségű információ hatékony hozzáférését teszi lehetővé, miközben (legalábbis elvileg) semmi sem korlátozza a visszakeresés pontosságát és teljességét.¹¹ A hipertext a következő három alapvető elven alapul, amelyek „kulcsszavai” a *csomópont*, a *link* és a *bejárás* (vö. Porkoláb—Boda 2005: 14):

- a különböző (verbális és/vagy multimediális) szövegeket szükség esetén kisebb egységekre (csomópontokra vagy szegmensekre) bontjuk,

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

- a csomópontokhoz rendelt szövegek vagy szövegrészek között kapcsolatokat (hivatkozásokat, „linkeket”) alakítunk ki,
- a csomópontokat a köztük kialakított linkeken keresztül egy alkalmas mechanizmus (pl. szoftver „böngészőprogram”, adatbázis- vagy lexikonkezelő szoftver, egy virtuális „segéd” vagy éppen egy segítőkész könyvtáros) segítségével lényegében tetszőleges sorrendben bejárhatjuk.ⁱⁱⁱ

A hipertext fogalma ugyan jóval megelőzte a World Wide Web („világháló”) megszületését, a Web óriási sikere azonban arra készítette a kutatókat, hogy a Web néhány tulajdonságának általánosításával (metamorfózis, heterogenitás, fraktál-szerveződés, áthelyeződő centrumok, vö. Bárczi 2009) megkíséreljék a hipertext fogalmának újraértelmezését — vagy pontosítását, továbbfejlesztését —, és ezáltal lényegében egy *absztrakt világhálót* írjanak le. Azonban a WWW, óriási jelentősége ellenére, csak egy a hipertext lehetséges alkalmazásai közül. Néhány további példa: rendkívül sok alkalmazás férhető hozzá CD-n vagy DVD-n (pl. az Arcanum Adatbázis Kiadó és Fejlesztő Kft. Biblia Téka CD-ROM kiadása^{iv} vagy az Encyclopedia Britannica), ma már pl. a Windows „segítség” funkciója is hipertext elven működik, és egyes nyomtatott kiadású „kalandkönyvek” (másként szöveges kalandjátékok vagy „lapozgató könyvek”, pl. a Kaland Játék Kockázat sorozat) is a hipertext szervezési elveit követik. De hogy a terminológia azok számára is kellően megnyugtató legyen, akik ragaszkodnak a *számítógépes hipertext* fogalmához: azokat a dokumentumokat, amelyek adatszerkezete a hipertext fenti elvei alapján szerveződik, következőképpen *potenciálisan megvalósíthatóak egy hipertext alapú számítógépes rendszerben*, a továbbiakban hipertext dokumentumoknak (egyes esetekben hiperszövegeknek vagy hipertextuális szövegeknek) tekintjük, és a továbbiakban nem foglalkozunk azzal, létezett-e, ill. létezik-e tényleges számítógépes realizációjuk — ugyanis szükség (és kétely) esetén bárki bármikor létrehozhatja ezeknek a dokumentumoknak a számítógépes hipertext alapú megvalósítását. Talán a legmarkánsabb példa a Biblia: azt aligha vitatja bárki, hogy a bibliai szövegek létrehozásakor még nem létezett a hipertext fogalma, de az szintén nem vitatható, hogy jelenleg a Biblia számos hipertext megvalósítása szabadon hozzáférhető a Weben. Vagyis egészen nyugodtan leszögezhetjük: a Biblia ugyanolyan joggal tekinthető hiperszövegnek, mint a már „eredetileg” is a hipertext technológia felhasználásával készült webes dokumentumok.

A hipertextuális szövegek (vagy hiperszövegek) alapvető problémája az, hogy általános esetben nem teljesítik a *szövegszerűség* általánosan elfogadott kritériumait, bár ezek „nyomokban” a hiperszövegekben nyilvánvalóan fellelhetők (ilyenek például a kohézió, a helyzetszerűség és a koherencia és az intertextualitás). Ahhoz azonban, hogy a kérdést a jövőben behatóan vizsgálni tudjuk, először a szövegszerűségnek a kérdés szempontjából lényeges ismérveit kell áttekintenünk. Ebben a tanulmányban erre teszünk kísérletet azzal a határozott

céllal, hogy a jelen tanulmány megállapításai alapján — egy következő tanulmányban — a hipertextuális szövegek koherenciájának a kritériumait fogjuk tárgyalni.

1. Kiindulási pont: a szöveg és szövegszerűség fogalma

Az alábbiakban tételesen számba vesszük azokat a fogalommeghatározásokat — különös tekintettel kapcsolatrendszerükre és lehetséges megismeréstudományi-szövegtani elméleti háttérükre —, amelyek valamilyen szempontból a *hiperszövegek* elméleti szintű tárgyalásának szűkebb vagy tágabb tudományos kontextusához hozzátartoznak. Kiindulási pontunk a *szöveg* fogalma,² amely általános megismeréstudományi szempontból „egyszerre szerkezet, amely a nyelvi és nem nyelvi összetevőket statikus összefüggésükben mutatja be, és művelet, amely ezeket a szerkezeteket létrehozza, viszonyait dinamikusán mutatja be” (Tolcsvai N. 2002: 44). A szöveg szerkezeti (strukturális) és műveleti (procedurális) vonatkozásainak lényegi, inherens elválaszthatatlanságát az idézett szövegtani munka szerzője végig hangsúlyozza:

Szöveg minden uralkodóan nyelvi produktum, amely valamilyen interakcióban körülhatárolható egység. A szöveg produktum és produkció, szerkezet és művelet. (Tolcsvai N. 2002: 14)

Míndez párhuzamba állítható kommunikációelméleti keretben a (szerző által is említett) produktum-produkció kettűsséggel, informatikai keretben az adat-algoritmus kettűsséggel, megismeréstudományi keretben pedig (egyebek közt) a hajlékony vs merev „mentális architektúra” problematikájával. *Hiperszövegek* esetében (legalábbis makroszinten) ezt a kettűsséget nem szükséges külön is hangsúlyoznunk, ugyanis a hipertext fogalma eleve tartalmazza a két megközelítésmód egységét, amennyiben a *csomópont* és a *link* a hipertext szerkezeti, a *bejárás* pedig a hipertext műveleti szintű vonatkozását fejezi ki. Az ma még nyitott kérdés, hogy a *hipertext link* aktivizálásának makroszintű művelete mellett

---

² A *szöveg* meghatározásának összetettségére és terminológiai nehézségeire több szerző is rámutat. Kárpáti Eszter a *szöveg* fogalmáról írt könyvében megjegyzi, hogy „a szöveg meghatározásai mindig az adott kutató/kutatás egyéni hangsúlyainak megfelelően változtak” (Kárpáti 2006: 163), majd a szakirodalomból vett példákkal illusztrálja a terminológiai nehézségeket (uo. 164). Tolcsvai Nagy Gábor 1994-es könyvében a *szövegtan* általános fogalmainak áttekintése után magát a *szöveget* „tudottnak” tekinti, és nem foglalkozik a szöveg fogalmának explicit meghatározásával: „A szöveg meghatározását számtalan szerző és irányzat próbálta megfogalmazni. E definíciók azonban mindmáig nem elég sikeresek, épp a kérdéskör összetettsége miatt. Ezért a továbbiakban magának a szövegnek a meghatározásával nem foglalkozunk, s figyelembe véve a megnyilatkozásról és a szövegről fentebb mondottakat, tudottnak véljük a szöveg fogalmát” (Tolcsvai N. 1994: 14).

milyen további struktúrák és műveletek szükségesek ahhoz, hogy végül eljussunk a *koherens hiperszöveg* fogalmához. Kutatásaink fő célja éppen az, hogy konkrét, szövegek köré szerveződő hipertext struktúrák konstruktív kialakításával és elemzésével minél közelebb jussunk a kérdés megválaszolásához.

Induljunk ki a szöveg két meghatározásából. A *szöveg* fogalmát Petőfi S. János a következőképpen határozza meg:

[...] „szöveg”-nek nevezek minden olyan (verbális vagy verbális összetevőt is tartalmazó) nyelvi objektumot, amely egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben, egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggőnek és teljesnek tekinthető tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre összefüggő és teljes megformáltságúnak tekinthető szövegmondat / szövegmondatlánc formájában (Petőfi S. 2004b: 11).

Egy másik meghatározás szerint „szöveg minden olyan közlés, amely a szövegszerűség hét ismérvének³ eleget tesz” (Beaugrande—Dressler 2000: 23). Emellett a szövegszerűség (szövegség, textualitás stb.) többféle meghatározása és kritériuma ismert. A szemiotikai szövegtan⁴ például a következő fogalmak bevezetését tartja szükségesnek:

A tényálláskonfigurációk összefüggőségével és teljességével kapcsolatban konstringenciáról beszélek (amely a szövegek lineáris organizációjától független, vertikális (hierarchikus) relációs organizációforma). A szövegmondatláncokkal kapcsolatban különbséget teszek tényállás-specifikus és nyelvspecifikus összefüggőség és teljesség között (amelyek a szövegek tényállás- és/vagy nyelvspecifikus jólformáltságát biztosítani tudó, horizontális lineáris organizációformák). A nyelvspecifikus összefüggő-

---

³ A szövegszerűség hét ismérve Beaugrande és Dressler szerint: kohézió, koherencia, szándékoltóság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás (Beaugrande—Dressler 2000).

⁴ A *szemiotikai szövegtan* terminus „szövegtan összetevője azon aspektusok együttesére vonatkozik, amelyek felölelik a szöveg formai, szemantikai és pragmatikai vetületeit.

A *formai* aspektus magában foglalja a fonetikai/grafikai és a szintaktikai sajátosságokat.

A *szemantikai* aspektus egyaránt vonatkozik a nyelvi (fogalmi, nyelvi-logikai, konceptuális) jelentésre és arra az extralingvisztikai (nyelven kívüli) valóságra, amely a szövegben kifejeződik (a valós világ állapotaira és objektumaira [...] éppúgy, mint a fiktfekre).

A *pragmatikai* aspektus felöleli mind a nyelvhasználatot, mind pedig azokat a tényezőket, amelyek döntő szerepet játszanak a kommunikációban.

A terminus szemiotikai összetevője azt a tudományt jelöli, amely egyaránt foglalkozik a jelrendszerekkel, valamint tetszőleges komplexitású jelkonfigurációk előállításával és befogadásával [...]” (Vass 2010: 13).

ség és teljesség két hordozó relációjára a konnexitás illetőleg a kohézió szakszavakkal utalok. (Petőfi S. 2004b: 11)

Az 1. táblázatban — az áttekintés kedvéért — összefoglaltuk a szöveg összefüggőségével és teljességével kapcsolatos főbb fogalmakat és kritériumokat.

1. táblázat: A szövegszerűség kritériumai: összefüggőség és teljesség

<i>Vehikulum (Ve)</i>			
<i>Vehikulum-Imágó (VeIm)</i>			
<i>nyelvspecifikus összefüggőség és teljesség</i>			
konnexitás (vö. Formáció, <i>Fo</i>)	grammatikai (formai-szintaktikai) relációk		
kohézió (vö. Sensus, <i>Se_L</i>) ^v	(pl. korreferencia; szemantikai vagy asszociatív kapcsolat)	nyelvi (lexiko-szemantikai) relációk	horizontális (kompozíciós) organizáció
	(pl. aktuális tagolás, tematikus progresszió)	téma-réma (topic-comment stb.) kapcsolatok	
	(tematikai azonosság, pl. tematikus szövegháló, cím, tételmondat, kulcsszó stb.)	makrokompozíciós egységekbe tartozás (globális kohézió)	vertikális (kompozíciós) organizáció
<i>tényállás-specifikus összefüggőség és teljesség</i>			
koherencia (vö. Sensus, <i>Se_R</i>) ⁵	(sorrendiség, pl. térbeliség, időbeliség, ok-okozati viszony stb.)	tartalmi-logikai relációk	horizontális (kompozíciós) organizáció
	(tezaurusz-szócikkek, kanonikus reprezentációs nyelv használata ^{vi} stb.)	(kognitív / fogalmi) sémákba vagy tudáskeretekbe tartozás	vertikális (kompozíciós) organizáció
	konstringencia	megfelelés a tényeknek	
<i>Relátum-Imágó (ReIm)</i>			
<i>Relátum (Re)</i>			

1.1. A kohézió

A **kohézió** általános értelmezése szerint magában foglalja a szövegfelszín, „a hallott vagy látott szavak” közötti összefüggések, a „grammatikai függések” és a „felszíni függőségek minden fajtáját”. Így értelmezve a kohézió fogalma „igen tág értelmű”, mivel „mindazok a funkciók, amelyek a felszíni elemek közötti viszonyok jelzésére használatosak, beletartoznak a kohézió általunk használt fogalmába.” (Beaugrande—Dressler 2000: 24) A szövegfelszín elemzése során

különválaszthatjuk a szöveggrammatikai és a szövegszemantikai kritériumokat. Ekkor a szövegfelszín grammatikai összefüggéseit a *konnexitás* fogalmával írhatjuk le, amely „egy szöveg mondatainak grammatikai kapcsoltsága” (Szikszainé Nagy 1999: 468); a szövegfelszín elemei közötti szemantikai összefüggéseket pedig a *kohézió* (a fenti, általános értelmezéshez képest szűkebb értelemben használt) fogalmával jelölhetjük, amely ilyen értelemben „a szöveg szemantikai jellegű összefüggése” (uo. 467). Tehát „a *konnexitás* és *kohézió* egyértelmű megkülönböztetésének alapja a formai (szintaktikai) és nyelvi-szemantikai relációk közötti egyértelmű különbségtevés” (Petőfi S. 2004b: 17).

Beszélhetünk *globális*, nagyobb szövegegységek közötti, és *lineáris*, szövegmondatok, ill. több szövegmondatból összetevődő mondattömbök közötti kohézióról azzal összefüggésben, hogy „a jelentésnek a kisebb egységei a mikroszerkezetekben, a nagyobb egységei a makroszerkezetekben jönnek létre” (Szikszainé Nagy 1999: 164). Egy adott szöveget mint „teljes, lezárt nyelvi közlést, a kommunikáció legmagasabb fokú hierarchikus egységét szövegegésznek nevezük”, amely „a globális kohézió lazulását jelző pontokon” makroszerkezeti egységekre bontható, „amelyekben másfajta, más szintű kohézió jön létre” (uo. 242). Ezek az egységek tovább tagolhatóak „jobbára lineáris kohéziót, azaz grammatikai (esetleg jelentéstani) sajátosságokat éreztető mikroszerkezeti egységekre” (uo.).

A szemiotikai szövegten a szövegszerkezetnek két megvalósulási módját különíti el: a textúrát és a kompozíciót [...]. A szöveg lineáris szerveződése a *textúra*, amelyet a szövegben meglévő visszatérő elemek együttese alkot, ebből rajzolódik ki a szöveg *grammatikai szerkezete*; a hierarchikus felépítése pedig a *kompozíció*, amely az alacsonyabb fokú szerkezeti egységeknek az egyre magasabb fokúakká szerveződéséből alakul ki, és ebből formálódik a szöveg *vertikális szerkezete*. (Szikszainé Nagy 1999: 243)

Míg a vertikális kompozíciós organizációban a tényállások közötti tényleges vagy feltételezhető kapcsolat (az úgynevezett konstringencia) különféle megnyilvánulási formái játsszák az alapvető szerepet, a horizontális kompozíciós organizációban a szövegmondatok között kimutatható formai kapcsolatok (a *konnexitás*), valamint a lexiko-szemantikaiak (a *kohézió*). (Petőfi S. 2004a: 8)

A globális kohézió alapja „a tematikai egység (azonosság) és az ezt megteremtő sajátos eszközök” (például a tematikus szövegháló, cím, fókusz- vagy tételmondat, kulcsszó stb.). A szöveg tematikai egysége „a szövegbeli összefüggés szemantikai alapfeltétele”, amelynek lényege az, hogy „a téma a szövegegészben vagy -részben foglalt állítások sorának egészéből szükségképpen következék” (Szikszainé Nagy 1999: 164–165).

A lineáris kohézió „kimutatható a fogalmi kategóriák egymásba épülésének nyomon követésével” (Szikszainé Nagy 1999: 181), amely megvalósulhat például azonos valóságalemlre utalás (korreferencia), a szavak közti szemantikai kap-

csolat (ún. mezőösszefüggés) vagy asszociatív kapcsolat révén. Korreferenciáról akkor beszélünk, amikor „a szöveg bizonyos elemei azonos valóságra utalnak, azaz teljesen vagy részlegesen megegyezik a referensük” (uo.). Korreferenciális elemeknek pedig azokat a nyelvi elemeket/kifejezéseket nevezzük, „amelyek verbális megjelenési formájukat tekintve különbözőek, de az olvasó/interpretátor meggyőződése szerint a szövegvilág ugyanazon tárgyára/tényére utalnak” (Petőfi S. 1997: 24). Az analitikus szövegvizsgálat szempontjából a korreferencia fogalma azért is jelentős, mert a korreferenciális kapcsolatok formálisan leírhatóak, és ezáltal explicit módon vizsgálhatók a Petőfi S. János által kidolgozott korreferenciális elemzés segítségével.

A horizontális kompozíciós organizáció interpretatív megközelítésekor az egyik fő feladat a *korreferencialitás* megállapítása. (A másik a téma-réma szerkezeté és a tematikus progresszióé [...].)

A korreferencialitás megállapításának feltétele a *konnexitás* és *kohézió* feltárása. (Petőfi S. 2004b: 15–16)

Egyes esetekben a lineáris kohézió egyes formái (a korreferencialitás, a mezőösszefüggés és az asszociatív kapcsolat) bizonyos mértékben átfedik egymást. Ennek megfelelően kohezív-korreferencialitásról beszélhetünk „olyan szövegekkel/szövegrészekkel kapcsolatban”, „amelyekben nem tényleges vagy pronominalis ismétlés által jön létre egy korreferenciális lánc, hanem egymással valamilyen szemantikai-tematikai relációban álló elemek alkalmazása révén” (Petőfi S.—Dobi 2000: 124). Ennek a jelenségnek a leírásához adhat eszközt a kohezív-korreferencialitást megvalósító nyelvi elemek közötti relációk feltárása — például egy tezaurusz szócikkének megkonstruálásával vagy az elemek (például értelmező szótárakban található) értelmezésének, „explikációjának” felhasználásával. Ezek az explikációk az érintett elemek tezaurusz-szócikkének és ezzel összefüggésben „lexikai szόμεzőjének” (uo. 126–128) és „tematikus hálójának” (uo. 129–130) a létrehozásához is alapul szolgálhatnak.

A korreferencialitás (bizonyos típusú) összetettebb formáival olyan láncokban találkozunk, amelyekben hiponima-hiperonima viszonyban, asszociatív kapcsolatban, halmaz-részhalmaz relációban stb. álló elemek fordulnak elő [...].

Ha az összetettebb korreferencialitás-formáknak ezeket a típusait is interszubjektíven realizálható és ellenőrizhető módon kívánjuk reprezentálni, ahhoz megfelelő eszközöket kell teremteni. Ilyen eszközöknek tartjuk például a *tezaurusz-szócikkeket* [...]. (Petőfi S.—Dobi 2000: 143)

Mivel a tezaurusz-szócikkek „lehetővé teszik a legkülönfélébb fogalmi relációk explicit reprezentálását”, ezáltal hozzájárulhatnak mind „a kohézió és a konstringencia vizsgálatához”, mind pedig a „tudáskeretek explicit reprezentálá-

sához” (Petőfi S. 2004b: 21). Előbbi azért is fontos, mert egyes „nem egyszerű” esetekben „a kohézió- és konstringenciarelációkat a véglegesség igényével nem lehet egymástól egyértelműen elhatárolni” (uo. 17).

A kohézió egy másik lehetséges megközelítésmódját adja az ún. *stíluskohézió* fogalma, amely egyes szövegtípusok, például irodalmi művek, versek esetében különösen jelentős. A stíluskohézió különböző stíluszinteken megvalósuló, „stilisztikai szintű összefüggés”, amely „a nyelvi jelek stiláris jellegű kapcsoltságát, a stíluseszközök összefonódását eredményezi” (Szikszainé Nagy 1999: 58). A különböző stíluszinteken meghatározott funkcionális stilisztikai eszközök érvényesülnek (vö. Szathmári 2002: 10–12).

Ilyenformán a következő stilisztikai szinteket különíthetjük el:

1. Az akusztikai szint (a hangtani jelenségek és a zeneiség, valamint a verselés szintje).
2. A szó és kifejezőkészség szintje.
3. A szintaktikai szint, vagyis a mondattani eszközök, jelenségek szintje, a mondatépítésben közvetlenül részt vevő alaktani elemekkel együtt.
4. A képi szint.
5. A szöveg szintje (ideértve az alakzatok nagy részét is).
6. A nyelven kívüli (extralingvális) jelenségek szintje. (Szathmári 2002: 10)

Érdeemes a fentiek közül külön is kiemelni az ún. *akusztikus kohéziót* (vö. akusztikai szint), amely „a hangzó szöveg fonetikai-prozódiai jellegű egybetartozásán” alapul (Szikszainé Nagy 1999: 59), az ún. *vizuális kohéziót* (vö. extralingvális jelenségek szintje), amely az írott szöveg formai-tipográfiai jellegű egybetartozásán alapul (uo.) és az ún. *intertextuális kohéziót* (vö. a szöveg szintje), amely „a szövegek közötti nyílt vagy rejtett utalásokon” alapul (uo.). Az intertextuális kohézió különböző formái közül megemlíthetjük

- a tulajdonnevek stilisztikai lehetőségeit (pl. utalás konkrét személyekre, helyekre stb.),
- a vers (tágabb értelemben vett) kontextusát, pl. történelmi és/vagy kulturális háttérét (utalások személyes vagy történelmi eseményekre stb.) és
- az utalásokat, allúziókat más (pl. irodalmi) művekre.

A konkrét személyekre és helyekre, a történelmi és/vagy kulturális háttérre, valamint más irodalmi művekre vonatkozó (nyílt vagy rejtett) utalások túlnyomó többsége csak megfelelő háttértudás mellett érvényesülhet, így ezeknek a tényezőknek a szövegoszszefüggés biztosításában játszott szerepe, „szövegszervező ereje” a szöveg *koherenciája* szempontjából jelentős.

Tekintsük át ezek után a szövegség néhány további, pragmatikai szintű ismérvét.

A szövegségnek a konnexitás és/vagy kohézió se nem szükséges, se nem elégséges feltétele; egyedüli feltétele a konstringencia és a tényállás-specifikus horizontális organizáció, amely feltételt a koherencia feltételének nevezem. (Petőfi S. 2004b: 11)

1.2. A koherencia és a konstringencia

1.2.1. Koherencia

A **koherencia** „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín alatt meghúzódó fogalmak és viszonyok” (Beaugrande—Dressler 2000: 25), tényállások összefüggőségét és teljességét fejezi ki. A tényállás-konfiguráció *összefüggősége* ebben az esetben azt jelenti, hogy

- a különböző tényállások (események, helyzetek stb. leírásai) között meghatározott (tartalmi-logikai) kapcsolatokat tételezünk fel, pl. ok-okozati kapcsolatot, lehetővé tételt, indoko(ltság)ot, célzato(sság)ot, vagy éppen időbeliséget (uo. 26–27), és
- mindez megfelelő következtetések levonásához vezet, amely egyfajta „értelmi folytonosságot” biztosít a szövegnek, amelynek az értelme ezért több lesz, „mint a szövegfelszín kifejezéseinek értelme együtt véve”.

Ezeknek a következtetéseknek a levonása olyan tevékenység, „amellyel a szöveg befogadója a saját ismereteit felhasználva a szövegvilágot kikerekíti”, *kiegészíti* a szöveget „korábbról származó valóságismerete”, ill. a „józan ész által diktált ismeretek” felhasználásával (uo. 28, 120–121). Erre azért van szükség, mert „egy szövegnek önmagában semmi értelme, csupán a szövegből származó ismeretek és a szöveg felhasználójának fejében tárolt valóságismeret egymásra hatása révén válik értelmessé” (Petőfi S. Jánost idézi Beaugrande—Dressler 2000: 28). Mindez mutatja, hogy a koherencia pragmatikai szintű, „szövegen kívüli” tényezőket is magába foglaló összefüggés, „amely a nyelvi jelek és jelentésük, illetve a szituáció és a kontextus kapcsolatával teszi koherenssé”, azaz „pragmatikailag összefüggővé” a szöveget, ugyanis a szöveg jelentését „szűkebb értelemben a kontextus, a nyelvi tényező (szöveggörnyezet), tágabban pedig a szituáció (beszédhelyzet), a nem nyelvi tényező befolyásolja, illetve határozza meg” (Szikszainé Nagy 1999: 58, 200–201).

Koherensnek, azaz összefüggőnek tart a befogadó egy szöveget akkor,

- ha jelentést, megfelelő szövegvilágot tud hozzá kapcsolni;
- ha egyezés van az egymást követő szövegmondatok között, azaz meghatározott szövegelemek ismétlődnek;
- ha az alapvető szövegalkotási szabály szerint a mondatok állításai között ellentmondás-mentesség és egymással összeférhetőség mutatható ki.

Inkoherensnek, összefüggéstelennek ítélünk egy „szöveget” akkor,

- ha egyetlen témát sem lehet tulajdonítani neki;
- ha a mondatok tagjai összeférhetetlenek, ellentmondásosak. (Szikszainé Nagy 1999: 59)

A koherencia feltétele „működési aspektusból” (Lotmant idézi Szikszainé Nagy 1999: 200) az, hogy a szöveget a befogadója kiegészítse „mindazokkal az elemekkel/egységekkel, amelyek fizikailag nincsenek ugyan jelen benne, de a fizikailag jelen lévő elemekből/egységekből levezethetően annak részét képezik; az első esetben textuális vehikulumról beszélünk, míg a másodikban inferenciálisról” (Petőfi S. 2004b: 7). „Az inferenciális vehikulum annyiban különbözik a textuálistól, hogy abban valamennyi tartalmilag releváns összetevő a maga teljességében közvetlen módon jelen van.” (Petőfi S. 2004: 97)

A megértési (értelmezési) folyamat során a szövegben kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció *teljessége* arra utal, hogy a szöveg textuális vehikulumának kiegészítése a szöveg befogadójának a világról^{vii} való tudása alapján levont következtetésekkel, a fogalmak közt feltételezhető és eddig (explicit módon) feltáratlan viszonyokkal addig folytatódik, amíg a szöveg értelme világossá nem válik.

A viszonyok azon fogalmak közötti kapcsolatot jelentik, amelyek együtt jelennek meg a szövegvilágban: minden ilyen kapcsolat magán viseli annak a fogalomnak a jelzését, amelyhez kötődik. [...] A viszonyok néha nincsenek explicitté téve a szövegben, vagyis nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén. Az ember (a szöveg „fogyasztójaként”) annyi viszonyt tesz hozzá az előtte álló szöveghez, amennyi csak szükséges ahhoz, hogy a szöveg értelmes legyen. (Beaugrande—Dressler 2000: 25)

Mindez egyrészt kiemeli a koherens szöveg megkonstruálásának folyamat jellegét, másrészt közvetlen kapcsolatot állapít meg a szöveg koherenciája és értelmessége között (n. b. ezáltal az értelmesség a koherencia *szükséges* feltétele). Teljes összhangban azzal, hogy a koherencia fogalmával a jelenlegi szövegtani/szövegnyelvészeti irányzatok nemcsak „a szövegszerűség egyik kritériumát” jelölik „az értelmi összefüggést megteremtő eszközökre gondolva”, hanem emellett „összefoglaló névként szolgál mindazon kognitív folyamatok jelölésére, amelyek megkönnyítik a szöveg mentális feldolgozását” (Csatár—Haase 2011: 68).

1.2.2. *Korrespondancia*

A fenti megállapítások kulcsfogalma természetesen az „értelmes”, amit *pusztán* szövegtani-nyelvészeti eszközökkel nem definiálhatunk.^{viii} Kiindulásként elfogadhatjuk, hogy „ha a jelentés egy nyelvi kifejezés (vagy más jel) *képessége* arra, hogy ismeretet ábrázoljon vagy közvetítsen [...], akkor értelemnek (egy kifejezés értelmének) nevezhetjük azt az ismeretet, amelyet egy adott szövegben előforduló kifejezés *valóságosan* (aktuálisan) közvetít” (Beaugrande—Dressler 2000: 120). Ebben a meghatározásban a legfontosabb a szerzők által is kiemelt

valóságosan szó, azaz a nyelvi ábrázolt vagy közvetített ismeret valóságnak való megfelelése, *korrespondanciája* (és ezzel összefüggésben „igazsága”, tény-szerűsége stb.), amely már átvezet a logika és megismeréstudomány határterületére.

A kérdés részletesebb tárgyalásához először vezessük be a *szövegvilág* fogalmát, amely összekapcsolja a szöveg „mélyszerkezetét” (azaz a szövegfelszín alatt meghúzódó fogalmakat és viszonyokat, a szöveg értelmi szerkezetét kifejező tényállásokat) és a szöveg feldolgozása (megértése) során kialakított mentális modellt vagy képet.

A beszélő(k) a szövegben reprezentálják valamilyen formában a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad. A szöveg ezáltal nem „tükrözi” a világot, nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon. A beszédhelyzet, a szövegbeli kifejtett és bennfoglalt, valamint a tudás által az elmében aktivizált reprezentációk rendszeréből létrehozott modell a szövegvilág, amelyben a szöveg maga és annak egyes elemei értelmezhetővé válnak. A szövegvilág [...] olyan mentális modell, amely a szövegbeli és külső (helyzeti és szociális) információk alapján jön létre, és amely legalább részlegesen azonos a beszélő és a hallgató számára, és közeget ad a szövegértelennek. (Tolcsvai N. 2001: 121)

Jegyezzük meg, hogy a *korrespondancia* és a *szövegvilág*, illetőleg a szemiotikai szövegten *konstringencia* és *relátum-imágó* terminusai között szoros kapcsolat van (ld. a későbbiekben a 2. táblázatot).

A szövegvilág és a valóság kapcsolatának, megfelelésének kérdése, és ezzel összefüggésben a referencia és reprezentáció fogalma egyike a legjobban kutatott (és vitatott) területeknek. Amiben egyfajta „minimumként” valószínűleg a legtöbb kutató egyetért, az az, hogy „a szövegvilágnak mindig van kapcsolata a valós világgal” (Tolcsvai N. 2001: 122), sőt alighanem a legtöbben még azzal is egyetértenek, hogy — legalábbis egyes szövegek esetében, pl. „a mindennapi társalgásban” — „a szövegvilág (Givón terminusával beszédvilág) és a valós világ egymértékben fedik egymást” (uo.). Innentől azonban több irányzat létezik:

A klasszikus, azaz a szűk értelemben vett kognitív felfogás egyik visszatérő problémája a beillesztés a való világba Ezt szokták a gépies idiómában az illesztés, az interface kérdésének nevezni. A szociális és a perceptuális illesztéssel kezdeni kell valamit. A megismerés szűk felfogása szerint a kognitív szemlélet tulajdonképpen arra terjed ki, amit a hagyományos emberek „gondolkodásnak” neveznének. A megismerés nagyvonalú, tág szemléletében azonban, amely elsősorban biológiai és pszichológiai felfogás, a reprezentáció keletkezésére is ki kell térnünk: a megismerés vizsgálatahoz tartozik minden, ami a bemenet és a kimenet között van. Ebben a tág szemléletben a megismerésbe (kognícióba) beletartozik az észlelés problémája is, ahogyan

egyáltalán létrehozzuk, és Hernád István (1996) kifejezésével lehorgonyozzuk a reprezentációkat. (Pléh 1998: 19)

A gondolkodás és a nyelv kapcsolata, „a nyelv mint reprezentációs eszköz doktrínája” (Pléh 1998: 122), ha lehet, még vitatottabb kérdés. Azonban ha egy rövid időre eltekintünk az elméleti problémáktól, alighanem nyugodtan elfogadhatjuk Karl Popper értékelését, hogy „nyelvünk messze nem tökéletes, de meglepően jó. Meglepően hatékony”, „folyamatosan fejlődik”, és „elképesztően jó a valóság leírására”. A leírás teljességét illetően ugyan lehetnek kételyeink (itt Popper Gödel tételére utal), de nem valószínű, hogy „bárki azt mondaná, hogy a nyelvvel az egész valóság átjárható. De bármely adott mélységen túl át tud hatolni.” (Popper 1998: 114)

Az, hogy a nyelv segítségével képesek vagyunk tényállások leírására, evidens. Kevésbé az, hogy ezek a szimbolikus leírások milyen kapcsolatban vannak azzal a valósággal, amit leírnak. A korrespondanciaelmélet éppen ezzel a kérdéssel foglalkozik, ti. azzal, „hogyan érthetjük meg a nyelv és a tények közti megfelelést” (uo.). A Tarski által kidolgozott korrespondanciaelmélet lényegét Karl Popper már idézett könyvében a következőképpen foglalja össze:

Tarski elméletének első lépése, hogy állítások — tehát nyelvi entitások — igazságról beszél. Ha nyelvi entitások igazságáról beszélünk, akkor nyelvi entitásokról beszélünk. Bármely ilyen, a Tarskiéhoz hasonló elméletben úgy kell beszélnünk a nyelvi objektumokról, mint az asztalokról és székekről. Ez az első, amit világosan meg kell értenünk. Azt a nyelvet, amelyen a nyelvi objektumokról beszélünk, „metanyelvnek” nevezzük. [...] A nyelvet, amelyről beszélünk, „tárgnyelvnek”, amelyen beszélünk, „metanyelvnek” nevezzük. (Popper 1998: 115)

Tarski a következőt mondja: az igazság a tényeknek való megfelelés: de ha meg akarjuk magyarázni a tényeknek való megfelelést, akkor egy olyan nyelven kell beszélnünk, amelyben beszélhetünk (a) nyelvi entitásokról, mint például az állítások, és (b) tényekről. Csak akkor reménykedhetünk abban, hogy a tényeknek való megfelelést megmagyarázhatjuk, ha egy olyan nyelvet használunk, amelyben *mind* az állításokról, *mind* a tényekről tudunk beszélni. (uo. 116)

Ez bonyolult volt, de minden ezután már triviális. Tarski nagyon egyszerűen a következőt mondja: az az állítás, hogy, idézőjel kezdődik — most az állításról beszélek — „A hó fehér”, idézőjel bezárva, akkor és csak akkor felel meg a tényeknek, ha a hó fehér. Ebben az egyetlen, ami fontos: az az állítás, hogy „A hó fehér” — itt az állításról beszélek — akkor és csak akkor felel meg a tényeknek, ha a hó fehér — itt a tényekről beszélek. (uo. 117)

Korábban láttuk, hogy a szöveg koherenciája annak a megértési vagy értelmezési folyamatnak a során dől el, amelyben a szöveget megpróbáljuk kiegészíteni úgy, hogy az általa ábrázolt vagy közvetített ismeret „értelmes” legyen, azaz megfeleljen a valóságról bennünk kialakított mentális képnek. A korres-

pondanciaelmélet alapján az a döntés, hogy egy szöveg mikor lesz „értelmes”, minimálisan feltételezi azt a képességet, hogy a nyelvről (esetünkben a szövegről) és a valóságnak („tényeknek”) való megfelelésről metanyelvi szinten is képesek legyünk beszélni és/vagy gondolkodni. (A képesség meglétét illetően valószínűleg nincs jelentősége annak, hogy a döntésünk tudatos vagy intuitív.) Ez két fontos következménnyel jár:

- egyrészt szükséges, hogy a szövegek vizsgálatakor a metanyelvi szintű tényállásokat meg tudjuk különböztetni a tárgynyelvi tényállásoktól (a kommunikációelméletben ez jól ismert, pl. Jakobson modelljében explicit módon szerepel az ún. metanyelvi funkció);
- másrészt fel kell tételeznünk, hogy rendelkezünk egy olyan, a valóságot *általában* reprezentáló mentális modellel (ez az ún. „való világ” modell^{ix}), amely tartalmazza — egyebek közt — azokat a tényállásokat (pl. ténymegállapítások és ezekre vonatkozó általános megállapítások, „szabályok” formájában), amelyek alapján dönthetünk egy állítás igazságtartalmáról.

1.2.3. Sémák, TOP és MOP

Mivel egy általános valóságmodell elvileg bármilyen helyzet leírásakor használható, magas absztrakciós szinten kell szerveződnie. Az agy — észleléssel és más magas szintű kognitív tevékenységeivel kapcsolatos — „központi kognitív struktúrájának jelölésére nincs jobb szó, mint Bartlett *sémája*” (Neisser 1984: 60), amely „olyan konstrukció, amelynek lényege az *általánosítás*” (Kónya 2007: 334). Az ún. kognitív vagy fogalmi séma elnevezés mellett többé-kevésbé hasonló jelentésben használatosak a *tudáskeret* és *forгатókönyv* terminusok is.^x

Ha a sémákat a mentális tudattartalmak alapvető szervezési eszközének tekintjük, a sémák (és a sémákat mint egységbezárt vagy osztott adatszerkezeteket kezelő mentális mechanizmusok, legyenek akár algoritmikusan leírható szekvenciális eljárások, akár neurális hálózatokban párhuzamosan terjedő aktivációk) határozzák meg a különböző tudattartalmak tárolását és visszakeresését — az emlékezést. Azonban az emlékezés folyamata alapvetően különbözik az információs rendszerek szokványos (kereső)kérdés-válasz folyamatától, mivel „az emlékezet konstruktív/rekonstruktív természetű”, ami „tételesen azt jelenti, hogy az emlékezés során az eseményeknek nem egyszerű megismétlése (reprodukciója) történik — ehelyett újraalkotása (rekonstrukciója) valósul meg” (Kónya 2007: 332).

F.C. Barlett [...] meggyőzően igazolja az *emlékezés alkotó természetét*, és ennek magyarázatára törekszik. [...] Első lépésben a megfigyelhető, leírható jelenségeket foglalja törvénybe: ezeknek a történeteknek a felidőzésében tetten érhető *racionalizáció*

(ésszerűsítés) és *konvencionalizáció* (hagyományoknak való megfeleltetés). Ezt követi a megalkotott törvények elméleti általánosítása: az emlékezet alkotó, *konstruktív* természetének felismerése. Végül pedig az emlékezet alkotó munkájának magyarázata: a *séma* fogalmának bevezetése. (Kónya 2007: 330–331)

Az emlékezeti rekonstrukciót magyarázza a *séma*, amelynek alapvető jelentése az összegzett, általánosított tapasztalat. A sémának az emlékezet alkotó munkájában való megnyilvánulása ad magyarázatot arra, hogy miként vagyunk képesek korábbi hasonló tapasztalataink alapján valamiféle megnyugtató, biztos jelentést találni a szövegben. (Kónya 2007: 332)

A szövegek feldolgozása, a megértési (értelmezési) folyamat és az emlékezés lényegében ugyanazokat a kognitív mechanizmusokat használják, „a megértést is sémaaktiválásból és -betöltésből álló »konstruktív« folyamatnak képzeljük el” (Pléh 1986: 40). Ezek hátterében a sémák által magas szinten szervezett tudás felhasználása és folyamatos bővítése áll. Rumelhart meghatározása szerint „a sémaelmélet alapvetően a tudás reprezentációjára vonatkozik. A sémák a tudás szerveződött egységei”, „az emlékezetben tárolt általános fogalmakat reprezentáló adatstruktúrák”, „szervezett tudáscsomagok, amelyek magukban rejtik azt is, hogy a tudást hogyan kell felhasználni” (Kónya 2007: 336).

A tudás felhasználásának (egyik) központi kérdése az egyes eseményekre vonatkozó tudás átvitelének (transzferálásának) módja más helyzetekre. Roger Schank „véleménye szerint az események között úgy valósulhat meg az átmenet, hogy ezek egyazon általánosabb emlékezeti struktúrához kapcsolódnak. A transzferprobléma megoldását Schank az emlékezeti struktúrák különféle absztrakciós szintjeinek bevezetésében látta” (Kónya 2007: 339). A Schank által a tudás szerveződésének leírására használt két alapvető fogalom a *TOP* és a *MOP*.^{xi} A magas absztrakciós szinten megvalósuló „emlékeztetés, az emlékszerveződés és az általánosítás kulcsa, hogy olyan új struktúrákat vagyunk képesek kialakítani, amelyek absztrakt eseménykombinációkat hoznak létre” (Schank 2004: 150). Ezeket a struktúrákat nevezi Schank *tematikusan szerveződő csomagoknak* (TOP), amelyek „a dinamikusan szerveződő emlékezet legáltalánosabb emlékezeti struktúrái”. Felépítésüket illetően feltételezhető, hogy olyan, „az események általánosításán alapuló történetanalógiákat” tartalmaznak, „amelyek a témára vonatkozóan szervezik és értelmezik a történeteket” (Kónya 2007: 342). Itt érdemes megjegyezni, hogy a fenti idézet nem véletlenül beszél *történetekről*, ugyanis a történet „a szövegemlékezet kutatásának leghagyományosabb anyaga” (Pléh 1986: 20). A megközelítés általánosságát jelzi, hogy „a szövegek e kitüntetett típusa, a történet mindenféle eseményekre való emlékezés mintájává válik”, a sematizáció „történetek esetében jelenik meg a legvilágosabban”, és emellett „a történet alapján véve a való élet modellje, amikor emberi hősök társas céljairól és ezek eléréséről szól” (uo. 27–28).

A TOP-oknak az alábbi képességeinket köszönhetjük:

1. eszünkbe jut egy eset, amely megvilágítja a lényegét;
2. a megfelelő pillanatban előjövünk egy közmondással [...];
3. egy régi történetet új formában is felismerünk;
4. észrevesszük a látszólag összeegyeztethetetlen események kapcsolatát, és levonjuk a megfelelő következtetéseket;
5. *tudjuk*, hogy mi fog történni egy adott helyzetben, mert *felismerjük* a hozzá vezető lépéseket;
6. megtanulunk valamit egy helyzetben, majd ezt a tudást egy másikban is kamatoztatjuk;
7. bejósoljuk az új helyzet kimenetelét, és
8. értelmezzük a történeteket. (Schank 2004: 150–151)

A TOP-ok az absztrakció egészen magas szintjét képviselik, funkciójuk egy adott történet (esemény, helyzet stb.) alapján a megfelelő, alacsonyabb absztrakciós szintű struktúrák, az ún. MOP-ok visszakeresése, amelyek azután lehetővé teszik a történet dinamikus felépítését, egyfajta tudati rekonstrukcióját. A TOP-ok ilyen értelemben inkább statikus jellegűek, a működésük pillanatában rendelkezésre álló adatstruktúrákon alapulnak (amelyek a megértési folyamatban az új információk függvényében természetesen folyamatosan „frissülnek”). A TOP-nak mint magas absztrakciós szinten működő sémának ez a „statikus” (vagy ha úgy tetszik, „lemerevített”) jellege, bár a fogalmat Schank alapvetően a mesterséges intelligencia (ill. a későbbiekben az oktatás) kérdésköre felől közelítette meg, igen figyelemreméltó módon összhangban van azzal az — emlékezetkutatásból származó — sémafogalommal, amelynek működésmódját illetően elmondható, hogy

- ez „a genezisében dinamikus, de működésében inkább statikus, egy adott történetből a modell »megtalálását« hangsúlyozó kép átvezet a sémafogalom kivonatszerű értelmezéséhez”,
- a sémát „eredeti dinamikus töltése helyett mint a szövegből kivont »vázat« értelmezzük”,
- „a sémának ez az interpretációja a konstruktív helyett egy kivonatos (absztrakciós) emlékezetfelfogásba illeszkedik” (Pléh 1986: 14).

A fentiek egyik lehetséges következménye az az — empirikusan már vizsgálható — hipotézis, miszerint a TOP-ok szerveződésében egyfajta „vázlatszerűség” meghatározó szerepet játszik — ennek alternatívája az „epizódyszerű” (epizodikus) szerveződés (vö. Pléh 1986: 45), amely a MOP-ok karakterisztikus jellemzője. Egyébként az előadások lényegét vázlatokban lejegyző vagy otthon a tankönyvekből tanuló hallgatók,^{xii} a szövegek tartalmát tárgyszavak segítségével feltáró könyvtárosok, vagy akár a szövegeket kulcsszavak alapján pl. a Google-

ban visszakereső felhasználók valószínűleg a tudás magas szintű szerveződésének pont ezekkel a sajátosságaival szembesülnek nap mint nap.

A *memóriaszerveződési csomag* (MOP) fogalmának megértéséhez talán a legfontosabb az, hogy ez „megfelel az általános értelemben használt *séma* fogalomnak, de azt szerkezetileg jelenetekre (epizódokra, esetleg „töredékekre”) bontja. A »*memóriaszerveződési csomag*« gyakorta együtt járó jelenetekből (a helyzetek leírásaiból) tevődik össze, amelyeket *közös célok* tartanak egybe” (Kónya 2007: 342), a „cél” fogalmat a lehető legáltalánosabban értve (pl. történetek esetében „elvárás” értelemben). A jelenetek „különálló egységek” (uo.), amelyek általános esetben „különböző emlékezeti struktúrákban tárolódnak” (Schank 2004: 124), és „emlékeket tartalmaznak” (uo. 126). „A jelenetek olyan általános struktúrák, amelyek az adott tevékenység végrehajtásának módját és helyszínét írják le” (uo.), és a MOP által vezérelt felidézési folyamatban, egy adott fizikai helyzetben megvalósuló eseménysor reprodukciójakor és/vagy rekonstrukciójakor helyzetfüggővé válnak.

A történet egy része — pl. a sokszor feldolgozott részek — pontosan, szinte fizikai kódjuknak megfelelően reprezentálódik. Ezek felidézése Kintsch nyomán a feldolgozási nyomok reprodukciójának tekinthető. A megértésből származó, elvont szemantikai kódoknak megfelelő nyomok alapozzák meg viszont a felidézés során a rekonstrukciót [...] (Pléh 1986: 40).

Maga a szövegfelidezés is aktív folyamat azonban. A felidézést végző személy újra hozzáfér sémáihoz [...], újból történetet produkál. A megőrzött nyomok alapján „betölti” a lyukakat, újra koherenciát teremt s így tovább [...] (uo.)

A továbbiakban MOP-ok helyett, amikor nem okoz félreértést, egyszerűen sémákról beszélünk, és csak akkor használjuk a memóriaszerveződési csomag vagy MOP terminust, ha hangsúlyozni akarjuk a szövegek epizodikus (ti. jelenetek, összefüggő „makrokompozíciós” egységek alapján történő) szerveződését. Másrészt tárgyalásunkban a megértési folyamat kerül előtérbe, amely — sematikus szerveződést és emlékezeti rekonstrukciót feltételezve — meg kell, hogy előzze az emlékezési/felidézési folyamatot. Számunkra a megértési folyamat legfontosabb eleme az, hogy a szöveg feldolgozása során — annak eredményeképpen — kialakul bennünk egy *mentális kép* (vagy ha a szöveg összetettségét hangsúlyozni akarjuk, *mentális modell*). A szemiotikai szövegtan erre a mentális képre használja a relátum-imágó fogalmát.

1.2.4. *Konstringencia*

A koherencia pragmatikai jellegét mutatja, hogy a „fizikailag” rendelkezésre álló szöveg (textuális vehikulum) kiegészítésekor alapvető szerepet játszik a valóság adott, és jellegéből fakadóan összefüggő és teljes szegmenséről („frag-

mentumáról” vagy „konstringens világdarabjáról”, vö. Petőfi S. 2004: 103) kialakított mentális kép vagy modell, az ún. *relátum-imágó* (ReIm). Normális mentális működés esetén bízvást feltételezhetjük, hogy a mentális kép megkonstruálásakor az elme „művelettartó módon” leképezi a valóságdarab inherens összefüggőségét és teljességét, vagyis a kialakított mentális modell, a relátum-imágó reprezentációi szintén összefüggő és teljes rendszert alkotnak. Ennek analógiájára beszélhetünk a szövegvilág tényállásainak és a mentális modellben (a relátum-imágóban) reprezentált tényeknek a megfeleléséről is, az ún. **konstringenciáról**. A szöveget pedig a mentális modell alapján kiegészíthetjük a benne (ti. a textuális vehikulumban) nem szereplő konstringens tényállásokkal, megkonstruálva az összefüggő és teljes (azaz koherens) inferenciális vehikulomot, és ezáltal a szövegvilágot.

[...] a szövegösszefüggést (a szövegkoherenciát) alapvetően a konstringenciarelációk biztosítják, azokat pedig arra a világdarabra vonatkozó tudásunk alapján értelmezzük, amelyre feltételezésünk szerint az interpretálandó vehikulum utal. E tudáselemek egy része úgynevezett fogalmi sémákba rendeződik, amelyek prototipikus részét az interpretálandó vehikulumoktól függetlenül birtokoljuk. (Petőfi S. 2004b: 18)

Egy szöveget akkor tartunk konstringensnek, ha ismerjük azokat a tudáselemeket, amelyeket a szöveg által kifejezett tényálláshoz tartozónak gondolunk. E tudáselemek egy része független az adott kontextustól, másik része a kontextusfüggő interpretáció során aktivizálódik. A kontextustól független, azaz prototipikusnak tartható elemek közül a statikus jelentésűek tudáskeretet, a dinamikus jelentésűek pedig forogatókönyvet alkotnak. (Dobi—Kuki 2004: 123)

A megismeréstudomány egyik alapvető, és jelenleg nyitott kérdése, hogy a valóság mentális képét alkotó tudattartalmak, és ezen belül a különböző tudásfajták — amelyek közül számunkra különösen fontos a nyelvi szintű tudás (amelynek egy része a feltételezések szerint egy ún. „mentális lexikonban” tárolódik^{xiii}) és az összetettebb, „szövegszintű” tudástartalmakat leíró háttértudás — a tényleges (számítógéppel is kezelhető) adatszerkezet szintjén hogyan szerveződnek. Mindamellet ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy a feldolgozott (koherenssé alakított) és ezáltal értelmesnek tekintett szövegek *szerves részeivé válnak* a háttértudásnak, valamint hogy a mentális modellben tárolt szövegek alapvető szerveződési módja vagy elve egy sémához való illeszkedés, a háttértudást reprezentáló modellnek tartalmaznia kell a különböző, eltárolt szövegek között olyan kapcsolatokat, amelyek a szövegeket sémává szervezik. A szöveg feldolgozási, „megmunkálási” folyamata során

- az értelmezett szöveg a sémában tárolt tudástartalom alapján új tartalommal telítődik, míg
- a feldolgozott szöveg fokozatosan beépül a szövegnek megfelelő séma vagy sémák kapcsolatrendszerébe.

A szövegek megértésében tehát a sémák központi szerepet játszanak. Ennek megfelelően ha nem találunk egy alkalmas sémát, a megértési folyamat komoly akadályokba ütközik, de „amint megfelelő sémát javasolunk, a legtöbb embernek nem okoz nehézséget a szöveg megértése” (Kónya 2007: 333). A megfelelő séma megkeresése, „a megértésre tett erőfeszítés kényszere olyankor a leginkább szembetűnő, amikor a helyzet rosszul érthető. Ekkor olyan feltevésekkel is élünk a dolgok természetére és azok kapcsolatára vonatkozóan, amelyekről egyébként a mondatok nem informálnak” (uo. 332).

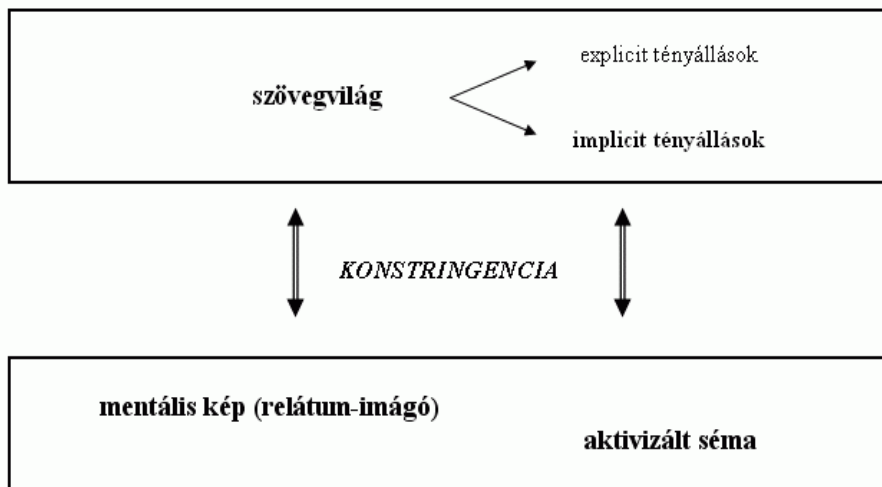
A koherenciát lehetővé tevő kiegészítések, amelyeket „a mondatok és történetek megértése érdekében a személy hozzáad a szöveghez” (Kónya 2007: 332), feltételezik, hogy előbb — de legalábbis a szöveg megértésével párhuzamosan — kialakuljon bennünk a szöveg mentális képe (a relátum-imágó). A fentiek értelmében viszont ennek a feltétele egy séma aktivizálása, és ezután történhet meg a megfelelő mentális kép megkonstruálása a szövegben rendelkezésre álló információk alapján. Ebben a megközelítésben a megfelelő séma és a szöveg közötti kapcsolatok — amelyek révén a séma beépül a szövegbe és a szöveg beépül a sémába — a szöveg koherenciája szempontjából alapvető fontosságúak lesznek (szemléletesen kifejezve a séma ún. „koherenciaszervező” tulajdonsággal rendelkezik). A szövegnek *egy séma alapján történő értelmezhetősége* (amely az ún. értelmi jelentés lényegi eleme, vö. Petőfi S. 2004: 103) pedig az értelmesség, és ezáltal a koherencia szükséges — de nem elégséges — feltételének tekinthető.

Mivel a szöveg mentális képe és a szöveg megértéséhez szükséges séma (vagy sémák) az előzőek értelmében nem választhatóak szét, érdemes a *konstringencia* fogalmát általánosítani úgy, hogy a konstringencia általános fogalma

- a mentális modellben (relátum-imágóban) reprezentált tényeknek való megfelelést
- és a megértéshez szükséges sémához való illeszkedést is magában foglalja.

A fenti (általános) értelmezés alapján felvázolhatjuk a konstringencia kapcsolatrendszerét az eddig használt fogalmakkal (1. ábra).

1. ábra: A konstringencia kapcsolatrendszere

Az ábra kifejezi, hogy a *konstringencia* a szövegvilág tényállásainak megfelelése a kialakított mentális képnek és az aktivizált sémának, és ez az egyik legfontosabb forrása a koherens szöveg kialakítását célzó kiegészítéseknek (az „implicit tényállások” explicitté tevésének, ha úgy tetszik). Emiatt mind a mentális kép, mind a séma koherenciaszervező tulajdonsággal rendelkezik. A mentális kép esetében, mivel a mentális reprezentáció kérdésköre jelenleg még nem tisztázott, elsősorban a szöveg alkotójának és/vagy befogadójának intuitív (mentális) készségeire hivatkozhatunk, a (fogalmi) sémák mezoszintű^{xiv} koherenciaszervező szerepe ezzel szemben az alábbiakban foglalható össze:

1. A *fogalmi séma a tudás összetett elrendezése*, amely több-kevesebb állandósággal tárolódik az elmében (az aktiválások^{xv} módosíthatnak rajta) [...],
2. a fogalmi séma ennek következtében nem elsősorban nyelvi formában reprezentálódik, bár a fogalmi séma *analóg kapcsolatban állhat önmaga nyelvi reprezentációjával*,
3. a *fogalmi séma nyelvi reprezentációja általában nem teljes*;
4. ezért a *fogalmi séma mezoszintű szövegbeli jelenléte egy fokozati skála mentén* a puszta bennfoglalástól, az egyszerű említéstől a megnevezés és részletes kifejtés együttes megjelenéséig *terjedhet*.
5. A *fogalmi séma a szövegben szerkezetként és műveletként működik*: a megnevezéskor a szövegalkotás vagy szövegértés során a fogalmi séma jelentésszerkezete aktiválódik (kerül a munkaemlékezetbe), majd további feldolgozó műveletek során jut kapcsolatba a szövegrész többi összetevőjével [...] A szövegrész értelemszerkezetének mint elméleti reprezentációnak a felismert fogalmi séma már aktualizált egységként lesz a része. Tehát a fogalmi séma nem teljesen kész és merev szerkezetként „épül be” a szövegbe, hanem a szövegalkotó és a szöveg, ill. a szövegmegértő és a szöveg

közötti folyamatos feldolgozó műveletek során [...] hozza létre az aktuális szövegértelmet (ill. annak egy részét). A fogalmi séma „behálózza” a szöveg(rész)t, de általában nem azonos annak értelmi szerkezetével [...].

6. Mindezt lehetséges, hogy a fogalmi sémák különböző kifejtésben jelennek meg, egy is uralhatja a szöveg(rész)t, de több is megjelenhet „egyszerre” [...], összetett szövegértelmet létrehozva.

7. [...] a fogalmi séma szövegbeli érvényesülése igen sokféle módon valósulhat meg, úgy is, hogy a séma megnevezése és a kifejtő rész közé következtetés, bennfoglalás, előfeltevés kerül.

8. Mezoszinten a szöveg(rész) témája és a fogalmi séma (sémák) különböző fokban fedik egymást. A fogalmi séma és kifejtett/bennfoglalt részei és a szövegrész egyéb összetevői között további fontos koherenciateremtő kapcsolatok állnak fenn.

9. A fogalmi sémát megnevező, összefoglalóan reprezentáló főnév vagy főnévi csoport [...] egyúttal mindig az adott mezoszintű szövegegység legfontosabb szövegfókusza. Ezért nevezhető tematikus főnévnek. Nagyjából kijelöli a mezoszintű szövegegység határait [...] (Tolcsvai N. 2001: 279–280)

A globális kohézió tárgyalásakor utaltunk arra, hogy a szövegek szemantikai összefüggőségét alapvetően a szöveg tematikai egysége (azonossága) biztosítja, és főként ez határozza meg

- a szövegszerkezet (szövegstruktúra) és ezen belül főként „a globális összefüggést mutató makrostruktúra” kialakítását, amely „a szöveg tartalmi lényegét adó gondolati váz” (Szikszainé Nagy 1999: 243),
- és ennek megfelelően a különböző, de hasonló témájú szövegek kognitív (fogalmi) sémába szerveződését (vö. a fogalmi sémák koherenciaszervező szerepéről fentebb adott felsorolással, különösen a 8. és 9. pontokkal).

Ilyen értelemben a sémákat úgy is elképzelhetjük, mint a szövegek makrostruktúrája „felett” álló, és a különböző szövegekkel hierarchikus kapcsolatban álló további szintet, mivel a szuperstruktúra terminus már foglalt (a különböző absztrakt szövegtípusokra, vö. Szikszainé Nagy 1999: 243), alighanem a legalcalmasabb a „hiperszint” vagy „hiperstruktúra” elnevezés lenne. Ez a megközelítésmód egyébként összhangban áll azzal, hogy „a kompozicionális organizáció elemzésében a fogalmi sémák központi szerepet játszanak” (Petőfi S. 2004a: 8). Mindamellet a hiperstruktúra elnevezés természetesen metafora, amely azon az (intuitíven egyébként teljesen elfogadható) hipotézisen alapul, hogy a sémák alapvetően hierarchikus szerveződésűek (vagy legalábbis hierarchikus szerveződést is tartalmaznak), legalábbis a megismerés szimbolikus leírásának szintjén.

Foglaljuk össze az általunk eddig használt fontosabb fogalmakat a szövegekre és mentális reprezentációjukra:

2. táblázat: Szövegek és mentális reprezentációjuk (I)

„valóság” tények	mentális reprezentációk	szerveződés módja	szövegek tényállások
világ	„való világ” modell	(vázlatszerűen szerveződő) sémák TOP	az „összes” szöveg „mélyszerkezete” diskurzusvilág ^{xvi}
konstringens világdarab világfragmentum relátum (Re)	mentális modell/kép relátum-ímágó (ReIm)	(epizodikusan szerveződő) sémák vagy forgatókönyvek MOP	egyes (konkrét) szövegek „mélyszerkezete” szövegvilág
korrespondencia			
konstringencia			

Érdeemes leszögezni, hogy jelenleg még nyitott kérdés, hogy a mentális modell(ek) szintjén a reprezentáció verbális, analóg, vagy mindkettő; továbbá hogy (a magas szintű kognitív funkciók szintjén) szimbolikus és „egységbezárt” vagy elosztott reprezentáció valósul meg, vagy esetleg mindkettő.

1.3. A szöveg szerkezete és a szövegköziség

Induljunk ki abból, hogy „a szöveg strukturális sajátossága: tagoltsága, összetevőinek egymásutánisága (linearitása) és egymásra épülése (hierarchiája). Ezek együtt teremtik meg globalitását” (Szikszainé Nagy 1999: 244). A szöveg makro-, mezo- és mikroszerkezeti szintű összetevőinek lineáris (horizontális) organizációjára a *megszerkesztettség* terminust, hierarchikus (vertikális) organizációjára pedig a *beszerkesztettség* terminust használhatjuk. Utóbbi szemléletesen fejezi ki, hogy „az önmagában is megszerkesztett” szövegegységek „a nagyobb egységbe való beszerkesztettségük folytán hierarchikusan épülnek egymásra az elemi egységtől fölfelé haladva”, azaz mindegyik szövegegység be van szerkesztve „a felette álló szövegszerkezeti egységbe” (uo.).

A Petőfi S. János által kidolgozott, a szöveg vertikális kompozíciós organizációját ábrázoló ún. ágrajz, amely

- egyrészt a szövegmondatok mint elsőfokú makrokompozíciós egységek elrendezésével, felbontásával, valamint a tartalmi-logikai kapcsolatokat kifejező kötőelemek ábrázolásával jut el a szöveg elemi tényállásainak (kommunikációs egységeinek) megfelelő mikrokompozíciós egységekig,
- másrészt a szövegmondatokból megkonstruálja a magasabb fokú makrokompozíciós egységeket,

szemléletesen mutatja a szöveg vertikális organizációjának hierarchikus szerkezetét, amely „a vehikulum azonosítható minimális egységeiből kiindulva ér el a szövegvehikulumhoz mint maximális organizációs egységhez” (Petőfi S. 2004: 98).

A szöveg alapvető makroszerkezeti egységei „az antik retorikák elnevezései szerint” (Szikszainé Nagy 1999: 255) a bevezetés, tárgyalás és befejezés. Ezek terjedelme (esetleg megléte), további felbontása, részletes kifejtése és szükség esetén kiegészítése további egységekkel már az adott szövegtípustól függ. Például tipikus szövegstruktúra lehet (egy szakkönyvben, értekezésben, szakdolgozatban stb.) a tárgyalás különböző fejezetekre osztása, a fejezetek alfejezetekre bontása stb., amíg eljutunk az egyes bekezdésekig (és az ezeket alkotó további mezo- és mikroszerkezeti egységekig). Emellett feltétlenül meg kell említenünk a szöveg globális szervezettségét formálisan is biztosító egységeket, például (a fenti szövegtípusoknál maradva) a címlapot, tartalomjegyzéket, jegyzeteket, szerzői indexet, tárgymutatót és irodalomjegyzéket. Utóbbi már túllép az adott szövegen, és a felhasznált irodalom feltüntetésével a szövegek közötti kapcsolatok, a szövegköziség szükségességét jelzi.

A tartalom kifejtése azonban alapvetően lineáris, mivel „a linearitás adja a szöveg legalapvetőbb jellemzőjét, azt, hogy a szövegszerkezet mindig egyenes vonalban bomlik ki” (Szikszainé Nagy 1999: 244). Ennek egy lehetséges megvalósulása az, amikor a mondandó lényege „egyetlen fókuszmondatra” épül, az ezt kifejtő mondatok pedig „a szövegösszetartó erő következtében láncszerűen kapcsolódnak” össze (uo. 243). De ezenkívül lehetséges „folytonos – nem folytonos (megszakításos, szakadékos, tört vagy fragmentált), egyenletes – nem egyenletes (vissza-visszatérő, cikkcakkos), elágazó – nem elágazó, ívelő – nem ívelő, bővülő – szűkülő, növekvő – csökkenő, kötött – nem kötött stb.” szerkezet, ill. témakifejtés is (Szabó Zoltán, idézi Szikszainé Nagy 1999: 244). Emellett „a linearitással szemben többféle szerkesztési mód is állhat: hierarchikus, körkörös, csigavonalszerű, sugaras, láncszerű, spirálszerű stb.” (uo.). Ezzel eljutottunk a *nemlineáris szövegszerkesztési elvhez*, amelynek (egyik) alapvető eszköze az (explicit vagy implicit) utalás és ennek különféle formái. Egy utalás vonatkozhat (a szövegen belül) egy másik szövegegységre, és vonatkozhat egy másik szövegre is; ez utóbbi ismét a szövegköziség (intertextualitás) szükségességét jelzi, de látni fogjuk, hogy egyes szövegtípusok (pl. lexikonok) esetén a szövegen belüli utalások egy részét is szövegközi kapcsolatoknak (az ún. radiális kohézió eseteinek) tekinthetjük.

A szöveg horizontális organizációjának vizsgálatára kidolgozott szövegteni/szövegnyelvészeti eszközök közül feltétlenül említést érdemel a szöveg korreferenciális elemzése és az ún. tematikus (szöveg)háló létrehozása (amely a szöveg nominális korreferenciaindexeinek az előfordulását jeleníti meg az egyes szövegmondatokban). Izgalmas kérdés, hogy ezek az eszközök mennyiben segítik a horizontális organizáció szempontjából ugyancsak lényeges téma-réma szerkezet, ill. tematikus progresszió feltárását. Két korábbi tanulmányunkban kísérletet tettünk annak bemutatására, hogy a korreferenciális elemzés kiválóan al-

kalmas mind egy szöveg téma-réma viszonyainak a feltárására, mind a tematikus progresszió vizsgálatára (Boda—Porkoláb 2002, 2003).

Emellett a szöveg „horizontális kompozíciós organizációjának értelmezéséhez elemezni kell a linearizálás lehetőségeit a vertikális organizáció valamennyi hierarchiaszintjén” (Petőfi S. 2004: 164), valamint (különösen versszövegek esetében) a szöveg prozódiai struktúráját. Míg a korreferenciális elemzés alapvetően a szöveg ún. *referenciális jelentésének* a vizsgálatához kapcsolódik, a linearitással kapcsolatos elemzések a szöveg ún. *kommunikatív jelentése* szempontjából lényegesebbek, mivel a kommunikatív jelentés „egyrészt az alapegységek (egyszerű szövegmondatok) összetevőinek adott belső elrendezésétől és prozódijától, másrészt az adott belső elrendezésű és prozódijú alapegységek (egyszerű szövegmondatok) lineáris sorrendjétől függ” (uo. 104).

Korábban már utaltunk a szövegszerkezet és a szövegköziség kapcsolatára. A szövegek közötti összefüggés (talán a legegyszerűbb szövegeket leszámítva) a szövegek vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül, ilyen (általános^{xvii}) értelemben az **intertextualitás** a szövegszerűség egyik alapvető kritériuma. „A szövegszerűség hetedik ismérve az intertextualitás nevet viseli, és azokra a tényezőkre vonatkozik, amelyek valamely szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban találkozott.” (Beaugrande—Dressler 2000: 34) Emellett bizonyos szövegeken (szövegkomplexumokon) belüli utalások is a szövegköziség kérdéskörébe sorolhatóak.

A szövegek között érvényesülő összefüggés szemantikai jellegű, és **radiális vagy intertextuális kohézió** révén teremthető meg:

- a szövegkomplexumon belüli szövegegységek közötti tartalmi kapcsolatrendszer a **radiális** szövegösszefüggés,
- a szövegek közötti, asszociatív úton keletkező összeköttetés [az] **intertextuális** szövegösszefüggés. [...]

A radiális kohézió jellegzetesen a lexikonok, az egynyelvű szótárak, fogalomtárak — mint szövegkomplexumok — szócikkei között létesülő tartalmi-logikai kapcsolat, hiszen ezekben a szövegtípusokban „sugárszerű” összefüggés rajzolódik ki az azonos fogalomkörbe tartozó **relatív önállóságú szövegek**: szócikkek között. (Szikszainé Nagy 1999: 329)

A szövegek közötti kapcsolatok sajátos fajtáját alkotják a párbeszéd, és fordítások esetében az egymásnak megfeleltethető forrás- és célnyelvi szövegek (vö. Szikszainé Nagy 1999: 330). Bár ezeket a szövegfajtákat vagy -típusokat is az intertextualitás kérdéskörébe szokás sorolni, a (szűkebb értelemben vett) intertextuális kohézió esetében a különböző szövegek közti asszociatív kapcsolatok alapja a „nyílt vagy rejtett utalás” (uo.). A továbbiakban — összhangban a fenti meghatározással — az intertextualitásnak ezt a szűkebb értelmét használjuk.

Az intertextualitás szoros kapcsolatban áll a kohézióval, mivel a szövegek közötti kapcsolatok jelzése elsődlegesen a szövegfelszínen valósul meg, a vehikulumban ágyazott explicit vagy implicit utalások (hivatkozások) vagy célzások (allúziók) formájában. Különböző szövegek esetében azonban a hivatkozott szöveg legtöbbször csak formálisan kapcsolódik a hivatkozó szöveghez. A hivatkozó és hivatkozott szöveg *együttesen* csak akkor válik koherenssé, ha a befogadóban megtörténik *mindkét szöveg feldolgozása*, és ezzel párhuzamosan az egyik (többnyire az utalt) szöveg „áttétele” a másik szöveg kontextusába.^{xviii} Az áttétel a megértési vagy értelmezési folyamat része, amely feltételezi egy (vagy esetleg több) kognitív (vagy fogalmi) séma aktivizálását, amelyek mint a háttértudást magas szinten egységbe szervező komplex mentális eszközök magukban kell, hogy foglalják a különböző, de tartalmilag-tematikailag hasonló szövegek tudástartalmát.

A megértési (vagy értelmezési) folyamat várható eredménye az lesz, hogy a hivatkozó szöveg („intertextus”) tartalmilag „gazdagabbá válik”, és „mivel az átvett szöveg sokszor átalakítja, elnyeli az eredeti szöveget, szövegek kölcsönhatása történik meg” (Szikszainé Nagy 1999: 331). Nem véletlen, hogy az intertextualitás egyik legjellemzőbb felhasználási területe az irodalom és ezzel összefüggésben az irodalomelmélet és -tudomány.

Genette (1996) tipológiája alapján a szövegköziség („transztextualitás”) több — egész pontosan öt — formáját is megkülönböztethetjük.

[...] a poétika tárgya a transztextualitás, azaz a szöveg textuális transzcendenciája, amit egyszer nagyjából úgy határoztam meg, hogy „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”. (Genette 1996: 82)

Az *intertextualitásról*, amelyet „egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges jelenléteként” határozhatunk meg (Genette 1996: 83), korábban már volt szó.

A *paratextualitás* fogalma egyrészt a szöveg makroszerkezeti egységeinek (cím, alcím stb.) a kapcsolatrendszerét írja le, és ilyen értelemben kiemeli *a szöveg szerkezete és a szövegköziség közötti lényegi kapcsolatot*. A fogalom azonban ennél általánosabb, mivel magában foglalja az alábbi szerkezeti elemeket: „cím, alcím, belső címek; előszók, utószók, bevezetők, előljáró beszédek stb.; lapszéli, lapalji, hátsó jegyzetek; mottók; illusztrációk; mellékelt szórólap, címszalag, borító és számos más járulékos jel, saját kezűleg vagy mások által bejegyezve, melyek a szövegnek egy (változó) környezetet teremtenek” (Genette 1996: 84). Még tovább tágul a fogalom által felölelt jelenségek köre, ha figyelembe vesszük, hogy „a piszkozatok, a különféle vázlatok és tervek »előszövegei« ugyancsak paratextusként funkcionálhatnak” (uo. 84). Itt azonban érdemes megjegyeznünk, hogy az előszövegek egyes részeit (pl. amelyek a végleges szövegben megváltoztak, ill. kimaradtak) leginkább metasinten szokás a szöveghez

kapcsolni (pl. műelemzésekben vagy kommentárookban), ilyen értelemben az előszövegeket legalább ennyi joggal kapcsolhatnánk a metatextualitáshoz is. Ez egyébként igen érdekes és gondolatébresztő kapcsolatot teremt a filológia és a szövegköziség (valamint annak különböző formái) között.

A *metatextualitás* fogalma egy szöveg és a szövegre vonatkozó, „metatextuális” szövegek (pl. kommentárok, kritikák, műelemzések stb.) kapcsolatrendszerét fejezi ki — ilyen értelemben a fogalom használata a (nevezzük így) metaszövegekre vonatkozó szövegközi kapcsolatokat mintegy „leválasztja” az intertextualitás fogalmáról. A metaszövegeknek a kulturális tudás szerveződésében játszott központi szerepe miatt a fogalom elméleti és gyakorlati jelentőségét valószínűleg aligha lehet túlbecsülni.

Az *architextualitás* fogalma „a legabsztraktabb és legimplicitebb” (uo. 85), mivel a szövegnek egy adott műfajba vagy szövegtípusba való besorolását jelenti, azaz a szöveg típusa (műfaja) és a szövegköziség között tételez fel igencsak szoros kapcsolatot. Az vitathatatlan, hogy „a műfaj ismerete — mint tudjuk — nagy mértékben meghatározza és irányítja az olvasó »elvárási horizontját«, s így a mű fogadtatását” (uo. 86), ez Genette szerint úgy kapcsolódik a szövegköziség fogalmához, hogy a szöveg a címbe vagy „a cím alatt” „egy tisztán rendszerbéli hovatarozásra utaló paratextuális jelzést ad” (uo. 85), pl. „költemények”, „versek”, „halotti beszéd” (Szikszainé Nagy 1999: 535) stb. A gondolat érdekes: eszerint minden olyan elméleti (esetünkben szövegtani) fogalom, amelynek közvetlen hatása van a szöveg befogadójára, a szövegköziség keretében (is) tárgyalható, mert — az elméleti reflexiókon keresztül — van szövegszerű reprezentációja, és ez a befogadóban (pl. egy sajátos olvasási-befogadási mechanizmus révén, hogy ezt átalakításnak / transzformációnak nevezzük vagy másnak, az rajtunk múlik) hozzákapcsolódik az éppen értelmezett szöveghez. Ennek a helyességét most aligha fogjuk eldönteni. Az azonban biztosnak tűnik, hogy ha a fogalom használatát a szövegek produkciójára is kiterjesztjük, komoly gyakorlati vonatkozásai lehetnek (mint például tudományos cikkek vagy szakdolgozatok retorikai struktúrájának vizsgálata és modellezése, vö. Károly 2011).

A szövegprodukciónak (mint transzformációnak) és a műfaji sajátosságoknak (mint a transzformáció kerete) összekötésével az *imitáció* területére jutunk, amelyet Genette az Odüsszeia–Aeneis kapcsolatot általánosítva a következőképpen határoz meg:

Az imitáció is kétségkívül egy transzformáció, de egy összetettebb eljárás, mivel [...] egy műfaji (nevezzük epikusnak) kompetencia-modell előzetes felállítását teszi szükségessé, mely az Odüsszeia (és esetleg néhány más mű) egyedi performanciájából került kivonásra, s amely végtelen számú mimetikus performancia létrehozására képes. Ez a modell tehát az imitált és az imitáló szöveg között egy nélkülözhetetlen állomást és közvetítőt alkot, mellyel egy egyszerű vagy közvetlen transzformáció esetében nem találkozhatunk. (Genette 1996: 87)

Ezzel csupán az a probléma, hogy az imitációt Genette az alább tárgyalt hypertextualitáshoz sorolja. Persze ő is látja a problémát: „a műfaji architextualitás — történelmileg — csaknem mindig imitáció útján alakul ki (Vergilius imitálja Homéroszt [...]), tehát hypertextualitással” (Genette 1996: 88). Erre később még röviden visszatérünk.

Lássuk végezetül a *hypertextualitás* fogalmát (a Genette-i értelmezésben meghagyjuk az eredeti helyesírást). Ez egy szövegből további szöveg vagy szövegek létrehozását jelenti, a szöveg átalakításával vagy transzformációjával (Genette legfontosabb példaként az Odüsszeia és az Ulysses kapcsolatát hozza fel).

Szándékosan halasztottam el a transztextualitás negyedik típusának megemlítését, ugyanis éppen ez az, sőt kizárólag ez az a típus, amely a továbbiakban bennünket érdekel. Ez az tehát, amelyet mostantól hypertextualitásnak keresztelek. Ide sorolok minden olyan kapcsolatot, amely egy B szöveget (ezt hypertextusnak fogom nevezni) egy korábbi A szöveghez fűz (ez utóbbit pedig — természetesen — hypotextusnak nevezem), melyre nem kommentárként fonódik rá. (Genette 1996: 86)

Genette a hypertextualitást lényegében „egyéb” szövegek közötti kapcsolatként definiálja (vö. „minden olyan kapcsolatot...”). Ez azért érdekes, mert így formálisan az intertextualitástól, a paratextualitástól és az architextualitástól nem különbözteti meg, csak a metatextualitástól (vö. „nem kommentárként...”). A legfontosabb példa a hypertextualitásra az *Odüsszeia* „egyszerű vagy közvetlen” transzformációja, amely az *Ulysses*hez vezet. A transzformáció „lényege, hogy az *Odüsszeia* cselekményét a XX. századi Dublinba helyezi át” (Genette 1996: 87). Ebben a kulcsszó valószínűleg a „cselekmény”, amely (több ponton) közös, de legalábbis hasonló a hypertextuális kapcsolatban álló két szöveg között. További példák:

Egy művész nemegyszer **témát, motívumot** stb. merít elődjétől, mint ahogy tette ezt Shakespeare, amikor az ún. Ós-Hamletet használta fel a Hamlet megírásakor. Brechtre egyenesen jellemző volt, hogy kölcsönözte témáit. (Szikszainé Nagy 1999: 348)

A **Biblia számos történetét** feldolgozták a szépirodalomban. Babits a *Jónás könyve* című művében átvette a bibliai Jónás históriáját [...] (uo. 349)

A *cselekmény, téma, motívum* stb. átvétele mint egyfajta definíciós kritérium üdítően konkrét, és mint ilyen, a gyakorlatban is valószínűleg problémamentesen használható. Ezzel szemben a műfaji, stílárius stb. sajátosságok átvétele, imitációja (akár komolyan, akár szatirikusan, akár paródiaként) már nem ennyire problémamentes, mivel egyes esetekben — az *Aeneis* és az *Odüsszeia* esetét maga Genette említi — a hypertextualitás nehezen választható el az architextualitástól, amely éppen a „műfaji, műnemi vonatkozás jelöltségére épül” (Szikszainé Nagy 1999: 353). A probléma legegyszerűbb megoldása természetesen az

lenne, ha az imitációt az architextualitáshoz sorolnánk. Genette azonban nem így járt el, és ezt tanulmánya második szakaszában még egyszer világosan rögzíti:

Hypertextusnak hívok tehát minden olyan szöveget, amely egy korábbi szövegből egy egyszerű transzformációval (ezentűl röviden csak *transzformációt* mondunk) vagy közvetett transzformációval (ezentűl: *imitáció*) jött létre.^{xix} (Genette 1996: 88)

Foglaljuk össze a szövegközi kapcsolatok legfontosabb típusait:

3. táblázat: A szövegközi kapcsolatok legfontosabb típusai

szövegközi kapcsolat		példák
típusa	leírása	
<i>radialitás</i>	a szövegkomplexumon belüli szövegegységek közötti tartalmi kapcsolatrendszer	lexikon szócikkek
<i>intertextualitás</i>	a szövegek közötti, asszociatív úton keletkező összeköttetés	idézetek; (a szövegbe beépülő) vendégszövegek; utalások, célzások (allúziók)
<i>intertextualitás vagy paratextualitás</i>		mottók; illusztrációk
<i>paratextualitás</i>	a szöveg makroszerkezeti egységeinek a kapcsolatrendszere	cím, alcím, belső címek; tartalomjegyzék; tartalmi ismertető, referátum, „absztrakt”; előszók, utószók, bevezetők, előljáró beszédek, mellékletek stb.; mellékelt szórólap, címszalag, borító
<i>paratextualitás vagy metatextualitás</i>		lapszéli, lapalji, hátsó jegyzetek; járulékos jelek, saját kezűleg vagy mások által bejegyezve
<i>metatextualitás</i>	egy szöveg és a rá vonatkozó, „metatextuális” szövegek kapcsolatrendszeré	kommentárok, kritikák, műelemzések
<i>architextualitás</i>	egy adott műfajba vagy szövegtípusba való besorolás	adott műfajba sorolás (pl. regény, költemény); adott szövegtípusba sorolás (pl. szakszöveg, lexikon szócikk, újságcikk, ételrecept)
<i>architextualitás vagy hypertextualitás</i>		műfaji, stiláris stb. sajátságok átvétele, imitációja (akár komolyan, akár szatirikusan, akár paródiaként)
<i>hypertextualitás</i>	egy szövegből további szöveg vagy szövegek létrehozását jelenti, a szöveg átalakításával vagy transzformációjával	cselekmény, téma átvétele, történetek feldolgozása (pl. bibliai történetek)
<i>hypertextualitás vagy intertextualitás</i>		motívum(ok) átvétele
<i>hypertextualitás vagy paratextualitás / metatextualitás</i>		piszkozatok, különféle vázlatok és tervek „előszövegei” (pl. Ős-Átokföldje)

1.4. A szövegszerűség felhasználó-központú kritériumai

Ezek után tekintsük át röviden a szövegösszefüggést biztosító további tényezőket. A fentiekén kívül (konnexió és kohézió; koherencia és konstringencia;

szövegszerkezet, szövegköziség és intertextualitás) a szövegszerűség kritériumai között szokás megemlíteni a szándékoltságot, az elfogadhatóságot, a hírértéket és a helyzetszerűséget. Ezek a fogalmak szorosan kötődnek ahhoz a kommunikációs szituációhoz, amelyben a szöveg mint kommunikátum megjelenik. Az (alapvetően szintaktika-központú, de rendkívül kidolgozott) XML-világból kölcsönzött terminológiával fogalmazva: a szövegnek nemcsak jólformálnak kell lennie (amire korábban már utaltunk), hanem — esetünkben a kommunikációban részt vevő felhasználók megítélése szempontjából — *érvényesnek* is.

A kohézió és a koherencia **szöveg**-központú fogalmak, amelyek a szöveg anyagára irányuló műveleteket jelölnek. Ezen kívül **felhasználó**-központú fogalmakra is szükségünk van, amelyek a szövegek révén történő kommunikációra általában vonatkoznak, a szövegek létrehozóinak és befogadóinak az oldaláról egyaránt. (Beaugrande—Dressler 2000: 29)

A *szándékoltság* „a szöveg létrehozójának arra az igyekezetére vonatkozik, hogy a létrehozott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkosson, amely teljesíteni képes a létrehozójának szándékait, vagyis például ismereteket tudjon közvetíteni, vagy pedig egy tervben meghatározott célt tudjon elérni” (Beaugrande—Dressler 2000: 29). Ezzel szemben az *elfogadhatóság* „a szöveg befogadjának hozzáállására vonatkozik”, „amelynek révén a befogadott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkot, amely a befogadó számára valamilyen használhatóságot vagy relevanciát mutat, pl. ismeretek megszerzését szolgálja, vagy valamely terv végrehajtásában együttműködést tesz lehetővé” (uo. 30).

A *hírérték* „arra vonatkozik, hogy a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen” (Beaugrande—Dressler 2000: 32). A magas hírértékkel rendelkező közlések lényegretörőek, sok (jórészt ismeretlen vagy újszerű) információt tartalmaznak. A *helyzetszerűség* pedig „azokat a tényezőket érinti, amelyek egy szöveget relevánssá tesznek az adott helyzethez képest” (uo. 33). A helyzetszerűség megállapításának kiindulópontja tehát az „adott helyzet” (szituáció), amely mind a kommunikációs szituációt (pl. a résztvevők jellemzését és céljait, viszonyukat és társadalmi státusukat, egymásra vonatkozó „kölsönös tudásukat”, a szöveg kódolásának módját stb.), mind a szöveg tartalmi (referenciális) keretét meghatározza (ti. amiről „szól” a szöveg). A helyzetet egy *általános modell* írja le, és „a helyzetben rendelkezésre álló tapasztalatok beépülnek a modellbe a »való világ« szerveződéséről meglévő ismeretek és elvárások mellé” (Beaugrande—Dressler 2000: 211). A szöveg tartalmi, referenciális vonatkozásainak megértéséhez, mint arról a koherencia biztosításának kapcsán már szó volt, szükséges egy megfelelő *séma* kiválasztása; ennek használatát azonban jelentősen befolyásolják a kommunikációs szituációra vonatkozó metaszintű ismeretek (pl. a szituáció követésére, ill. kezelésére vonatko-

zó általános tapasztalatok, „tárgyalási stratégiák”), amelyek általános keretet szolgáltathatnak az adott szöveg előállításához és feldolgozásához.

A helyzetben adott tapasztalatoktól való eltérés azonban bizonyos szövegtípusoknál megengedett, mégpedig a **drámai** szövegek esetében. Az **irodalmi** szövegek egyik alosztályaként a drámai szövegeknek megvan az az előjoguk, hogy a tárgyak és események *más* szerveződését mutassák [...]. A drámaszövegek rendszerint korai szakaszukban adnak valamilyen „magyarázatot” (expoziációt), amely megadja a szükséges áttétel fajtáját és mértékét. (Beaugrande—Dressler 2000: 216)

Tehát a helyzetszerűség kritériumának teljesüléséhez szükséges „általános modell” egyaránt tartalmaz egy, a szöveg referenciális vonatkozásainak megértéséhez szükséges sémát és ennek a sémának a használatához szükséges egyfajta „használati útmutatót”, amely a séma „szociális illesztését” valósítja meg (azaz a résztvevők egymásra vonatkozó „kölcsonös tudásának”, a kommunikáció során alkalmazott tárgyalási stratégiáknak, az alkalmazott nyelvi kód vagy regiszter sajátosságainak stb. figyelembevételét). Ezt az általános modellt (mint referenciális és metaszintű információkat egyaránt tartalmazó és használó komplex sémát) nevezzük a továbbiakban *paradigmának*.

A paradigma tehát magában foglal egy, a szöveg megértéséhez (értelmezéséhez) szükséges sémát, amely a szöveg koherenciája szempontjából alapvető jelentőségű; emellett azonban olyan metaszintű információkat is tartalmaz, amelyek jelentősen befolyásolhatják a séma alkalmazását.

Egészítsük ki a társas világ hatásának figyelembevételét leíró elemekkel a (szövegek és mentális reprezentációjuk leírására használt fontosabb fogalmakat tartalmazó) 2. táblázatot:

4. táblázat: Szövegek és mentális reprezentációjuk (II)

„valóság” tények	mentális reprezentációk	szerveződés módja	szövegek tényállások
társas (szociális) világ kommunikációs helyzet/szituáció	„szociális illesztés” (kölcsonös tudás, tárgyalási stratégia, nyelvi kód stb.)	paradigma	„expoziáció” (előszó, prolóógus stb.)
világ	„való világ” modell	(vázlatszerűen szerveződő) sémák TOP	az „összes” szöveg „mélyszerkezete” diskurzusvilág
konstringens világdarab világfragmentum relátum (Re)	mentális modell/kép relátum-imágó (ReIm)	(epizodikusán szerveződő) sémák vagy forgatókönyvek MOP	egyes (konkrét) szövegek „mélyszerkezete” szövegvilág
korrespondencia			
		konstringencia	

Az ebben a szakaszban röviden áttekintett kritériumok sok vonatkozásban kapcsolódnak a kommunikációelmélet és határterületeinek különböző modelljeihez, például a kommunikáció expresszív, informatív vagy referenciális, konatív, metanyelvi és kritikai funkcióihoz (vö. Bühler, Popper, Jakobson stb.), Grice „maximáihoz” vagy az illukúciós – lokúciós – perlokúciós beszédaktusokhoz (Austin, Searle). Mivel azonban jelen tanulmány középpontjában a hiperszövegek szöveggközpontú megközelítése áll (azaz a hiperszövegek összefüggőségével és teljességével kapcsolatos kérdések), a fenti — felhasználó-központú, főleg a kommunikációs szituációhoz kötődő — kritériumok, és a mögöttük álló modellek részletes tárgyalásával most nem foglalkozunk.

Irodalomjegyzék

- Bárczi Ildikó 2009. A hipertextualitás mint a késő középkori prédikációs hagyomány működésének leírása. In: Kelemen Pál et al. (szerk.): *Filológia – interpretáció – médiatörténet*. Budapest: Ráció K. 361–374.
- Barthes, Roland 2001. *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris K. (Osiris Könyvtár. Irodalomtörténet.)
- Beaugrande, Robert de—Dressler, Wolfgang 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina K.
- Beaugrande, Robert-Alain de—Dressler, Wolfgang 2002. *Introduction to Text Linguistics*. (Digitally reformatted.)
http://beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm (2012-07-02)
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2002. Téma-réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott versszövegben korreferenciaelemzés segítségével. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Officina Textologica 7*. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció: téma-réma szerkezet. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 93–112.
- Boda I. Károly—Bodáné Porkoláb Judit 2003. A tematikus progresszió vizsgálata kiválasztott szövegekben korreferencia-elemzés segítségével. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Officina Textologica 9*. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció: tematikus progresszió. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 45–58.
- Boda István Károly—Porkoláb Judit 2011. Koherens hiperszöveg kialakításának lehetőségei. In: Iványi Zs.—Pethő G. (szerk.): *A szaván fogott gondolat*. Ünnepi könyv Kocsány Piroska tiszteletére. II. kötet. Debrecen: Printart-Press K. 78–96.
- Brighton, Henry—Selina, Howard 2004. *Mesterséges intelligencia másképp*. Budapest: Edge.
- Csatár Péter—Haase Zsófia 2011. Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: Dobi Edit

- (szerk.): A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára. *Officina Textologica* 16. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 57–80.
- Dobi Edit 2000. A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.) *Officina Textologica* 4. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 81–123.
- Dobi Edit—Kuki Ákos 2004. A tudáskeretek elemzése szaknyelvi szövegben. (A formalizálás lehetőségei.) In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *Officina Textologica* 10. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 84–109.
- Dobi Edit 2002. Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai-textológiai keretben. *Officina Textologica* 8. Debrecen: Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.) 2000. Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. *Officina Textologica* 4.
- Genette, Gérard 1996. Transztextualitás. Helikon 1996. évf. 1–2. sz. Intertextualitás. 82–90.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris K.
- Harrington, Michael 2002. Cognitive Perspectives on Second Language Acquisition. In: Kaplan, Robert B. (ed.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford University Press, 2002. 124–140.
- Jefferson, Ann 1999. Strukturális és posztstrukturális. In: Jefferson, A.—Robey, D. (szerk.) *Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Összehasonlító áttekintés*. Budapest: Osiris K. 105–138.
- Károly Krisztina 2011. Az angol tudományos diskurzus retorikai szerkezete. Tudományos cikkek és egyetemi szakdolgozatok összehasonlító elemzése. In: Károly Krisztina: *Szöveg, koherencia, kohézió. Szövegtipológiai és retorikai tanulmányok*. Budapest: Tinta K. 157–169.
- Kónya Anikó 2007. Sémaelméletek és az emlékek fogalmi kategorizációja. In: Csépe Valéria—Győri Miklós—Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia*. 2. kötet. Tanulás – emlékezés – tudás. Budapest: Osiris K. 330–347.
- Landow, George P.: Hypertextuális Derrida, posztstrukturális Nelson? (ford. Ivacs Ágnes). In: George P. Landow 1992. *Hypertext and Critical Theory*. Chapter One: Hypertextual Derrida, Poststructuralist Nelson? Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
<http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html> (2012-06-08)
- Landow, George P. 2006. *Hypertext 3.0. Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Mező Ferenc 2004. *A tanulás stratégiája*. Debrecen: Pedellus Novitas Kft.
- Neisser, Ulric 1984. *Megismerés és valóság*. Budapest: Gondolat.

- Petőfi S. János 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Petőfi S. János—Dobi Edit 2000. Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben. In: Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.): Koreferáló elemek — koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. *Officina Textologica* 4. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 124–149.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe. Budapest: Akadémiai K.
- Petőfi S. János 2004a. Előszó. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *Officina Textologica* 10. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 7–10.
- Petőfi S. János (2004b): A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *Officina Textologica* 10. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. 11–22.
- Petőfi S. János 2007. Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szövegtani kutatásban. In: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan* 18. Szeged: JGYF Kiadó. 15–131.
- Petőfi S. János—Dobi Edit 2000. Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben. In: Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.) *Officina Textologica* 4. 124–149.
- Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.): A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák. *Officina Textologica* 10. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Pléh Csaba 1986. A történet szerkezet és az emlékezeti sémák. Budapest: Akadémiai K.
- Pléh Csaba 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: TypoTex K. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/cog/tart.htm> (2012-06-11)
- Popper, Karl R. 1998. *Test és elme. Az interakció védelmében*. Budapest: TypoTex K.
- Porkoláb Judit—Boda István Károly 2005. Alakzatok hipertextuális szövegekben. *Az alakzatok világa* 15. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ricoeur, Paul 1999. Mi a szöveg? In: Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris K. 9–33.
- Schank, Roger C. 2004. *Dinamikus emlékezet. A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése*. Budapest: Vince K.
- Smolensky, Paul 1996. A konnekciónizmus helyes kezeléséről. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány. Láthatatlan Kollégium*. Budapest: Osiris K. 87–135.

- Szathmári István 2002. A stíluselemzés elmélete és gyakorlata. *Kodolányi füzetek* 16. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris K.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vass László 2010. *Szemiotikai szövegtani alapismeretek*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 02. Szeged: Szegedi Egyetemi K., Juhász Gyula Felsőoktatási K.

Jegyzetek

ⁱ Manapság a korszerű IT lehetővé teszi, hogy „szinte bármilyen kérdésből kiindulva néhány óra (vagy ha a Neten talált nyomtatott dokumentumokat is be akarjuk szerezni, néhány nap) alatt a feldolgozatlan — és egy idő után feldolgozhatatlan — adatok egy egész tárházát, »virtuális könyvtárát« gyűjtsük egybe. Az informatika, könyvtár- és információtudomány, tanulás- és kutatásmódszertan, újabban a tudásmenedzsment stb. minden ígéretes és gondolatébresztő próbálkozása (katalógusok, »cédulák«, tezauruszok, osztályozási rendszerek, ontológiák, tudástérképek stb.) ellenére a probléma messze nincs megoldva, és a legtöbb, amit elmondhatunk, hogy minden újabb próbálkozással egy izgalmas és valószínűleg az adott területen egyre hatékonyabb, de egyedi megoldással lettünk gazdagabbak. Eco szavaival élve évezredek óta folyik a »tökéletes nyelv« keresése, és ez alighanem még sokáig így is lesz.” (Boda–Porkoláb 2011: 78)

ⁱⁱ A megszokott, immár „hagyományosnak” tekinthető keresési felülettel rendelkező adatbázisok esetében tipikus az, hogy a keresőkérdéseket tárgyszavak és and/or típusú logikai operátorok segítségével fogalmazzuk meg (például a könyvtári vagy internetes keresőfelületek többsége ehhez hasonló felületet nyújt). Ilyen keresések esetében jól ismert tapasztalat, hogy a keresés pontossága és teljessége kb. fordított arányban áll egymással — azaz minél jobban szűkítünk egy témát, annál pontosabb lesz a keresés (csökken a számunkra felesleges információ, „zaj”), de annál valószínűbb, hogy bizonyos, számunkra releváns információt nem kapunk meg.

ⁱⁱⁱ A hipertext valószínűleg legismertebb meghatározása még az 1960-as évekből (sic!) származik. „A hypertext alatt — fejti ki Nelson, — nem-folyamatos [non-sequential] írást értek — olyan szöveget, mely elágazik, és választási lehetőséget kínál az olvasónak, mely leginkább egy interaktív képernyőn olvasható. Általában kapcsoló elemekkel [links] összekötött szövegdarabok soraként képzelik el, melyek különböző útvonalakat biztosítanak az olvasónak” (Theodor H. Nelson: *Literary Machines*, 0/2; idézi Landow 1992 és 2006: 3). Mindez nagyon tanulságos (és kijózanító) lehet azok számára, akik a hipertext és a HTML (World Wide Web stb.) fogalmakat a modern információs technológia sikere — talán nem túlzás, diadalútja — fényében tulajdonképpen azonosítják.

^{iv} „A BibliaTéka CD-ROM a bibliatudomány elektronikus könyvtára: 13 bibliafordítás, 4 bibliamagyarázat, 3 bibliai lexikon teljes anyaga.”
(<http://www.arcanum.hu/kiadvanyaink/CD/?id=BT>, 2012-06-19)

^v Bár a továbbiakban nem használjuk őket, a táblázatban szerepeltettük a Se_L és Se_R fogalmakat is, vállalva annak a kockázatát, hogy ezek jelentését a táblázat csak közelítőleg (és szükségképpen pontatlanul) tudja visszaadni. Petőfi S. János a következőképpen határozza meg a kétféle sensus-t:

„A vehikulum szemantikai megformáltsága két nézőpontból vizsgálendő/vizsgálható. Annak a nyelvnek a nézőpontjából, amelynek elemeiből a szöveg felépül (nevezzük ezt *nyelvspecifikus megformáltságnak*), és annak — a szövegben feltehetően kifejezésre jutó — világdarabnak a nézőpontjából, amit a nyelvspecifikus szemantikai megformáltság jelez/sejtet (nevezzük ezt *relátumspecifikus megformáltságnak*). A nyelvspecifikus szemantikai megformáltság értelmezéséhez annak összefüggőségét és teljességét vizsgáljuk. Az összefüggőség megjelölésére itt a 'kohézió' szakszót használjuk, és különbséget teszünk texturális és kompozíciós kohézió, valamint texturális és kompozíciós teljesség között.” (Petőfi S. 2004: 40-41) Ezzel kapcsolatban fontos terminológiai változás, hogy „még korábban az egyik organizációtípus-párként kompozicionális vs. texturális organizációról beszéltem, ma ennek a párnak a megjelölésére a vertikális / hierarchikus kompozicionális organizáció vs. horizontális / lineáris kompozicionális organizáció szakkifejezéseket használom, minthogy mindkét típus a kompozicionális organizáció típusa” (Petőfi S. 2007: 70).

A $Sensus_L$ „a vehikulum *nyelvspecifikus szemantikai architektónikájá*”-t (uo. 41) jelenti, és az előzőek értelmében szoros kapcsolatban áll a kohézió különböző típusaival.

A $Sensus_R$ „a vehikulum *relátumspecifikus szemantikai architektónikájá*”-t (uo. 51) jelenti. „A vehikulum relátumspecifikus szemantikai architektónikájának megalkotásakor annak a világmentumnak ('világdarabnak') a megalkotásáról van szó, amely a szövegben az interpretátor feltételezése szerint kifejezésre jut” (uo.).

„A szövegkoherenciáról a szakirodalomban az utóbbi időben a következő — többekévé befogadott — felfogás alakult ki: Egy szöveg koherenciájáról beszélve voltaképpen egy relátum (re)konstruált mentális képére utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan sensust, amely számára lehetővé teszi egy interpretációként elfogadható mentális kép (re)konstruálását, ez a szöveg számára — a relátum (re)konstruált mentális képére vonatkozóan — koherensnek minősül” (uo. 57). Amennyiben a szövegkoherencia fenti meghatározásában szereplő sensus-t $Sensus_R$ -ként azonosítjuk, egyértelművé válik a két fogalom kapcsolata.

Ha a koherenciának a fenti *általános jelentését* vesszük alapul, akkor a koherencia és a $Sensus_R$ „hatóköre” függőlegesen lefelé toódik egészen a „megfelelés a tényeknek” cella soráig. Ezt a táblázatban a koherencia és relátumspecifikus sensus, valamint a konstingencia celláit elválasztó vonal törlésével jeleztük. Erre azért is szükség volt, mivel „[a] koherencia értelmezésének érdekében vezettem be a *konstringencia / konstringens* kategóriapárt, amelyet egy komplex jelben (egy szövegben) feltételezhetően kifejezésre jutó valóságos vagy képzel világmentum összefüggőségének és teljességének a megjelölésére alkalmazok.” (Petőfi S. 2007: 68)

^{vi} Egy szemiotikai objektum és az interpretátor interpretációfolyamatban alkalmazott tudás- / feltételezés- / elvárásrendszere interakciójában „az úgynevezett *generikus* és az úgynevezett *egyéni tudás* egymástól elválaszthatatlan egységben kerül alkalmazásra. Számomra az alapkérdés az interakció eredményének explicit reprezentálása. Ezt úgy vélem megvalósíthatónak, hogy a 'megformáltság'-központú nyelvészet mind *rendszernyelv*-

szeti, mind *szövegnyelvészeti* ágában szükségesnek tartom egy (általam *'tezauszitikus'*-nak nevezett) *szótárkomponens* létrehozását / alkalmazását. A rendszernyelvészet tezauszitikus szótára a konvencionálisnak tartható *generikus* tudást kell, hogy rendszerbe foglalja, a szövegnyelvészeti az éppen interpretálandó szöveggel kapcsolatba hozható szöveg- és interpretátor-specifikus, azaz mindkét szempontból az *egyénit*. Mindkét szótár formai és tartalmi felépítése azonos, a rendszernyelvészet szótára a szövegspecifikus szótárak létrehozásánál a *'vonatkoztatási alap'* funkcióját tölti be.” (Petőfi S. 2007: 73)

„A szótári *'szócikk'* mindkét tezauszitikus szótárban *'Explicandum =_{Expl} Explicans'* struktúrájú kanonikus (azaz az elmélet által előírt formai követelményeknek eleget tevő) szöveg”, és ennek megfelelően (vö. Dobi 2000: 88–90 és param, Petőfi S.—Dobi 2000: 127–149) „[a] szócikkek alapegységei *formai* szempontból *'(specifikált) funktor + argumentuma(i)'* struktúrák” (Petőfi S. 2007: 74). Jegyezzük meg, hogy a használt formalizmus a Petőfi S. János által kidolgozott (logikai kalkulussal analóg) *kanonikus szintaktikai-szemantikai-pragmatikai reprezentációs nyelv* részét képezi (vö. Petőfi S. 1996: 28–45), amely — egyebek közt — magában foglal egy tezauszit, amely „nem más, mint e diszciplína követelményeit kielégítő szótár- (lexikon- és enciklopédia) rendszer” (uo. 39). „A szócikkek alapegységei *tartalmi* szempontból egyrészt *szigorú értelemben vett nyelvi információkat* (szófajspecifikus tórmorféma, toldalék stb.) tartalmaznak, másrészt *a legáltalánosabb értelemben vett tezauszitikusokat / enciklopédikusokat*. Ez utóbbiak *'organizációformái'* közé tartoznak többek között a sémák, tudáskeretek, forgatókönyvek is.” (Petőfi S. 2007: 74) Ennek megfelelően „[e]gy címszóhoz tartozó tezauszit-struktúra bizonyos értelemben a szóban forgó entitáshoz rendelhető tudáskeret-struktúrák reprezentációjának tekinthető” (Dobi 2002: 142).

A tezauszitban reprezentált tudás felhasználása történhet *kontextualizáció* révén, amely „arra a műveletre utal, amely a rendszerszerű értelmet egy adott kommunikációs-situációban konkretizálja, azaz egy interpretációként elfogadható értelemben, a kontextuális szenzusba helyezi át (transzférálja)” (Vass 2010: 40). „Hogyan megy végbe a kontextualizáció például a következő megnyilatkozás esetében? »S aztán beléptünk az étterembe.« Fogalmi séma, szcenárió segítségével. De nem olyan jelleggel, hogy mindegyik szóhoz tartoznék egy szcenárió. A *belépés* például függ az *étteremtől*, s ehhez van egy szcenáriós elképzelésünk, amelynek a szöveg így vagy úgy megfelel.” (uo. 41) Az alapkérdés természetesen az, hogy az *étterem* címszóhoz hogyan tudjuk a tezauszitban hozzákapsolni azokat a tudáselemeket, amelyeket az adott megnyilatkozás értelmezése során kiválasztunk és kontextualizálunk (majd „beszerkesztünk” a szövegbe). Ezt a folyamatot írhatjuk le formálisan egy megfelelő reprezentációs nyelv segítségével.

vii Itt a „világ” nyilvánvalóan nem csak „fizikai valóság” értelemben szerepel. Például Karl Popper „három világ” elméletének terminológiáját használva a „világ” magában foglalja a fizikai testek első, a mentális állapotok második, és az emberi produktumok harmadik világát (vö. Popper 1998), de természetesen mindez más terminológiai rendszerben is kifejezhető. Mindez a későbbiekben is érvényes, amikor a „világ” vagy „valóság” fogalmak mint az emberi gondolkodás reprezentációjának alapvető tárgyai szerepelnek.

viii A probléma rendkívül összetett, ezt mutatja, hogy léteznek olyan megközelítések is, amelyek a mentális modell valósághoz való illesztésének problémáját megpróbálják figyelmen kívül hagyni (vagy legalábbis megkerülni). A koherencia fogalmának nehézségeit, „huzatosságát” (K. Popper rendkívül kifejező szóhasználat!) jelzi, hogy ezeket éppen „koherencia elméletek” néven tartják számon. „A klasszikus ismeretelmélet és a pszichológia is az igazság kérdésével, s ennek keretében a megismeréssel is lényegében egy **korrespondencia elmélet** keretében foglalkozik: a világnak megfelelés érdekli. A mesterséges intelligencia megjelenésével azonban olyan alternatívák körvonalazódtak, amelyek az igazságot szintaktikusan fogják fel. **Koherencia elméletek**, melyek nem lépnek ki a világba, hanem a belső rendszer összhangja érdekli őket.” (Pléh 1998: 18) Ennek az utóbbi szemléletnek egy nagyon kifejező leírása az, miszerint „kezelhetjük úgy a szöveget, mint világ és szerző nélkülit, s ha ezt tesszük, akkor a szöveget belső viszonyai, azaz struktúrája szerint magyarázzuk” (Ricoeur 1999: 18).

ix A „való világ” terminus itt nem az (érezkelhető, „külső” stb.) valóságra, hanem ennek *mentális modelljére* utal: „Az ember helyzetének és környezetének társadalmilag legelterjedtebb modelljét nevezzük való világnak. Azok az állítások, amelyek ebben a világban igaznak számítanak” jelentik a *tényeket* (Beaugrande—Dressler 2000: 193). Világos, hogy minden embernek saját mentális képe van az általa érzékelt valóságról, tehát a tényeknek való megfelelés (és ennek megfelelően a tudás, igazság stb.) ilyen értelemben szubjektív. „Azok a tények, amelyeket valaki vagy valamely csoport általában alkalmazhatónak vél valamely »valós« vagy felismerhető helyzetre vagy eseményre, ezen személy(ek) hiedelmei.” (uo.) Az, hogy bizonyos csoportok hasonlóan látják a környező valóságot — „való világ” modelljük számos (általuk relevánsnak tartott) ponton megegyezik —, (egyebek közt) a szociálpszichológia területére vezet, az pedig, hogy pl. egy szöveg olvasásakor képesek vagyunk az egyes szereplők saját „való világ” modelljét (mentálisan) rekonstruálni, az ún. *kölcsönös tudás* képessége, amely a megismeréstudomány egyik alapvető problémája (vö. Pléh 1998: 18).

A szubjektív és *objektív tudás* kapcsolatát Karl Popper a „harmadik világ” (az emberi elme produktumainak világa, szemben a fizikai állapotok első és a mentális állapotok második világával) és a problémamegoldás „tetradikus sémájának” bevezetésével írja le: „Maga az objektív tudás a 3. világhoz tartozik. A 3. világ biológiailag legfontosabb részét alkotja, azt a részét, amelynek a legjelentősebb hatása van az 1. világra.” (Popper 1998: 20) A tudás növekedésének leírására pedig „a próba és a hibakiküszöbölés módszerének némileg túlegyszerűsített tetradikus sémája” szolgál, amely „az objektív és a szubjektív értelemben vett tudásra egyaránt alkalmazható” (uo. 21). Ez utóbbi szorosan kapcsolódik a kommunikáció érvelő vagy kritikai funkciójához, „amely lényegi jelentőségű az objektív tudás szempontjából” (uo. 97).

x A (kognitív vagy fogalmi) sémák, ill. tudáskeretek az emberi tudás szervezését magas szinten megvalósító mentális eszközök. A *tudáskeret* „egy központi fogalom köré elrendezett tudáselemek készlete, amely lehetővé teszi a verbális közlemény létrehozását és megértését, a nem (föltétlenül) kifejtett elemeknek a kognitív műveletekben való működtetésével” (Tolcsvai N. 2001: 75). Másként megfogalmazva a tudáskeretek „olyan globális minták, amelyek hétköznapi ismereteket tartalmaznak valamely központi foga-

lommal kapcsolatban [...] A keretek alapján tudható, mely dolgok tartoznak elvben együvé, de nem tudható, milyen sorrendben lesznek elvégezve vagy megemlítve” (Beaugrande—Dressler 2000: 127). Rumelhart sémafelfogása inkább a tudáskeret fogalmához áll közelebb, mivel „a sémaelméletet megfeleltette a *jelentés prototípus-elméletének*. Minden fogalom jelentésrepresentációjára sémák állnak rendelkezésünkre. A *fogalmi reprezentáció prototípusmodellje* azt írja le, hogy mit jelent általában az étterem, a vásárlás vagy akár a kutyatartás stb. Így tekintve, egy emlékezeti séma szokásossága mértékében példázza az illető fogalom (tárgy, helyzet, esemény) jelentését, prototípusát.” (Kónya 2007: 336)

Ezzel szemben „a *sémák* olyan globális minták, amelyek események vagy állapotok időbeli közelség vagy okság alapján sorrendbe állított egymásutánjait tartalmazzák [...] A keretekkel ellentétben a sémák mindig haladvány szerint vannak elrendezve, vagyis hipotézisek állíthatók fel azzal kapcsolatban, hogy egy adott ponton mi fog történni vagy említésre kerülni a szövegvilágban” (Beaugrande—Dressler 2000: 127). Nagyjából hasonló értelemben használható a *forogatókönyv* fogalma, mivel forogatókönyvnek „olyan sztereotíp eseményláncokat nevezünk, amelyek az események tipikus történéseit képviselik” (Kónya 2007: 338). Azonban a forogatókönyv „cselekvéssel kapcsolatos fogalomnak is tekinthető, amely az adott cselekvés jellemző menetének, vázának absztrakciója” (uo.).

Érdeemes megfigyelni, hogy a fenti megfogalmazások alapján úgy tűnik, mintha a tudáskeretek alapvetően nyelvi alapon („szótárszerűen” vagy „lexikonszerűen”) szerveződnének, míg a sémák esetében egyfajta „szövegszerű” szerveződés dominálna. Tanulmányunkban amikor a kognitív (vagy fogalmi) sémákra lesz szükségünk, ezekre a továbbiakban egyszerűen *sémaként* hivatkozunk (hacsak a kontextus, pl. egy idézett szöveg érthetősége nem teszi szükségessé a kognitív, ill. fogalmi jelzők használatát).

^{xi} A TOP és MOP a Schank által bevezetett fogalmak *angol* megnevezésének (thematic organization packages, ill. memory organization packages) a kezdőbetűi. Schank 2004-es könyvének fordítója, Ragó Anett megjegyzi, hogy a TOP helyett „a magyar rövidítést (TSzP) már használták korábbi fordítások során, de az angol változat beszédesebb a szakmai olvasó számára” (Schank 2004: 93), és ugyanez érvényes a MOP esetében (uo. 125). Vegyük észre, hogy mind a TOP, mind a MOP *többes számú* alakok rövidítései, azonban a szöveg könnyebb olvashatósága érdekében néha mégis TOP-okról és MOP-okról beszélünk, és így tesz a könyv fordítója is (pl. elég zavaró lenne azt mondani, hogy „a TOP az absztrakció egészen magas szintjét képviselik” stb.).

^{xii} Beszédes, hogy Schank a dinamikus emlékezetéről írt könyvének előszavát a tanulás, ill. oktatás alapvető szerepének kiemelésével indítja: „A könyv első kiadása a mesterséges intelligenciáról (MI) szólt, a jelenlegi pedig az oktatásról. Nem könnyű belátni, hogyan juthatunk el az egyiktől a másikig. Hogyan jön össze ez a két téma? A válaszom az, hogy lényegében ugyanarról van szó mindkét esetben [...]. A közös pont a *tanulás*. Tanulás nélkül sem intelligens gépek, sem intelligens emberek nem léteznek.” (Schank 2004: 7) Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy „az ismeretelsajátítás, még legradikálisabb át-szervezése esetén is, jórészt továbbra is *szövegtanulás* lesz” (Pléh 1986: 18).

A tanulást segítő, „a bevésés hatékonyságát szolgáló eszközök” (Mező 2004: 164) közvetetten szintén az emberi emlékezet szerveződésének jellemzőit tükrözik. Néhány tipikus ilyen eszköz:

Az anyagban levő értelmi kapcsolatok feltárása;

Addig ne lássunk az anyag bevéséséhez, amíg nem kaptunk teljes, átfogó képet az egésről;

Az írott szövegben történő aláhúzás, bejelölés elősegíti az értelmi kapcsolatok feltárását, a lényeg kiemelését;

Az aláhúzásnál is hatékonyabb forma, ha az anyagból magunk készítünk jegyzeteket;

A kulcsszavak kiemelése; [a kulcsszó] az anyaggal összefüggésben a legnagyobb jelentéstartalmat foglalja magába;

A saját jegyzet és kulcsszavak kiemelésének integrált formája a vázlat;

Megkönnyíthetik a bevésést a strukturális kapcsolatok (az anyag ritmusa, szimmetrikus elhelyezkedése stb.) is;

Az aktív olvasás [amelynek során] az anyag olvasása előtt összegezzük, mit tudunk a tárgyról; olvasás előtt és közben fogalmazzunk meg kérdéseket, s válaszoljuk meg ezeket; ne olvassunk egyszerre hosszú szövegrészeket egyfolytában, és időnként álljunk meg, és saját szavainkkal próbáljuk összefoglalni a lényegét;

Azt jegyezzük meg könnyebben, ami számunkra fontos, lényeges, érdekes.

(Balogh Lászlót idézi Mező 2004: 164)

Világos, hogy a fenti lista nem teljes (alighanem sosem lehet az); például jól ismert eszközök az idézetek („fókuszmondatok” és „tételmondatok”) kiemelése, ábrák, (rendszer)diagramok, táblázatok készítése, különböző színek használata, az anyag szemléltetése képekkel stb. Ami a mi szempontunkból feltétlenül kiemelendő, hogy nagyon sok elem utal a tudás *vázlatszerű* szerveződésének fontosságára: átfogó kép kialakítása a szöveg tartalmáról, a kulcsszavak és a lényeg kiemelése, és vázlat készítése. Az *epizodikus* szerveződés fontosságát emeli ki a jegyzet vagy összefoglaló készítése, és a fókusz- és tételmondatok kiemelése. Végül az „*emléknyomok*” bevésését szolgálhatja a strukturális kapcsolatok megfigyelése (vö. vizuális memória), a szöveg kisebb részekre bontása, ezek szekvenciális feldolgozása és a részek memorizálása, a feldolgozott anyagrészek (hangos) elmondása, összefoglalása „saját szavainkkal”.

^{xiii} „A nyelvi és beszédjelek tárolása az anyanyelv-elsajátítással kezdődik, s életünk végéig tart. Az agyban van egy tároló rendszerünk, amelyben a nyelv és a beszéd különféle egységeit, szabályait, működési módozatait tároljuk. Ezeket alkalmazzuk a beszédprodukción, a beszédpercepción egyes szintjein, az anyanyelv-elsajátítás folyamatában, avagy olvasáskor. Ezt a tároló rendszert nevezzük mentális lexikonnak. A nyelv verbális használata, akár a beszélésre, akár az elhangzó beszéd megértésére gondolunk, mindig feltételezi ennek a mentális lexikonnak az aktiválását, illetőleg a megfelelő működését.” (Gósy 2005: 193) A mentális lexikon „egyfajta ’agy szótárát’ jelent, amelynek meghatározó elemei a szavak; mindig az egyénhez kötődik, és amelynek a nagysága, sőt a működése sem állandó” (uo.).

^{xiv} „A mezoszinten a szövegelem hatóköre közepes méretű tartományra (néhány mondatra vagy egy-egy bekezdésre) terjed ki.” (Tolcsvai N. 2001: 118) Emiatt mezoszinten „összetett, pl. mondatszintű egységek kapcsolata” valósul meg (uo. 119). Érdekes, és valószínűleg további kutatást igénylő kérdés a sémák mezoszintű koherenciaszervező szerepének és a Schank által bevezetett memóriaszerveződési csomagoknak (és főként azok epizodikus jellegű szerveződésének) a kapcsolata.

^{xv} A megismeréstudomány egyik izgalmas kérdése az alapvetően moduláris-szimbolikus megközelítésmódot követő „klasszikus” kognitív szemlélet és az ún. konnekcionista alternatíva viszonya. Mivel azonban jelenleg még senkinek sem sikerült az emberi kognitív folyamatokhoz akárcsak megközelítőleg is hasonló összetettséggű mesterséges intelligencia alapú rendszert létrehozni (néhányan egyenesen a több évtizede intenzíven folyó MI kutatások kudarcáról beszélnek), a két szemléletmód elsősorban a megismerés vizsgálatában alkalmazandó *metaforákról* szól, ill. vitatkozik. „A konnekcionista, miközben igencsak gépi emberek, elméleteikben azt hirdetik, hogy modelljeik neurálisak kell legyenek. A megismerés kutatásának metaforát, mintázatot kell váltania” (Pléh 1998: 173). A klasszikus kognitív szemlélet alapja AZ EMBERI AGY SZÁMÍTÓGÉP (mint algoritmikus és moduláris működésű, funkcionális, adat- vagy információfeldolgozó rendszer), a konnekcionista szemlélet alapja pedig AZ EMBERI ELME (sic!) NEURÁLIS HÁLÓZAT metafora. „A programot futtató számítógép metaforáját felhasználva, a klasszikus MI a szimbolikus reprezentációk manipulációjával magyarázza a megismerést. Az elme szimbolikus reprezentációkon végez műveleteket, ugyanúgy, ahogy a program az adatokon. [...] A konnekcionizmus az elme folyamatait nem számítógépes programként tekinti, hanem párhuzamot von az agy és az elme folyamatai között.” (Brighton—Selina 2004: 100) Azonban ennek a párhuzamnak határt szab, hogy „egyszerűen nem tudjuk, miféle architektúrát alkalmaz az agy a legtöbb kognitív feladat végrehajtása során” (Smolensky 1996: 96).

Az egymással kapcsolatban álló és párhuzamosan működő „neuronokból” felépülő neurális vagy neuronhálók a konnekcionizmus alapmetaforájának forrástartományai. „A neuronhálók építőköveit a biológiai idegsejtek leegyszerűsített változatai alkotják, amelyeket *aktivációs egységeknek* nevezünk. Ezeknek az egységeknek van egy sor bemeneti, és egy sor kimeneti kapcsolata, amelyek az axonok tevékenységét modellezik. [...] Az összes bemenő jel együttes erősségétől függően az aktivációs egység a kimeneti kapcsolatokon keresztül jelet küld az összes idegsejtnek [ti. aktivációs egységnek], amellyel kapcsolatban áll.” (Brighton—Selina 2004: 104) Az „aktiváció” ilyen értelemben a rendszerbe bemenő jel aktivációs egységeken keresztül történő tovaterjedésének (kb. az információ előállításának) és párhuzamos feldolgozásának a metaforája. Mivel jelenleg még nincs általánosan elfogadott felépítésű neurális háló (az adott feladatok megoldására kifejlesztett neurális hálózatok általában különböznek egymástól), mindez lényegében a „fekete doboz” jól ismert informatikai metaforájának egy rendkívül gondolatébresztő változata: olyan rendszer, amely meghatározott bemenő adatokra meghatározott kimeneti adatokat szolgáltat, miközben a működési elvét lényegében nem (vagy csak részben) ismerjük.

Nem véletlen tehát, hogy a neurális hálókat, különösen a „holisztikus” jelzővel párosítva az apriorisztikusan megmagyarázhatatlan (ti. működési módját tekintve lényegileg

érthetetlen) belső működésű rendszerek metaforájaként is használják. „A neuronháló úgy képzelhetjük el, mint holisztikus problémamegoldó eszközt. [...] Az a mód, ahogy egy eszköz [ti. neurális háló] egy probléma megoldása érdekében megszervezi önmagát, ritkán eredményez ember által értelmezhető szerveződést.” (Brighton—Selina 2004: 117)

Nagyon tanulságos a két „versengő” paradigma (a szimbolikus és a konnekcionista szemlélet) összehasonlítása a *mondatok feldolgozása* terén (Harrington 2002). Míg a mondatok szimbolikus feldolgozása során a kutatók elsősorban a mondatok szintaktikus szerkezetét próbálják leírni, ill. feldolgozni (nyelvtani elvek, szabályok stb. alapján), a konnekcionista próbálkozások rendszerint egy jól meghatározott (és általában jóval szűrebb, ill. szűkebb hatókörű) feladatra alakítanak ki különböző neurális hálózatokat, és miután egy adott korpuszon megpróbálják a hálózatokat „betanítani”, utána vizsgálják és értékelik a hálózat által szolgáltatott kimeneteket. A mondatok feldolgozása esetében a konnekcionista próbálkozások sikerének egyik legnagyobb akadályá mindeztidáig az volt, hogy a „modellek korlátozott szótárt és leegyszerűsített »játék« nyelvtant [small »toy« grammar] használtak, és nagy nehézségekbe ütközött, amikor megpróbálták feljavítani őket [scale them up]”, hogy egyéb feladatokkal is meg tudjanak birkózni (Harrington 2002: 135, saját fordítás). A kisebb sikerek és részeredmények ellenére megállapítható, hogy „a kutatás még gyerekcipőben jár” (uo.).

Bár az említett tanulmány erre már nem tér ki, de valószínűsíthető, hogy a konnekcionista mondatfeldolgozás egyik alapvető problémája az, hogy *mondatok* esetében már annyira megnő a lehetséges variációk száma, hogy a jelenlegi neurális hálózatok gyakorlatilag képtelenek ezeket kezelni. Ha ezt elfogadjuk, a konnekcionista modellek használhatósága a *szövegek* globális feldolgozása esetében (ahol értelemszerűen nagyságrenddel megnő a lehetséges variációk száma) még problematikusabb. Ezzel párhuzamosan azonban megnőhet a „vegyes”, a két feldolgozási módot kombináló modellek kialakításának jelentősége.

^{xvi} A szövegvilág-modell fogalma „kiterjeszhető egy diskurzusvilág-modell fogalmává” (Beaugrande—Dressler 2000: 252), amely „azon fogalmak és viszonyok egybefüggő alakzata lenne, amelyek egy diskurzus valamennyi szövege mögött együttvéve megtalálhatók” (uo. 253).

^{xvii} Az intertextualitást Gérard Genette transztexualitásról írt alapvető tanulmányában szűkebben értelmezi, úgy, mint a szövegek köziség (transztexualitás) egy lehetséges esetét. Azonban utal arra, hogy más kutatók, például Michael Riffaterre „nálam jóval szélesebb értelmet tulajdonít az intertextualitásnak, látszólag mindarra kiterjesztve, amit én transztexualitásnak nevezek: »Az intertextus — írja például — azoknak a kapcsolatoknak az olvasó általi észlelése, amelyek egy mű s az őt megelőző vagy az utána következő művek között állnak fenn.« Törekvésében egészen odáig megy, hogy az intertextualitást (ahogy én a transztexualitást) magával az irodalmisággal azonosítja: »Az intertextualitás (...) az irodalmi olvasásra sajátosan jellemző mechanizmus. Valójában ez az, ami a teljes szövegjelentést létrehozza, míg a lineáris olvasás, mely közös az irodalmi és nem irodalmi szövegek esetében, csak a tartalmi jelentést hozza létre.«” (Genette 1996: 83)

Itt érdemes megemlíteni, hogy a posztstrukturalizmus a végletekig általánosítja az *intertextualitás* fogalmát, és összekapcsolja az emberi megismerés koherencia-elméleté-

vel. „A mögöttes világ — a valóság, az igazság, a szerző vagy az olvasó — ezen intertextuális modellje még távolabb viszi az irodalmat bármiféle ábrázoló funkciótól. Az ábrázolást Barthes egyfajta idézetként határozza meg” (Jefferson 1999: 125), éspedig a következőképpen: „A »realista« művész sosem a »valóságból« veszi diskurzusát, hanem mindig és kizárólag, ameddig csak vissza lehet követni, egy már megírt valóságból, egy leendő kódból, amelynek mentén csupán másolatok sorozatát látjuk, ameddig csak a szem ellát.” (Roland Barthes, idézi Jefferson, uo.) Másként megfogalmazva „a szöveg idézetek szövedéke, amelyek a kultúra ezernyi forrásából rajzanak elő” (Barthes 2001: 53). Alighanem a valósággal való kapcsolat (és ezáltal a valóságnak való megfelelés, korrespondancia) elutasítása az egyik oka annak, hogy Barthes és követői nem közvetlenül (egy adott elméleti keretben), hanem többszörös áttételeken keresztül, elsősorban metaforákban fejezik ki gondolataikat: „[...] szeretném áttekinteni a legfontosabb problémákat, melyek metszéspontjában ma a Szöveg található. Ez a problémafelvetés inkább kijelentés, mint érvelés, mintegy pusztá jelzés, megközelítés, mely »megelégszik« azzal, hogy metaforikus marad.” (uo. 68)

Mindez azonban nemcsak metaforikusan írható le, ugyanis magában hordozza a „szövegvilág” általánosításaként a „diskurzusvilág” bevezetésének (elvi) lehetőségét.

^{xviii} Használatos az *áttétel* műveletére a rendkívül kifejező „megtisztítás” metafora is: „Alapjában véve a »talált tárgy« a »megtisztítás« után az új kontextusba ágyazottságban értelmezendő úgy, hogy a »másik szöveget« magába fogadó szöveg (**intertextus**) a jelentéssűrítéssel gazdagabbá válik, mert mindig legalább kétféle olvasatot feltételez: az aktuális mellett a latens szöveggel harmonizáló vagy annak ellentmondó értelműt.” (Szikszainé Nagy 1999: 331) Az *áttétel* a hivatkozott szöveg átalakítását és az átalakított szöveg beszerkesztését valósítja meg az eredeti szöveg kontextusába: „Az intertextualitás lényege: a transzformáció és asszimiláció.” (Jenny, idézi Szikszainé 1999: 332) „Működésével megszakítja a szöveg folytonosságát, és a háttérszöveg háttérjelentése belekódolódik [ti. a szövegbe].” (uo.)

^{xix} A transztextualitás kategóriáinak az alkalmazása szempontjából lényeges, ahogy az idézet folytatódik: „Mielőtt azonban a [hypertextualitás] tanulmányozásához hozzálátnánk, két pontosításra — vagy óvintézkedésre — feltétlenül szükség van. Legelőször is nem szabad úgy tekinteni ezt az öt transztextualitás-típust, mint elszigetelt kategóriákat, melyek között sem érintkezés, sem kölcsönös átfedés nincs, éppen ellenkezőleg, számos s gyakran döntő jelentőségű kapcsolat áll fenn közöttük.” (Genette 1996: 88) Eszerint például egy transzformált szöveg egyszerre tarthat két vagy több transztextuális kategóriába. „A második pontosítás egy olyan ellentétésre válaszol, amely — úgy sejtem — az olvasó fejében már ott motoszkál azóta, hogy a hypertextualitást úgy írtam le, mint szövegek egy adott osztályát.” Itt Genette arra utal, hogy a meghatározásban a hypertextus egyfajta („adott”) szöveggént szerepel (vö. „Hypertextusnak hívok... minden olyan szöveget...”); azonban a transztextualitás kategóriáit nem így kell szemlélnünk, „hanem mint a textualitás aspektusait” (uo.). Másként megfogalmazva: mint a szövegek közötti „transztextuális kapcsolatok” lehetséges formáit.

6. A bekezdésnyi szöveg textualitásáról¹ DOBI EDIT

...bekezdések ezek, nem aforizmák,
nem maximák, nem is gondolatok —
ezek Ancsel Éva bekezdései.

Bevezetés

Ancsel Éva bekezdései számos okból felhívják magukra a szövegek reprezentációjával foglalkozó kutató figyelmét. Ahogy egyre mélyebbre ásunk az Ancsel-szövegek műfaj-/típusmeghatározó sajátosságait keresve, a kérdések egyre nagyobb labirintusában találjuk magunkat.

A tanulmányban azzal a szándékkal közelíték az Ancsel-bekezdésekhez, hogy elemzésük hozományaként egyrészt pontosabb képet alkothassunk egy olyan szövegcsopotról, amelynek önálló műfajként való definiálásával kapcsolatban számos kérdés felvethető; másrészt pedig e kérdések rendszerezésével felvázolhassuk annak a kutatásnak egy lehetséges keretét, amelyben a bekezdéseket azzal a céllal vizsgálhatjuk, hogy indokoljuk vagy cáfoljuk önálló szöveg-típusként/-műfajként való létezésüket.²

A vizsgált szövegeket az a sajátosságuk kapcsolja össze, hogy bennük bölcséleti gondolat fogalmazódik meg, amely egyben értékelő ítéletet is hordoz. Abban változatos képet mutatnak, hogy ez az ítélet milyen kompozícióban nyilvánul meg, vagy — más szempontból — milyen kompozícióként realizálódik. Szerkezeti sokféleségükből indul ki az a készlet, hogy megpróbáljunk kompozíciótípusokat meghatározni. Mivel a kognitív szemantika talaján a bekezdések értelmezése az adott kontextus által meghatározott megismerési folyamat, a kompozíció vizsgálatára vonatkozóan a kérdés úgy tehető fel, hogy az

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² Ancsel Éva bekezdéseit lánya, Gyimes Katalin rendezte kötetbe *Ancsel Éva összes bekezdése* címmel. A szöveggyűjtemény bevezetőjében anyja műfaji újításáról azt írja, hogy szövegei bekezdések, nem aforizmák, nem maximák, nem is gondolatok: „ezek Ancsel Éva bekezdései”. Ez a kijelentés is erősíti azt a szándékunkat, hogy tudományos szemlélettel kívánjuk igazolni vagy cáfolni állítását.

egyes jellemző kompozicionális formák hogyan szolgálgják a megismerést, az értékelő értelmezést, azaz az — általában — morális értékítélet megfogalmazását.

Esetünkben a befogadó értelmező viszonyulását befolyásoló kontextus — szűkebb értelemben — az Ancsel-bekezdések gyűjteménye, az a szövegkomplexum, amelybe az egyes 'bekezdéspéldányok' tartoznak. Az értelmezési folyamat tágabb kontextusába beletartoznak azok az intertextuális és interdiszciplináris ismeretek is, amelyekre a bölcséleti szövegek megértéséhez jellemzően szükség van.

Az eddigiek ismeretében a bekezdés mint szöveg(típus) reprezentációjában a szövegvizsgálat két területét érdemes kiemelniük:

Egyrészt nem kerülhető meg a terminológiai azonosság kérdése a bekezdés mint makroszekezeti egység³ és a bekezdés mint önálló szöveg(típus) között; természetesen annak tudatában, hogy itt nem két jelenség kontrasztív alapú meghatározásáról van szó, hanem arról, hogy a bekezdésre (mint makrokompozíciós egységre) jellemző terjedelem és strukturáltság az Ancsel-szövegek esetében is meghatározó jegyek. A szövegegész makroszerkezetében elkülöníthető bekezdést és a bekezdésnyi Ancsel-szövegeket is értelmi és kompozicionális egységként határozhatjuk meg azzal a különbséggel, hogy előbbi esetében maga a szöveg, utóbbi esetében pedig a bekezdésgyűjtemény jelenti a tágabb kontextust.

Másrészt pedig az Ancsel-bekezdések kompozíciójának jellemzése alapot teremt arra is, hogy más — általános érvényű értékítéletet kifejező — szöveg-típusokkal összehasonlítva kíséreljünk meg tipológiai sajátosságokat megfogalmazni a vizsgált bekezdésnyi szövegek számára. A kitekintés rendszerezi azokat a kérdéseket, amelyek mentén az összevető vizsgálat elvégezhető.

A vizsgálódás két területe közül az egyik kiindulópontja tehát a terminológiai azonosság, amely kiegészül a két jelenség egyöntetű jelentéstani és kompozicionális meghatározottságával; a másik terület kiindulópontja pedig különböző szövegtípusok jelentés- és funkcióbeli azonossága, amely az értékelő ítéletben nyilvánul meg.

---

³ A szöveg szerkezeti egységeinek megkülönböztetésében, ezek jellemzésében eltérő szemlélet tapasztalható a kalsszikusnak nevezhető szövegtanok és a szemiotikai textológia rendszerében. Előbbiek a bekezdést a szöveg mikrokompozíciójához sorolják mint legnagyobb egységet, makrokompozíciós egységeknek a szöveg legfőbb tartalmi egységeit (pl. bevezetést, főrészt, befejezést) tekintve. A szemiotikai textológia keretében a bekezdés a makrokompozíció egysége, amely mezo-, illetve mikroegységeket foglal magában. E tanulmányban — mivel az elemző vizsgálat során a szemiotikai textológiai organizációformákból indulok ki — a bekezdés szerkezeti megítélésében is ezt a szemléletet követem.

Az Ancsel-bekezdések elemző megközelítése a szövegreprezentáció számára olyan tág interdiszciplináris keretet ír elő, amelyben a szövegek nyelvészeti, kulturális (történelmi, irodalmi, művészeti stb.) vonatkozásain túl az értelmezésükhöz elengedhetetlen tapasztalati és kollektív tudás leírása is lehetséges.

Az Ancsel-bekezdés mint szöveg

A bekezdésnyi szövegek vizsgálatának kiindulópontjaként meg kell határozunk (vagy a létező definíciók közül ki kell választanunk) azt a szövegfogalmat, amely alapján a bekezdés önálló szövegnek minősül.

Nem szükséges részletekbe menő vizsgálatokat végezni ahhoz, hogy belássuk, Ancsel Éva bekezdéseit nem tekinthetjük szövegnek a szó hagyományos értelmében. Vagy ha mégis hagyományos értelemben nevezzük őket szövegnek, akkor némelyik bekezdés elemzése kapcsán mindenképpen kívánatos nem prototipikus szövegekről, esetleg határesetekről beszélni.

Néhány — az egyes szövegtani irányok által általánosan elfogadottnak mondható — szövegdefiníció átgondolásával ez világosan igazolható:

Deme László felfogásában a szöveget a funkciója teszi szöveggé: „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva a tejség és lezártág érzetét is felkeltse.” (Deme 1979: 59) Ebből a definícióból a következő kritériumok emelhetők ki a szövegre vonatkozóan:

- nyelvi formájú;
- megfelelő terjedelmű és meghatározott megformáltságú;
- kommunikációs funkciója van (kifejez, befolyásol, tájékoztat);
- teljes és lezárt.

Az elemzett bekezdések — amellet, hogy változatos képet mutatnak — e meghatározás alapján (a hagyományos értelemben vett) teljség és lezártág szempontjából nehezen ítéltők meg. Teljes és lezárt-e az egymondatos megnyilatkozás: *Az ember egy természetellenes természeti lény.* (571.) vagy: *És ha a homokórában a szemek elkopnak, akkor talán az örökkévalóság marad az üvegben?* (503.) Az elsőben lévő paradoxon kifejtésre szorul, az utóbbi kötőszavának viszonyító jelentése hiányt kelt: a hiányérzet kielégítésére az egyetlen mondatnyi terjedelem egyik esetben sem kínál megoldást.

Petőfi S. János szemiotikai textológiai keretben a szöveg jelenségét — mint komplex jelölő-jelölt viszonyt — igen tágan értelmezi: „A szemiotikai textológia keretében használt [...] szöveg szakszó olyan multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumra utal, mely egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-situációban egy tényleges vagy feltételezett funkció betöltésére alkal-

masnak minősíthető, s mint ilyen összefüggőnek és teljesnek (valamiképpen lezárt egésznek) tartható.” (Petőfi S. 1997: 62)

Petőfi S. három feltétele tehát (a nyelviség mellett) a textualitással szemben:

- tényleges vagy feltételezett kommunikációs-situációban tényleges vagy feltételezett funkciót tölt be,
- összefüggő,
- teljes.

E meghatározás alapján a bekezdések eleget tesznek a szövegszerűség feltételeinek: nincs kitétel a terjedelemre nézve (pl. egymondatos szövegek); a kommunikációs helyzet és a funkció ’tényleges vagy feltételezett’ volta sugallja, hogy a szövegértelmezés egyedi és szubjektív; ebben a megvilágításban az összefüggőség és a teljesség is adott kontextushoz (jelen helyzetben a szöveggyűjtemény kontextusához) igazodó sajátosságokként foghatók fel.

A szövegszerűség problémáját a — bekezdésekkel első közelítésben rokon műfajnak tartható — mondások vizsgálatában Kocsány Piroska így fogalmazza meg: „Az ismert szövegmeghatározó kritériumok⁴ [...] vagy nem alkalmazhatók az egymondatnyi szövegre, vagy azt mint kivételt, mint (zavaró) határesetet tudják csak kezelni.” (Kocsány 2002: 52) A szerző ezért azt az álláspontot hangsúlyozza, hogy „a szöveg olyan szerveződés, amelyet egy konceptuális entitás, egy összképzet, egy ún. Gesamtvorstellung határoz meg mint egységet. [...] A Gesamtvorstellung bizonyos fogalmi szinten megragadható entitás, tulajdon-ságegyüttes. Ugyanígy fogalmi szinten jelenik meg az egy közösség tagjai számára adott látens értéktulajdonítás, amely meghatározza a mondást.” (uo.) Ez a szemantikai jegy a bekezdések jellemzésében a későbbiekben is fontos szerepet kap.

A bekezdésről a kogníció felől közelítve

Az említett szövegek első közelítésre sokszínűséget mutatnak: gyűjteményük heterogén szöveggömb, amelyet ugyan a szövegek jelentése többé-kevésbé egységessé tesz, főleg a szövegek szerkezeti jellemzői azok, amelyek kérdéssé teszik azonos típusba sorolhatóságukat. Az a szövegsajátság, amely Ancsel szövegeinek az aforizmáktól és a maximáktól való elhatárolására készíti, éppen hozzájuk és más rokon műfajokhoz (mondásokhoz, közmondásokhoz, szentenciákhoz, gnómákhoz) való hasonlóságuk.⁵ Ez elsősorban azzal a jelentés-

---

⁴ A szerző itt a de Beaugrande és Dressler által meghatározott szövegszerűség-kritériumokra utal. (Lábjegyzet tölem. D. E.)

⁵ Ancsel Éva szövegeinek az említett szövegműfajokkal való együtt említését megalapozottnak ítéljük, ha röviden áttekintjük a rokon műfajok meghatározásait:

sajátossággal ragadható meg, amelyet Kocsány Piroska a mondásokra vonatkoztatva „általános érvényű értékelő ítélet”-nek nevez.⁶ (Kocsány 2002: 23) Ennek értelmében tehát az egyes bekezdéseket az a jellegzetes kognitív folyamat kapcsolja össze, amely során és amelynek eredményeként a befogadó a szöveget értékelő megnyilatkozásként értelmezi. Ez a kognitív folyamat nagyon összetett, és több — nyelvhez és nem nyelvhez kötődő — mozzanat befolyásolja.

A befogadó értékelő viszonyulását az a részben szövegtudományos, részben tapasztalati tudásunk határozza meg, amely a szövegkomplexumoknak erre a típusára, az egyazon szerzőtől származó bölcsességek, gondolatok gyűjteményére vonatkozik.

A szövegkontextus felismerése és tudatosítása mozgósítja a ’bölcséleti szövegtípusokra’ vonatkozó szövegtípus-kompetenciánkat. Ennek következményeképpen az értékelő befogadói hozzáállás kiegészül azzal az elvárással, hogy a bekezdésekhez az értelmezés folyamatában másodlagos jelentést (implikátumot, beleértett jelentést) kapcsoljunk, amely ráadásul — szintén a kontextus által implikált szövegtípus-kompetenciánk alapján — az értelmezést nem ritkán morális síkra tereli.

Ezt a folyamatot Tolcsvai Nagy Gábor *Kognitív szemantikájában* mint a megismerés egyik típusát írja le: „A kontextuálisan meghatározott megismerés alapszerkezete két kognitív tartomány kapcsolata. A két tartomány kapcsolatát a kontextus is irányítja. Vannak esetek, amikor dolgok között kapcsolatot létesít a beszélő pragmatikai, pszichológiai vagy kulturális okokból, azaz referenciális

---

Aforizma: „[...] rendkívül tömören és élesen megfogalmazott általános érdekű állítás, gondolatalakzat.” (Király—Szerdahelyi szerk.: *Világirodalmi lexikon* 1.: 76)

Maxima: „[...] röviden megfogalmazott erkölcsi igazság vagy életelv. [...] gyakorlati tapasztalatokat szűr ugyan le, de — gyakran a felszólító módot alkalmazva — előremutat, ösztönöz, tanácsot ad.” (8.: 160)

Mondás: „valamely gondolatot vagy tapasztalatot tömören és találóan megfogalmazó kijelentés, nyilatkozat, amelyet vagy idézni szoktak, vagy amelyre mint közismert megállapításra hivatkoznak. Ha a néphagyományban él, és ismeretlen szerzőtől származik, *közmondásnak* nevezzük.” (8.: 520)

Gnóma: „[...] irodalmi forrásból merített és átélt helyzetekre idézetként alkalmazott tömör fogalmazású életbölcsesség, szállóige. Latin megfelelője *szentencia*”.(i. m.: 587)

⁶ Kocsány Piroska tüzetes kutatómunkája a rövidszövegek körében elsősorban a mondások és aforizmák leírásában értékes eredményeket hozott, amelyek egy olyan szöveg-(típus/-műfaj) megítélésben, amely közel áll a mondáshoz és a hozzá hasonlóan általános értékelő ítéleteket megfogalmazó egyéb rövidszöveg-típusokhoz, nemcsak hogy nem hagyhatók figyelmen kívül, de összevetési alapként vehetők számításba. Annál is inkább, mert az említett mondáskutatás során a szerző külön figyelmet fordít a mondások más hasonló funkciójú szövegtípusokkal való összevetésére, sőt kimondottam azt is vizsgálja, hogy milyen szerepet játszanak a mondások más — hozzájuk meghatározott szempontokból hasonló — szövegtípusok létrejöttében, illetve meghatározásában.

megfelelést konkrét vagy mentális képek között. E modellben egy dolog egy másikkal való kapcsolatában válik érthetővé. A kognitív kapcsolat egy kiinduló dolog és egy cél dolog között jön létre valamely kapcsoló révén. (Tolcsvai Nagy 2011: 96) A két említett kognitív tartomány összekapcsolása tehát maga az értelmezési folyamat.

A szövegértelmezésnek ez a típusa Petőfi S. János interpretációtípológiájában mint természetes – értékelő – másodfokú – leíró – egyidejűleg strukturális és procedurális interpretáció jelenik meg.⁷

A bekezdésről a kompozíció felől közelítve

A bekezdések jelentésrepresentációjában szempontként vehető figyelembe az a szövegszerveződés, amelyben az értékelő ítéletként értelmezhető mondanivaló megjelenik. A kompozíció vizsgálata ebben a vonatkozásban alapvetően három kérdést vet fel, amely az ábrázolásnak/kifejezésnek voltaképpen két műveletét jelzi:

- A bekezdés értelmének alkotóelemeiből, vagy magát a procedúrát tekintve az értelmezési/alkotási folyamat elemeiből mit fejt ki a szerző, és mi marad rejtve?
- A kifejtett tartalmakat milyen kompozícióban rendezi el? Ezzel a kérdéssel szoros összefüggésben: Milyen szándék állhat a kompozíció mögött?

A szövegkompozíció jellemzéséhez megfelelő keretet kínál Petőfi S. János szemiotikai textológiai alapú organizációtípus-rendszere, amely azáltal, hogy a szövegszerveződés síkjával (az organizáció típusaival) párhuzamba állítja azokat a jelentés-összetevőket, amelyek együttesen alkotják a szöveg értelmét, a bekezdések jelentésrepresentációjához is hozzájárul. Petőfi S. a jelentés három összetevőjét különbözteti meg:

A nyelvi sík megformáltságához kapcsolódik az *értelmi jelentés*, amely „a megnyilatkozások (szövegmondatok) egyes lexikai elemeinek jelentéséből a megnyilatkozások (szövegmondatok) szintagmatikus szerkezete és prozódijája által létrejövő jelentés.” (Petőfi S. 1997: 38) A jelentés értelmi összetevőjét Petőfi S. a *textuális vs kiegészített nyelvi organizáció* típuspárjával hozza összefüggésbe, amelyben egy megnyilatkozás ténylegesen adottként feltételezett elemeinek a szerveződése áll szemben az adottként feltételezett elemekre épülő különféle következtetések alapján kiegészített megnyilatkozás elemeinek a szerveződésével.

---

⁷ Ez a fogalom a Petőfi S. által öt szempontpáron alapuló interpretációtípológiából származtatható: természetes vs elméleti, értelmező vs értékelő, elsőfokú vs másodfokú, leíró vs érvelő, strukturális vs procedurális interpretációt különböztet meg. (Petőfi S. 1997: 71–72.)

„Azok a személyek, tárgyak, cselekmények, események, állapotok, amelyekről az egyes megnyilatkozásokban (szövegmondatokban) feltételezeten szó van”, alkotják a *referenciális jelentést*. (uo.) A *nominális vs predikatív (kor)referenciális organizációtípusok* a különböző (statikus és dinamikus) referenciális jelentésű összetevők szerveződéséből jönnek létre: a nominális organizáció azoknak az elemeknek a szervezettsége, amelyek feltételezeten egy valóságdarab entitásaira és/vagy ezek fogalmára utalnak; a predikatív organizáció pedig azoknak az elemeknek a szervezettsége, amelyek az előbbiekkal a megnyilatkozásban különféle predikációkat hoznak létre.

A *kommunikatív jelentés* „a megnyilatkozásoknak (szövegmondatoknak), illetőleg összetevőiknek lineáris elrendezettsége” által jön létre. (uo.) A kommunikatív jelentés-összetevőt a szövegben a *vertikális vs horizontális (hierarchikus vs lineáris) kompozíciós organizáció* hozza létre. Ebben az organizációtípuspárban a megnyilatkozás elemei között feltételezett hierarchikus viszonyok szervezettsége vethető össze az ezek között az elemek között (illetőleg tetszőleges nagyságrendű hierarchiáik) között feltételezett azonossági viszonyok (ismétlődések) szervezettségével.⁸ (Petőfi S. 1997: 38)

Petőfi S. ezeket az organizációtípusokat úgy kezeli, mint amelyek nem függetlenek egymástól; nem vonatkoztatók a szöveg valamennyi összetevőjére (legalábbis nem azonos módon); kiemelkedő fontosságú közöttük a kompozicionális organizáció, a szövegek felépítésének a jellemzésére használt szinteket (mikro-, mezo- és makroszint) és egységeket (mikro-, mezo- és makrokompozíciós egységek) erre vonatkozóan határozza meg. (Petőfi S. 1994: 86–87)

A bekezdések eddigi átfogó megközelítéséből kiderül, hogy a hozzájuk rendelhető értelem az aktuális kontextus által meghatározott megismerési folyamat eredményeként jön létre mint közvetett (másodlagos) jelentés (értékítélet). Ennek ismeretében a jelentésreprezentáció elsősorban az értelmi és a kommunikatív jelentés-összetevő vizsgálatán alapszik, amely a szövegszerveződés elemzése számára a *texturális vs kiegészített organizáció* és a *vertikális vs horizontális (hierarchikus vs lineáris) kompozíciós organizáció* vizsgálatát írja elő.

A kompozíció és a jelentés (értelmezési folyamat) összefüggéséről

A bevezetőben már említettem, hogy a vizsgált bekezdésekben a szövegkompozíció változatos formái figyelhetők meg, amelyek — a bekezdéskutatás kere-

---

⁸ Az organizációtípusok rendszerének leírásában Petőfi S. a komplex jel fogalmat használja. Mivel a bekezdések reprezentációjában jelen esetben nem térek ki az egyes komplexjel-összetevők reprezentációjára, a komplex jel fogalmát is mellőzöm a magyarázataimból, az aktuális nyelvi megformáltságú szövegmondatra következetesen a *megnyilatkozás* fogalommal utalok, amely a szövegmondatok szerveződését, a szövegmondat-láncot is jelölheti.

tében — értékelő tartalmat/értékítéletet kifejező kompozíció típusokként kezelhetők. Hogy Ancsel Éva bekezdéseiről (mint összetett szövegtani jelenségről) átfogó képet formálhassunk, talán érdemes kiemelni néhány gyakori kompozíciótípust az őket megvalósító példaszövegekkel együtt.

Tudati tartalomra épülő ellentézés

227. *Nem a pontosság a királyok erénye, hanem az odafigyelés. De lehet-e király, aki odafigyel? — Hogyan tud akkor uralkodni az embereken?*

377. *Az igazságnak nincs órája, és nem szokott zengő kis dallammal ütni a fejünk felett. Leginkább gyomortájon történik meg velünk.*

Dialógus-kompozíció

60. — *De hát rabszolgának képzeled Ön a nőt, akit szeret?*

— *Igen. Boldog rabszolgának.*

Vonatkozási alárendelő mondat

276. *Aki embert ölel, az az Ismeretlennel közösül.*

337. *Aki viszonozza a gyűlöletet, az legyőzettel.*

338. *Aki nem tud szeretni, az hiába keresi a kulcsot, amellyel belülről magára zárta ajtáját.*

Azonosító szerkezet (Kifejtés ellentézés vagy oksági viszony formájában.)

163. *A fölény elvesztése: egyik legnagyobb nyereségünk.*

175. *A tisztesség gőgje — és vétké: az ügyetlenség.*

200. *A szomorúság a lélek elidőzése az időben.*

205. *A gőg a lélek hegesedése. Alatta gyógyulatlan, de tiszta a seb.*

223. *A szomorúság szünetjel a vágyak hangzavarában.*

323. *A felejtés: passzív hazugság, de azért romboló.*

Értékszavakhoz kötődő ellentézés (Az értékszó lehet valódi vagy kontextuális.)

165. *Szegény jelennek nagyon sok hátránya van. Nem tud magasztos lenni, mint a múlt, csak amolyan keddi, szerdai.*

Nem lehet periodizálni újra meg újra, s időről időre átértékelni, mint az engedelmes múltat, mely mindent kibír.

A legfőbb baja a jelennek, hogy őbenne élni kell, még hozzá reggeltől estig — a tejtvasárlástól az éjszakai emlékezésig. Nem csoda, ha úgy érezzük néha, a borogyinói csata egyszerű és tiszta ügy volt a jelen egyetlen napjához képest...

De nem baj, eljön az idő, mikor majd rehabilitálják szegény jelent.

193. *Mondják: az ember beszélő állat. Szerintem inkább dadogó állat. Legalábbis valahányszor valóban mond valamit, akadozik és dadog.*

A dadogás csodálatos. Igazuk volt azoknak, akik démonok által megszállt különös lényeknek tekintették a dadogókat.

Akiből, úgymond, dől a szó, az nem beszél, csak viselkedik. De nézd a dadogót — míg ő kínlódva keresi a bujkáló hangot, mi tanúi lehetünk egy gondolat születésének; láthatjuk vajúdni nemcsak a száját, hanem az arcot.

Az alábbiakban két bekezdés elemzésével igyekszem rávilágítani a jelentésszerveződés és a kompozíció említett összefüggésére, amely mind a bekezdésnek mint szöveg(típus)nak (akár más szövegtípusokkal való összevető) jellemzésében, mind pedig az egyes bekezdéseket egymáshoz hasonlító, azaz bekezdéstípusok megállapítására törekvő vizsgálatban figyelembe vehető (tekintettel a bekezdésre mint szövegbe szerkesztett makrokompozíciós egységre is).

Az egyes elemzéseket a kompozícióra utaló fogalmakkal különböztetem meg. Ezek kapcsán tehát arról kapunk képet, hogy miképpen jut el az alkotó/befogadó a bekezdésekre mondhatni általánosan érvényes értékelő ítélethez az a) azonosító szerkezet; b) az értékszavakhoz kötött ellentétezés létrehozásával/feldolgozásával.

a) Az azonosító szerkezet

163. *A fölény elvesztése: egyik legnagyobb nyereségünk.*

A 163. bekezdés esetében a befogadó értékelő értelmezői viszonyulását az *elvesztése* és a *nyereség* elemek lexikai jelentéséhez rendelhető *negatív* vs *pozitív* értékek által implikált „mérlegelés” mentális tér teszi lehetővé, illetve indokoltá.

Ebben a mentális térben teremődik meg a kapcsolat a *'fölény'* mint *emberi magatartás* és a *'rossz'* mint *általános értelemben vehető negatív érték* kognitív tartományok között. A *'fölény'* kontextustól független lexikális jelentését tekintve nem negatív vagy pozitív (pontosabban mindkettő lehet: *Nagy fölénnel nyert.* vs *A fölény sok konfliktus okozója.*); a negatív értékítéletet a „mérlegelés” attitűd által aktivált egyéni, ugyanakkor általánosnak tudható tapasztalati, pszichológiai, morális viszonyulás rendeli hozzá.

Az értékelő interpretáció kiindulópontja az a kognitív alapú azonosság, hogy a *fölény* = *rossz*, azaz *negatív*. Ebből vezethető le az értelmezés képleteként az, hogy a *negatívum elvesztése* = *pozitív érték*, azaz *nyereség*. Ezt az „utat” nevezi Tolcsvai Nagy kognitív ösvénynek.

Ez a művelet tehát az adott kontextustól befolyásolt megismerési folyamatban a *fölény mint emberi magatartás* és a *rossz mint negatív érték* kognitív tar-

tományoknak az azonosítása, amely az azonosító implikátum kifejtésével ebben a formában lenne explicit: *A fölény rossz, ezért a fölény elvesztése: egyik legnagyobb nyereségünk.*

Az azonosítás alapjául szolgáló tudati háttérnek, valamint az implikátum és a kifejtett tartalom oksági viszonyának a nyelvi kifejtése azonos azzal a művelettel, amelyet a megnyilatkozás texturális organizációján végzünk a kiegészített organizáció létrehozásakor.

A lineáris organizáció vizsgálatával igazolható a generikus jelentésű értékfogalomra épülő azonosító kompozíció szerepe az értékelő interpretációban. A 163. bekezdés esetében az azonosítás kétféle lineáris elrendezésben jelenhet meg:

163/a *A fölény elvesztése: egyik legnagyobb nyereségünk.*

vs

163/b *Egyik legnagyobb nyereségünk: a fölény elvesztése.*

Az összetevők kétféle elrendezésével nem jár együtt a nyelvtani szerkezet változása: az alanyi és az állítmányi rész eredeti és fordított sorrendjében is az alanyi funkciójú *elvesztése* áll azonosító állítmányi viszonyban a *nyereség* összetevővel.

Az a műveletsor azonban, amelynek mentén a 163/a-ban létrejön a bekezdéshez rendelhető komplex jelentés — amelybe beleértendő a nyelvi síkhoz rendelhető másodlagos értékelő jelentéssík is — a 163/b-ben átrendeződik. A kognitív ösvény nem a *fölény elvesztésétől* vezet a *nyereségig*, hanem a *nyereségtől* a *fölény elvesztéséig*. A műveletsor átrendeződésével beálló jelentésváltozás kiindulópontja a két összetevő — *a fölény elvesztése* és *a legnagyobb nyereség* — eltérő hozzáférhetősége; eredménye pedig az értékelő attitűd elhomályosulása a második sorrendi variációban.

A *fölény* 'negatív emberi tulajdonság' generikus jelentése ugyanolyan elvont, mint a *nyereség* általános 'pozitív' jelentése, azonban jóval hozzáférhetőbb (jobban kapcsolható más fogalmiséma-elemekhez, mint például gőg, gonoszság, irigység stb.). Ebből adódik, hogy a *fölény*, illetve a fölényen végzett mentális művelet (amely verbális síkon *a fölény elvesztése* szerkezetben realizálódik) megteremti azt a mentális teret, amelyben létrehozható a morális értékelő ítélet, mely szerint e művelet eredménye pozitív (nyelviileg *egyik legnagyobb nyereségünk* szerkezetként realizálódik). Ez a műveletsor a 163/a-beli elrendezésnek feleltethető meg.

A 163/b-beli kompozícióhoz rendelhető mentális műveletsor az *egyik legnagyobb nyereségünk* által létrehozott mentális térben jön létre. A *nyereség* fogalmi jelentésében a 'közelebbről meg nem határozott pozitívum' van jelen mint érték, de nem mint morális érték. Ebből az adódik, hogy a mentális műveletsor

kiindulópontja a befogadót nem a morális értékelés „pályájára” állítja, hanem a „puszta” mérlegelésére, ami során a kompozíció második részében megjelenő nyelvi szerkezethez rendelhető kognitív tartományban a pozitív értéket keresi/várja el. Ez a pozitív érték nyilvánul meg nyelvi síkon a *főlény elvesztése* szerkezetben. Azt persze nem állíthatjuk, hogy a 163/b kompozíciójához rendelhető mentális térben a morális értékelés elvész. Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a 163/a kompozíciója hozza létre azt a mentális teret, amelyben az értékelés mint befogadói szándék már az értelmezés kiindulópontjában morális síkra helyeződik. A 163/b kompozíciójához a morális sík csak mint egyfajta attitűd tartozik hozzá, nem a kompozícióhoz rendelhető művelet, hanem kizárólag a *főlény* szó fogalmi jelentésében meglévő ’általános emberi tulajdonság’ jelentéselem révén.

A két lineáris elrendezés összevető vizsgálatával tehát igazolódni látszik a kompozíció és a kontextus által meghatározott megismerés, azaz az általános morális értékelő ítélet összefüggése az azonosító szerkezetben.

A 163. bekezdés a nyelvi megformáltság (határozott névelős generikus jelentésű lexikai elem, értékszó használata), az azonosító szövegszerveződés és az általánosan értékelő jelentés alapján mondásnak tartható. (Arról a kérdéskörrel, amelyet az elemzett bekezdés műfaji besorolhatósága felvet, részletesebben a kitekintésben lesz szó.)

b) Értékszavakhoz kötődő ellentézés

165. *Szegény jelennek nagyon sok hátránya van. Nem tud magasztos lenni, mint a múlt, csak amolyan keddi, szerdai.*

Nem lehet periodizálni újra meg újra, s időről időre átértékelni, mint az engedelmes múltat, mely mindent kibír.

A legfőbb baja a jelennek, hogy őbenne élni kell, még hozzá reggeltől estig — a tejtvasárlástól az éjszakai emlékezésig. Nem csoda, ha úgy érezzük néha, a borogyinói csata egyszerű és tiszta ügy volt a jelen egyetlen napjához képest...

De nem baj, eljön az idő, mikor majd rehabilitálják szegény jelent.

A 165. bekezdés a kifejezés klasszikusnak mondható értelmezése szerint (bárminemű engedmény nélkül) szövegnek tartható: összefüggő, teljes, lezárt; feltárhatók azok az eszközök, amelyek textualitását és funkcióját az adott kontextusban (és a kontextus által teremtett kommunikációs helyzetben) megteremtik.

A szöveg jelentésszerkezete a *jelen* és a *múlt* ellentétére épül. A *jelen* és a *múlt* fogalmi jelentése szövegtől függetlenül nem ellentétes, azért sem lehet az, mert lexikai jelentésükhöz nem rendelhető negatív vagy pozitív érték. Ellentétüket az a kognitív művelet teremti meg, amely a *jelen* tartományával össze-

kapcsolja a 'negatív érték' kognitív tartományt, a *múlt* kognitív tartományával pedig a 'pozitív érték' kognitív tartományt. A bekezdés felépítését, szövegmondatainak szerveződését azoknak a tulajdonságoknak a kifejtése motiválja, amelyek lehetővé teszik az említett kognitív tartományok összekapcsolását.

A bekezdés elemzésével igazolást nyer, hogy a kompozíció eszközként szolgál ahhoz, hogy a szöveg komplex jelentése a semleges síkról az értékelő ítélet síkjára kerüljön. Ebben a folyamatban különböző komplexitású kompozicionális egységek vesznek részt, amelyek működése legszemléletesebben a *hierarchikus* vs *lineáris kompozicionális organizáció* vizsgálatával írható le.

Mezoszinten azok a lexémák járulnak hozzá az említett kognitív folyamat-hoz, amelyek vagy lexikális jelentésüknél fogva valódi értékszavak, vagy a valódi értékszavak által teremtett kontextusban nyernek értékjelentést (az utóbbi kategóriába tartozik például a *jelen* és a *múlt* is), ezekre a kontextuális értékszó kifejezést használom. Az ellentétezés alapját jelentő pozitív és negatív pólus az alábbi elemek valódi vagy kontextuális értékelő jelentéséből teremődik meg (az egyes példák után zárójelben az értékelő jelentés típusa látható: v.: valódi, k.: kontextuális):

	negatív érték	pozitív érték
nominális ⁹ kifejezések	<i>szegény</i> (v.) <i>jelen</i> (k.) <i>hátrány</i> (v.) <i>keddi, szerdai</i> (k.) <i>baja</i> (v.)	<i>magasztos</i> (v.) <i>múlt</i> (k.) <i>engedelmes</i> (k.) <i>egyszerű</i> (k.) <i>tiszta</i> (k.)
predikatív kifejezések	<i>nem lehet periodizálni, átértékelni</i> (k.) <i>öbenne élni kell</i> (k.)	<i>mindent kibír</i> (k.)

A mezoszintű összetevők jelentése alapján létrejövő értékelő ítéletet a **makrokompozíció szintjén** a szövegmondatok érvelő organizációja támogatja. A kompozíciónak ezen a síkján külön meg kell jegyeznünk, hogy az elemzett bekezdés (mint szöveg) önmagában több bekezdésből álló egység kompozíciójaként nyilvánul meg.

A bekezdésbeli szövegmondatok hierarchikus és lineáris organizációjának reprezentációja feltárja az ellentétben alapuló értékelés makroszerkezeti vetületét. Ahhoz, hogy a szöveg struktúrájára vonatkozó észrevételeink egyszerűbben kö-

⁹ A bekezdésben egyaránt értelmezhetők nominális és predikatív jelentésű értékszavak. Ezek szerepe a szöveg jelentésszerveződésében a nominális vs predikatív organizáció reprezentációjával mutatható meg.

vethek legyenek, érdemes szimbólumokkal jelölni az egyes szövegmondatok kompozícióbeli helyét, figyelve a szövegmondatok hierarchikus szerveződésére is. (A kompozícióegységek jelölésére a „K” rövidítésből és a sorrendiségre utaló számból álló szimbólumot használok.)

A választott szöveg jelentésszerveződésének reprezentációjában a bekezdéshez kétféle organizációt rendelhetünk. Az egyik kompozíció a mezoszintű egységek jelentése, azaz az értékszavak előfordulása/eloszlása/pozicionálása mentén valósul meg; a másik kompozíciót pedig a tematikus progresszió „teremti meg”, az egyes szövegmondatok által feltételezhetően kifejezett tényállások, illetve ezek viszonyai alapján.

Az alábbiakban e két elv megvalósulását vizsgáljuk az elemzett bekezdés jelentésszerveződésében.

Az egyik: a szöveg tipográfiája által is jelölt kompozíció tehát **a mezoszintű egységek jelentése, azaz az értékszavak előfordulása/eloszlása/pozicionálása mentén tárható fel.** (Az elv könnyebb átláthatósága érdekében kiemeltem a szövegben azokat a szavakat, amelyek valódi vagy kontextuális értékszóként vesznek részt a tartalom kompozicionálásában.)

[K⁴]<[K¹³]<[K^{1.1}²]<[K^{1.1.1}]Szegény jelennek nagyon sok hátránya van. [K^{1.1.2}]Nem tud magasztos lenni, mint a múlt, csak amolyan keddi, szerdai.>

[K^{1.2}]Nem lehet periodizálni újra meg újra, s időről időre átértékelni, mint az engedelmes múltat, mely mindent kibír.

[K^{1.3}²]<[K^{1.3.1}]A legfőbb baja a jelennek, hogy őbenne élni kell, méghozzá reggeltől estig — a tejtásárlástól az éjszakai emlékezésig. [K^{1.3.2}]Nem csoda, ha úgy érezzük néha, a borogyinói csata egyszerű és tiszta ügy volt a jelen egyetlen napjához képest...>>

[K²]De nem baj, eljön az idő, mikor majd rehabilitálják szegény jelent.>

E szerveződési elv alapján a szöveg egésze negyedfokú makrokompozíció-egység: [K⁴], amely különböző komplexitású makrokompozíció-egységekből épül föl¹⁰:

[K^{1.1.1}] + [K^{1.1.2}] = [K^{1.1}²]
szegény, hátránya vs magasztos (vs keddi, szerdai)

[K^{1.2}]
nem lehet periodizálni, átértékelni vs engedelmes, mindent kibír

---

¹⁰ Az egyszerűség kedvéért a makrokompozíció minimális egységének a szövegmondat egészét vettem. A tagmondatok jelentésvizsgálata is érdekesen árnyalja a kompozíció jellemzését, azonban a kompozíció funkciójának feltárásában reprezentációjuknak nincs túl nagy hozzáadéka.

[K1.3.1] + [K1.3.2] = [K1.3²]

baja, őbenne élni kell vs egyszerű és tiszta ügy

[K1.1²] + [K1.2] + [K1.3²] = [K1³]

szegény, hátránya vs magasztos (vs keddi, szerdai)

+ *nem lehet periodizálni, átértékelni vs engedelmes, mindent kibír*

+ *baja, őbenne élni kell vs egyszerű és tiszta ügy*

[K1³] DE [K2] = [K⁴]

szegény, hátránya vs magasztos (vs keddi, szerdai)

+ *nem lehet periodizálni, átértékelni vs engedelmes, mindent kibír*

+ *baja, őbenne élni kell vs egyszerű és tiszta ügy*

DE

majd rehabilitálják

Amint látható, az egyes kompozícióegységek belső strukturáltsága a negatív értékű jelen és a pozitív értékű múlt ellentétén alapul. Ugyanez a *DE* kötőszóval kifejezett szövegszintű alapellentétre is érvényes, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben az ellentét a *jelen* általános értelemben vett negatívumainak összessége és a *rehabilitálják* jelentése között áll fenn.

Az értékelés csattanója az utolsó, azaz a [K2] kompozíciós egységbeli implicit ellentétezésből fakad, melynek komplex jelentése ez: 'De nem baj, mert a jövőben *múlt*tá válik a *jelen*, minél fogva a mostani *szegény jelen* nem lesz már *szegény*, hanem *magasztos, tiszta, egyszerű, periodizálható, átértékelhető, mindent kibíró múlt*.'

A másik: a tematikus progresszió mentén az egyes szövegmondatok jelentésén alapuló kompozíció az alábbi egységekben nyilvánul meg:

[K⁵]<[K⁴]<[K1]Szegény jelennek nagyon sok hátránya van. [K2³]<[K2.1²]
<[K2.1.1]Nem tud magasztos lenni, mint a múlt, csak amolyan keddi, szerdai.

[K2.1.2]Nem lehet periodizálni újra meg újra, s időről időre átértékelni, mint az engedelmes múltat, mely mindent kibír.>

[K2.2²]<[K2.2.1]A legfőbb baja a jelennek, hogy őbenne élni kell, méghozzá reggeltől estig — a tejtásárlástól az éjszakai emlékezésig. [K2.2.2]Nem csoda, ha úgy érezzük néha, a borogyinói csata egyszerű és tiszta ügy volt a jelen egyetlen napjához képest...>>>>

[K3]De nem baj, eljön az idő, mikor majd rehabilitálják szegény jelent.>

Azokat a logikai-szemantikai viszonyokat/műveleteket, amelyek az egyes komplex makrokompozíció-egységeket összetartják, az alábbi formális reprezen-

tációban általános jelentésű kötőszókkal jelölöm (a szövegben egyetlen helyen jelöli a viszonyt kötőszó). A tematikus progresszió szövegszervező elve alapján a szöveg egésze ötödfokú makrokompozíció-egység: [K⁵].

[K⁵] = [K⁴] DE [K3], ahol a mentális tér, amelyben az ellentét értelmezhető, a '(probléma)megoldás'. A nyelvi forma a *hátrány, nem baj, rehabilitálják* kifejezések jelentésével kapcsolódik ehhez a mentális térhez.

[K⁴] = [K1] **ugyanis** [K2³], ahol a mentális tér, amelyben a magyarázat mint oksági viszony értelmet nyer, a 'mindennapos emberi tapasztalás'. Ebben a mentális térben kapnak értelmet az olyan nyelvi kifejezések, mint *keddi, szerdai, reggeltől estig, tejbvásárlás, éjszakai emlékezés, borogyinói csata, egyetlen nap*.

[K2³] = [K2.1²] és [K2.2²], ahol a mentális tér, amelyben a két kompozíciós egység egyszerű 'egymás igazságát egyidejűleg megengedő' kapcsolata értelmet nyer, az 'összevetés'. Ehhez a mentális térhez a nyelvi forma a jelen negatív körülményeit és a múlt pozitív körülményeit kifejező szavakkal kapcsolódik: *keddi, szerdai, magasztos, engedelmes, egyszerű, tiszta*.

[K2.1²] = [K2.1.1] **ezért/így** [K2.1.2], ahol a mentális tér, amelyben az érvelés oksági viszonya értelmet nyer, az 'idő'. A nyelvi forma a *keddi, szerdai, periodizálni* szavak jelentése által kapcsolódik ehhez a mentális térhez.

[K2.2²] = [K2.2.1] **ezért/így** [K2.2.2], ahol a mentális tér, amelyben az érvelés oksági viszonya értelmet nyer, az 'emberi lét'. A nyelvi sík ehhez a mentális térhez az *élni, tejbvásárlás, emlékezés, borogyinói csata* kifejezések jelentése révén kapcsolódik.

A szövegmondatok itt jelzett jelentésviszonyainak (az ellentétezésnek, és az értelmezést ennek irányába terelő oksági viszonyoknak) a feltárását az egymáshoz kapcsolódó, egymásba illeszkedő mentális terek segítik elő: a legáltalánosabb 'megoldás' mentális téren belül a 'tapasztalás', ezen belül az 'összevetés', amelynek szempontjai az 'idő' és az 'emberi lét'.

A szöveghez rendelhető két organizáció vizsgálata alapján kirajzolódik, hogy a szövegszerveződés két elemzett vetülete — egymást segítve — miképpen szolgálja az értékelő ítélet megszületését. Az értékszavak mentén szerveződő szövegkompozíció a befogadóban aktiválja az értelmezés mérlegelő/értékelő attitűdjét; ez utóbbi kompozíció pedig azt a kognitív megismerési folyamatot vetíti ki a nyelvi formára, amelyet a befogadó végigjár a szöveg értékelő értelmezéssor.

Kitekintés

Az ismertetett elemzések néhány alapvető összefüggés megfogalmazására módot adnak, amelyek további vizsgálatok kiindulópontjai lehetnek:

A szövegjelentés és a kompozíció szoros összefüggésben áll egymással, ennek háttérében a szövegértelmezés 'kontextustól befolyásolt megismerési folyamatként' való kognitív felfogása áll.

Az egyes bekezdések jelentésében azonos mozzanat az értékelő ítélet mint másodlagos/implicit jelentés. Azonban bizonyos jelentéselemek megléte vagy hiánya, dominanciája vagy háttérbe kerülése alapján a bekezdések jelentésalapú differenciálása is elképzelhető.

Az egyes bekezdések kompozíciójukban eltérőek lehetnek, jellemző szerkezeti jelenségek mentén csoportokba rendezhetők (l. pl. azonosító szerkezet, érvelő ellentézés, dialógus-kompozíció, tudati tartaléokra épülő ellentézés, vonatkozó mondat stb.). A különböző kompozíció típusok mint eltérő kognitív művelet sorok szerkezeti megnyilvánulásai tarthatók számon. A szerkezet vizsgálatával feltárhatók azok a konkrét mentális műveletek, amelyek során a közlő/befogadó kognitív tartományokat kapcsol össze egy nyelvi elemek jelentése által aktivált mentális térben, s ezzel értelmet rendel a szöveghez.

A tipológiai törekvésű bekezdéskutatás számára tanulságos az a tapasztalás, hogy egyes bekezdések jelentésszerkezetük és kompozíciójuk alapján besorolhatók bizonyos morális értékítéletet kifejező rövidszöveg-típusokba: azoknak a nagyívű kutatásoknak a tanulságai alapján, amelyek ezeknek a szövegtípusoknak a jellemzésére irányulnak az Ancsel-bekezdések között vannak mondások, ugyanakkor találunk szentenciákat is; a többszáz bekezdés vizsgálata pedig bizonyára árnyaltabb eredményre vezetne.

A bekezdésvizsgálatok tanulságai alapján további kérdések fogalmazhatók meg, ezek rendszerezésével egy-egy vizsgálódási terület körvonalazható.

A bekezdés mint szöveg¹¹ alapvető textualitásjegyei írják elő a kutató számára rokon szövegekkel való összevető vizsgálatát. Az alábbi kérdések az egyes bekezdéseket (bekezdéspéldányokat) mint legalapvetőbb textualitásjegyeikben azonos (legalábbis azonos típusba sorolható) szövegeket feltételezik. Ezt a feltételezést a nem nyelvtudományos „körülmennyel” is kiegészíthetjük, hogy maga a szerző egy azon műfajba sorolja szövegeit.

1. Magát az alapkérdést (amely számos további kérdés megfogalmazását teszi szükségessé) ebben a formában tehetjük fel: Mennyiben viselik magukon a bekezdések más rokon szövegek (mondások, aforizmák, közmondások) sajátosságait? Ez a kérdés arra irányul, hogy tarthatók-e rokon szövegeknek a bekezdések és a mondások/aforizmák/gnómák/szentenciák stb. (azzal a megjegyzéssel, hogy valamiféle skálára képezhetjük le az egyes bekezdések „távolságát” az említett szövegtípusoktól; ennek a skálának a kategóriái lehetnek: mondások, mondatyszerű bekezdések, nem mondások stb.)

2. A jelentésükben és nyelvi megformáltságukban tapasztalható hasonlóságokból/azonosságokból kiindulva a tipologizáló törekvés jegyében vizsgálni kell a további kérdéseket:

2.1. Milyen szempontokat követve differenciálhatók a bekezdések rokon szövegekkel megegyező sajátosságai?

2.2. Meghatározhatók-e a „távolító” sajátosságok, amelyek a bekezdések egyedi szövegtípusba sorolásának szükségességét igazolják? Ha igen, ezek milyen szempontok alapján differenciálhatók?

3. Mivel a kötetben olvasható szövegek első közelítésben is több szempontból (terjedelem, kompozíció, jelentésszerkezet) sokszínűséget mutatnak, megalapozott kíváncsi vagyok a bekezdéskutatás keretében az egyes szövegpéldányok összevető vizsgálata is. Mivel az Ancsel-bekezdések jó része általános értékelő jelentésénél és nyelvi megformáltságára jellemző bizonyos sajátosságainál fogva besorolható a mondás szövegtípusába, ezt a bekezdések tipológiai törekvésű vizsgálatában érdemes figyelembe venni. Mindezek alapján a bekezdések osztályozását célzó kutatásnak célszerűen a következő lépésekből kell állnia:

3.1. Azoknak a bekezdéspéldányoknak a kiválasztása, amelyek textualitásjegyeik alapján egyértelműen besorolhatók a mondás szövegtípusába. (Ehhez Kocsány Piroska mondatkutatásának szempontjai vehetők alapul: i) a mondásokra jellemző általános érvényű állítást kifejező jellegzetes lexikális elemek vizsgálata; ii) a mondatra jellemző értékítélet kifejezési módjának (értékszók használatának, kontextusfüggő értelmezésnek) a vizsgálata; iv) a kifejezett értékítélet típusainak a vizsgálata.)

---

¹¹ Azzal a feltételezéssel, hogy a vizsgált bekezdésnyi szövegek szöveg volta (legalább néhány definitív jegy megfogalmazásával) igazolható.

3.2. A nem egyértelműen mondásnak tartható (valamilyen a mondást mint szövegtípust meghatározó sajátosságot nem viselő) bekezdéspéldányoknak a mondás mint szövegtípus textualitásjegyeihez viszonyított elemzése; a határesetek definiálása.

3.3. A mondások típusába nem sorolható bekezdéspéldányok textualitásjegyeinek vizsgálata tipologizáló törekvéssel. Ehhez mindenekelőtt az alábbi kérdéseket kell körüljárni:

3.3.1. Milyen szempontokból kell állnia annak a szempontrendszernek, amely alapján a nem mondás típusú bekezdések közös textualitásjegyei megragadhatók (valamint amelyek alapján a bekezdéspéldányok csoportokba rendezhetők)?

3.3.2. A bekezdésnek mint szövegtípusnak milyen definitív textualitásjegyei fogalmazhatók meg e szempontokat követve?

3.3.3. Hogyan viszonyul egymáshoz a bekezdés mint szövegtípus és a mondás mint szövegtípus (a bekezdés a mondás altípusa / a bekezdés a mondás határesetje / a bekezdés önálló, a mondással rokon szövegtípus stb.)? A kérdés kiterjesztendő egyéb rokon szövegtípusokra is.

Reményeim szerint a tanulmányban ismertetett elemzések alátámasztják a bekezdésekkel kapcsolatos dilemmák indokoltságát, és hozzásegítenek ahhoz, hogy az itt megfogalmazott kérdésekre választ találjunk. Ehhez azonban lehetőség szerint kívánatos egyrészt minél nagyobb terjedelmű, másrészt szövegsajtóságaikban minél változatosabb bekezdéskorpusz elemzése.

Irodalomjegyzék

- Gimes, Katalin 1999. *Ancsel Éva összes bekezdése*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Deme László 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 154: 57–65.
- Kocsány, Piroska 1985. Az aforizma mint szövegtípus és Lichtenberg aforizmái. *Studia Poetica* 7. 59–73.
- Kocsány, Piroska 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus. *Nyelvtudományi értekezések* 151. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Petőfi S., János 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra.
- Petőfi S., János 1997. A szemiotikai textológia mint szövegtani elméleti keret. *Officina Textologica* 1. 60–73., 71–72.
- Világirodalmi lexikon*. Szerk.: Király István—Szerdahelyi István. Budapest: Akadémiai Kiadó.

7.

A névmás mint indirekt anafora¹

HAASE ZSÓFIA

Elöljáróban

Egy szöveg koherenciáját létrehozó és fenntartó nyelvi (verbális) eszközök közül jelen dolgozat az indirekt anaforákat veszi górcső alá. A választásnak számos oka van, de a legfontosabb talán az, hogy az indirekt anaforák az egyik leghatékonyabb és leghatásosabb eszközei a szövegösszefüggés létrehozásának és fenntartásának. Ennek oka abban keresendő, hogy az indirekt anaforáknak „két szövegreferenciális funkciójuk van: új (korábban nem említett) szövegreferensek bevezetése, valamint a globális referenciális vonatkozás továbbvitele. Ily módon az indirekt anaforák a szöveg referencializálása során aktivációs és reaktívációs folyamatokat kapcsolnak össze egymással.”² Az indirekt anaforákat így ún. rematikus tematizálásokként (*rhematische Thematisierungen*) is felfoghatjuk, ugyanis az információ kibontakozása szempontjából ötvözik a kontinuitást és a progressziót a szövegekben.³

Dolgozatom alapkérdése röviden megfogalmazható: Betölthetik-e névmások — a magyarban általában igei személyragok — indirekt anaforák szerepét? A kérdésre a szakirodalom tükrében igenlő választ lehet adni. Mindazonáltal az alábbi elemzéssel az a célom, hogy megmutassam: a névmási anaforák használatát biztosító feltételrendszer leírása korántsem teljes, mi több, nem is egyértelmű, ami — mint látni fogjuk — annak köszönhető, hogy az indirekt névmási anaforák használatát blokkoló anaforikus szigetek fogalma a szakirodalomban folyamatosan újraértelmeződik. Már itt leszögezem, hogy a dolgozat célja nem az, hogy a végső kritériumokat megfogalmazza. Az, hogy az ún. anaforikus szigetek milyen feltételek mellett blokkolják az indirekt névmási anaforák használatát, olyan kérdéskör, amelynek feltárása még minden bizonnyal előttünk áll. Dolgozatomban a szakirodalomban javasolt kritériumok alapján gondolom újra

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² L. Schwarz (2000: 49)

³ Az indirekt anaforák első említésben jelennek meg, a határozottsági információ azonban azt jelzi a befogadó számára, hogy a referensek ismertek. L. Schwarz (2000: 91 skk.)

az indirekt névmási anaforák problémakörét: az eddig elért eredmények bemutatása mellett rávilágítok néhány — a problémakör szempontjából — megfontolandó jelenségre, melyek tükrében — véleményem szerint — a használatos kritériumok rendszere is felülvizsgálatra szorul.

Ahhoz, hogy az indirekt névmási anaforák problémakörét a maga komplexitásában láthassuk, első lépésben tisztázom, hogy mit is értünk indirekt anaforán, és hogy milyen típusait szokás megkülönböztetni. Ezután térek rá azokra a kérdésekre, amelyek speciálisan a névmási indirekt anaforák szövegnyelvészeti leírására vonatkoznak.

1. Az indirekt anafora fogalma

Az indirekt anaforák szisztematikusan fellépő és nagyon produktív típusai a szövegreferenciának. Semmiképp sem helytálló tehát az a felfogás, mely szerint az indirekt anaforák másodlagos és/vagy nem tipikus formái lennének a szövegben belüli utalásnak.⁴

Schwarz (2000) szerint az indirekt anafora olyan határozott főnévi csoport, amelynek — ellentétben a direkt anaforával — nincs korreferens antecedense a szövegben:⁵

(1) AZ ÓRÁM tönkrement. Kifogyott **az elem**.⁶

(2) HAJAT akartam MOSNI. Észrevettem, hogy elfogyott **a sampon**.

A szöveg tartalmaz ugyanakkor egy kifejezést (vagy akár egy egész mondatot, vagy egy tagmondatot), amely döntő az indirekt anafora interpretációja szempontjából: ez az ún. „horgony” (*Anker*), amelyet Schwarz így jellemez: „A szövegelőzményben nem egy explicit antecedens, hanem egy vonatkozó kifejezés (*trigger*) található, amely alapvető az indirekt anafora értelmezésében. A horgony és az indirekt anafora referensei nem korreferenciális, hanem egy más, szűkebb, konceptuális viszonyban vannak egymással.”⁷ Az indirekt anaforák értelmezésekor tehát a kognitív stratégiák jelentőségét kell hangsúlyoznunk, ugyanis az indirekt anafora referense nem esik egybe az antecedens közvetlen referensével, hanem az antecedens jelentése által aktivált olyan tudástartományra referál az anafora, melybe beletartozik mind az anaforikus kifejezés,

---

⁴ Schwarz (2000: 159)

⁵ Schwarz (2000: 49 skk.) in Csatár—Haase (2011: 71 sk.)

⁶ A példákban a horgonyt csupa nagybetűvel, az indirekt anaforát félkövérrel jelölöm. A bemutatandó példák nagy része Schwarz (2000) munkájából valók, illetve az ott fellelhető példák mintájára alkottam meg.

⁷ L. Schwarz (2000: 50)

mind pedig az antecedens referense. A szövegkoherencia létrehozásakor a befogadó részéről szükséges tehát a kognitív konstruktivitás, azaz a szemantikai információk és a konceptuális tudás közti kapcsolat felismerése, létrehozása.⁸

Munkadefiníciónak átvehetjük Schwarz meghatározását az indirekt anaforák-ról: „Az indirekt anaforák esetében olyan határozott kifejezésekről van szó, amelyek interpretatív függőségben állnak a megelőző szövegstruktúra bizonyos elemeivel, és két szövegreferenciális funkciójuk van: új (korábban explicite nem említett) szövegreferensek bevezetése és a globális referenciális vonatkozás továbbvitele.”⁹

Mindenképp meg kell itt említeni, hogy Schwarz szerint a direkt és az indirekt anaforák között nem lehet éles határvonalat húzni, ugyanis mindkét típus interpretációja ugyanazon az elven alapszik. Az egységes értelmezési modell szerint a direkt anaforák explicit antecedensükkel és az indirekt anaforák a horgonyokkal olyan referenciatípusokat képviselnek, amelyek elhelyezhetők az anaforikus szövegreferencia egy kontinuumán. Ennek a skálának az egyik végén a „klasszikus” anaforák helyezkednek el, amelyek jellemzői a korreferencia és az értelemazonosság, illetve amelyeknek tisztán tematikus szerepük van a szövegben. A skála másik végén az indirekt anaforákat találjuk, amelyeket egy konstruktív következtetési folyamat révén lehet értelmezni. A direkt, illetve indirekt anaforák szövegbeli relevanciája a koherenciateremtő és referenciaetabláló funkciójukból ered. Mindkét típus relatív szövegsemantikailag, azaz a szöveg-előzményben említett vonatkozó-kifejezésektől függnek. A befogadó számára mindkét típus a referenciális vonatkozás (Referenzbezug) kontinuitását jelzi. Referenseik elérhetősége/elérése a szövegvilágmodellben azonban eltérő tudás-aktiválás révén történik. A direkt és az indirekt anaforák közti különbség tehát egyrészt a referensrögzítő mentális eljárás komplexitásában keresendő, másrészt eltérő koherenciaképző szerepükben. Egyrészt, míg a direkt anaforák és az antecedensük referenciája már a szemantikai információk alapján egybeesik, és ez garantálja a kapcsolatot a két kifejezés között, addig az indirekt anaforák esetében a referenciális kapcsolat létrehozásához elengedhetetlenül szükséges valamilyen mentális aktiválási művelet, amelyik a horgonykifejezéshez kapcsolódó tudástartományt és az anaforikus kifejezés jelentését — bárhogyan is értsük ezt — egymással összehangolják. Másrészt, míg a direkt anaforák a korreferencia révén csupán tematikus funkciót fejtenek ki, addig az indirekt anaforák a horgonykifejezés referensének tudástartományát reaktiválva egyrészt tematikus, másrészt a saját új referensük bevezetésével, azaz egy új elem aktiválásával, re-

---

⁸ Schwarz (2000: 159 skk.)

⁹ Schwarz (2000: 49)

matikus elemként is szerepet játszanak a szövegösszefüggés fenntartásában és kifejtésében.¹⁰

Ez a különbség, azaz a reumatikus elem bevezetésének a módja az, melynek alapján Schwarz (2000) különbséget tesz az indirekt anaforák különböző típusai között.¹¹ A horgonykifejezés és az indirekt anafora viszonya alapján négy alapvető típust különböztet meg, amelyek mindegyike szemantikai, illetve konceptuális típus. (Már itt meg kell jegyezni, hogy az egyes típusok között nem lehet éles határvonalat húzni.) A négy típus a következő:

1. A horgony és az indirekt anafora közti reláció a) az ige vagy b) a konceptuális tudásunk által előírt *szemantikus szerepeken* (pl. téma, instrumentum stb.) alapszik:

- a) (3) Münchhausen LE akarta LŐNI a szarvast. Nem volt nála **golyó** (INSTRUMENTUM), így vett egy meggymagot.¹²
(4) Már órák óta HORGÁSZOTT. A **halak** (PATIENS) egyszerűen nem akartak enni.
(5) Épp KI akartam NYITNI az ajtót, amikor valaki kiugrott a bokorból. Az ijedségtől elejtettem a **kulcsot** (INSTRUMENTUM).
- b) (6) A fogat KIFÚRTÁK. A **fogorvosról/Az orvosról** (AGENS) úgy tudták, hogy türelmes.
(7) A fogat KI kellett HÚZNI. A **fogorvosról/Az orvosról** (AGENS) úgy tudták, hogy türelmes.

A „kifúr” ige nem ír elő egy konkrét ágenszt, csupán egy általános ágens szerepet. Ugyanez érvényes a „kihúz” igére. Mivel azonban az első mondatokban tárgy szerepben a FOG áll, ezért elvárásunk egy konkrét ágenszt tekintve olyan egyértelmű, hogy a szerep bármely más ágenssel való betöltése helytelennek tűnik. Azaz, a cselekvés tárgyának a megadása a mondat egy konceptuális olvasatát eredményezi, amely a FOGORVOSLÁTOGATÁS-hoz mint sémához rendelhető. A tárgy megadása a fúró-, illetve húzótevékenység cselekvőjeként alapértékben a fogorvost jelöli ki tehát.

2. Számos indirekt anaforát mint *meronimikus* (rész-egész viszony) jelenséget lehet értelmezni:

(8) A délutáni forróság ránehezedett A VÁROSRA. **Az utcák** üresek voltak.

---

¹⁰ Schwarz (2000: 133 skk.)

¹¹ Schwarz (2000: 98 skk.)

¹² L. Kocsány (2010: 207)

(9) Észrevette, hogy A FÉRFI halott. **Halántékon** lótték.

(10) Vedd ezt A FAZEKAT itt. **Az acél** sokat bír.

A rész-egész viszony többféleképpen fejeződhet ki:

i) A horgony a tárgyat, az indirekt anafora annak szerves részét jelöli:

(11) AZ AUTÓ tönkrement. **A kormány** teljesen elhajlott.

ii) A horgony a tárgyat, az indirekt anafora annak anyagát jelöli:

(12) Ez A VÁZA könnyen eltörik. Nagyon finom **porcelánból** készült.

iii) A horgony a dolgot mint tömeget, az indirekt anafora pedig egy „porciót” jelöl:

(13) Szívesen elmennék újra A TENGERHEZ. Szeretem **a hullámok** morajlását.

iv) A horgony az eseményt, az indirekt anafora annak egy epizódját/epizódjait jelöli:

(14) AZ OPERAELŐADÁS gyönyörű volt. Különösen **a záró duett** érintett meg.

v) A horgony a kollektívumot, az indirekt anafora annak egyes tagjait jelöli:

(15) AZ OSZTÁLYT nagyon nehéz tanítani. Különösen **a lányok** nehezen kezelhetők.

vi) A horgony a térséget, az indirekt anafora a helyet jelöli:

(16) MÜNCHEN csodálatos. Különösen **az óváros** kápráztatott el.

3. *Séma alapú indirekt anaforák*: konceptuális típus, amely egy konkrét séma aktiválásán alapszik:

(17) A KÓRTEREMBEN mindenki aludt. Kisvártatva bejött **a nővér**, és **a gyógyszereket** kiosztotta **a betegeknek**.

A példában a KÓRHÁZ séma aktiválódik bizonyos alapértékekkel együtt. Ezek az ORVOS, az ÁPOLÓ, a NŐVÉR, az ÁGY, a GYÓGYSZER, a BETEG stb.

4. Következtetésen alapuló indirekt anaforák:

Ennek a típusnak az értelmezése — Schwarz meglátása szerint — komplexebb, és több kognitív munkát igényel, mint a séma alapú típus értelmezése, azaz a séma egy alapértékének aktiválása. A következtetési folyamathoz szemantikai és konceptuális tudásunkat egyaránt latba vetjük:

(18) Két professzor a tudományos munkáról beszélget. Panaszolja az egyik: „Néha már ÖTLETEIM sincsenek.” Mondja a másik: „Igaz. Én is olvastam **a tanulmányt.**”

2. Névmások (igei személyragok) mint indirekt anaforák

A munkadefiníció szerint névmások, illetve a magyarban igei személyragok nem lehetnek indirekt anaforák, mivel — többek között — általuk az indirekt anaforák rematikus szerepe nem érvényesülne:

(19) Tegnap **ÉTTREMBEN** voltunk. *Nagyon kedves volt**Ő (ő)**. / **A pincér** nagyon kedves volt.

Ennek ellenére léteznek olyan kontextusok, ahol ebben a szerepben névmások tűnnek fel. Ilyenek főként a szóbeli diskurzusok, ahol a referens egyértelmű elérése biztosítva van:

(20) Tegnap **AZ ADÓHIVATALBAN** jártam. Azt mondták **(ők)**, hogy rosszul van kitöltve a nyomtatvány.

A kiemelt személyrag, illetve a névmás itt — annak ellenére, hogy nem határozott alanyt jeleznek — egyértelműen az ügyintézőkre, azaz az információ forrására referálnak, ennél fogva rematikus funkciójuk is van.¹³

Mielőtt részletesebben megnéznénk, hogy a névmások, illetve igei személyragok mikor, illetve mikor nem jelenhetnek meg indirekt anaforaként, tekintsünk

---

¹³ A (20) példa vitatható annyiban, hogy a szóban forgó ragozási forma a magyarban határozatlan és általános alany kifejezésére is szolgál. Az azonban egyértelműnek látszik, hogy a névmás, illetve a személyrag interpretatív függőségben áll a szövegstruktúra egy bizonyos elemével (**AZ ADÓHIVATALBAN**), illetve, hogy tematikus funkciójuk mellett rematikus szerepet is betöltenek, amennyiben az ügyintézőkre, az adóhivatal dolgozóira referálnak. Ebben a példában az indirekt anaforikus utalás egy olyan típusával van dolgunk, ahol a névmás (személyrag) nem konkrét individuumokra, hanem szerepekre utal (l. később (48) és (49) példákat).

át néhány esetet, ahol is a „látszat” ellenére nem indirekt, hanem direkt anaforikusságról van szó, ahol tehát a névmások, illetve igei személyragok direkt anaforákként jelentkeznek.¹⁴

Az indirekt névmási anafora elsőként elhatárolandó tehát olyan antecedens nélküli névmásoktól, illetve személyragoktól, amelyek szituatívén értelmezhetők:

(21a) Ha nem PAKOLOD KI a RUHÁKAT, sosem tudod majd elmozdítani **(azt)** a helyéről.

A példában a névmás egy szekrényre utal, amely az adott szituációban a beszélgetőpartnerek érdeklődésének középpontjában helyezkedik el.

(21b) Már órák óta HORGÁSZOM, de nem akarnak **(azok)** ráharapni.

Ebben a példában mind a szituáció, mind a HORGÁSZOM horgonykifejezés segíti az igei személyrag, illetve névmás értelmezését. A mondat példa arra, hogy a halaknak mint referenseknek nem szükséges láthatónak lenniük ahhoz, hogy magyarázni tudjuk a személyrag, illetve névmás jelentését.

(22) Vigyázz a KÍGYÓVAL. **(Azok)** Veszélyesek.

Ebben az esetben ún. generikus, vagy type-névmásokról, illetve -személyragokról beszélhetünk. Látszik, hogy az anafora és az antecedens nem korreferensek. Azonban — mint ahogy ezt már kimutatták¹⁵ — ez a tény nem lassítja a megértést, a recipiens részéről a referensek könnyen azonosíthatók.

(23) Felkerestünk egy POPZENEKART. **(Ők)** Nagyon kedvesek voltak. Hosszasan beszélgettünk **(ő)velük**.

A személyragok, illetve névmások itt is direkt anaforaként értelmezendők, ugyanis ezek, illetve az antecedens (POPZENEKAR) referensei végső soron identikusak: először a csoportra, aztán a tagokra referálunk, ugyanazt az entitást tekintjük tehát más-más szemszögből.¹⁶ Az anafora nem vezet be új referenst. Nézzük meg azonban a következő példát:

---

¹⁴ Schwarz (2000: 122 skk.)

¹⁵ Gernsbacher (1989) és (1991: 103) in Schwarz (2000: 124)

¹⁶ Az anafora, illetve az antecedens referensei már csak azért is identikusnak tekinthetők, mivel csoportról sem beszélhetünk tagok nélkül, illetve fordítva: tagokról sem beszélhetünk, ha nincsen csoport, amelyet ezek alkothatnak.

(24) Felkerestünk egy IDŐSEK OTTHONÁT. (**Ők**) Mind nagyon kedvesek voltak. Hosszasan beszélgettünk (**ő**)velük.

Ebben a példában a kiemelt névmások, illetve igei személyragok már indirekt anaforaként szerepelnek: Az *ők* névmás, illetve az *-ek/-ük* személyrag referensei (az idősek otthona lakói, dolgozói) az IDŐSEK OTTHONA kifejezés szemantikai reprezentációjában megtalálhatók, de nem explicite említettek.

Számos olyan kifejezés van azonban, amelyek esetében a névmás, illetve igei személyrag segítségével történő anaforikus visszautalás nem működik úgy, mint az előbbi esetben:

(25) Max ÁRVA. *Nagyon hiányoznak neki (**ők**).

Ez a példa azt mutatja, hogy hiába tartalmazza az ÁRVA szemantikai reprezentációja a NINCSENEK SZÜLEI-t, ez a kifejezés mégsem lehet antecedens vagy horgonykifejezése a névmási anaforának, mivel annak referensei, tehát az antecedens egy jelentésrésze (szülei) nincsenek explicite megemlítve a szöveg-előzményben. Az ilyen és hasonló kifejezéseket nevezzük **anaforikus szigeteknek**. A névmási visszautalás az anaforikus szigetek különböző típusaiban csak akkor működik, ha a referenseket explicite megnevezi egy főnévi csoport:

(26) Max ÁRVA. **A SZÜLEI** nagyon hiányoznak neki. Korán elveszítette **őket**.

Máris látjuk tehát, hogy az anaforikus sziget mint olyanok elsődlegesen blokkolják az indirekt névmási anaforák használatát. Más szóval: ha az antecedens kifejezés nem anaforikus sziget, akkor lehetséges a névmás mint indirekt anafora használata. A dolgozat elején feltett kérdésre ennyiben tehát igenlő választ tudunk adni. Azonban az, hogy mi számít anaforikus szigetnek, folyamatosan újraértelmeződik a szakirodalomban. Ez a kiinduló kérdésünkre adandó választ is szükségképpen módosítja. A következőkben éppen ezért röviden bemutatom az anaforikus szigetekkel kapcsolatos értelmezési irányokat, majd ehhez kapcsolódóan következtetéseket vonok le a kiinduló kérdésünkre vonatkozóan.

2.1. Az anaforikus sziget fogalma – Történeti közbevetés¹⁷

2.1.1. Postal (1969) szintaktikai megközelítése

Anaforikus szigetekről először Postal (1969) tesz említést, és a következőket érti rajtuk: Minden szó, legyen akár egyetlen morfémából álló, akár képzett, ana-

---

¹⁷ Az itt tárgyaltakhoz lásd még Schäfer (2011).

forikus szigetnek minősül. Azaz, sem egy morfológiailag komplex szó elemei, sem egy szó jelentésében benne foglalt entitások nem lehetnek antecedensei egy az őket követő anaforikus elemnek, azaz, Postal szavaival élve, nem engednek meg „külső lehorgonyzást” (*outbound*) anaforákat¹⁸. Állítását alátámasztják a (25)-(26) példák, de a következők is:

(27a) Hunters of ANIMALS tend to like **them**. (them=animals)

(27b) *ANIMAL hunters tend to like **them**.

A (27a) és a (27b) példák azt hivatottak megmutatni, hogy az összetett szavak is szigetek. Az első mondatban, az ANIMALS főnévi csoportra visszautalhatunk a *them* névmással a második tagmondatban. Ezzel ellentétben az *animal hunters* összetett szó előtagjára nem lehetséges a névmási visszautalás a (27b) példában.

Az angol nyelvű irodalom már megcáfolni látszott Postal anaforikus szigetekről alkotott tézisét számos ellenpéldát hozva. Schäfer (2011) német nyelvű példákkal szintén ezt teszi. Álláspontja szerint — és Postal állításával ellentétben — a németben a melléknévből és főnévből álló összetett szavak nem akadályozzák az anaforikus visszautalást tagjaikra:

(28) Ich liebe GROBSTÄDTE, in kleinen Ø gehe ich ein.¹⁹ (Szeretem a nagyvárosokat, a kicsikben nem tudok létezni.)

Ebben a példában az anaforikus visszautalás a szó utótagjára vonatkozik és egy üres elem (Ø) segítségével történik.²⁰

---

¹⁸ Postal eredetileg a következőképpen definiálta az anaforikus sziget fogalmát: „[...] a sentence part [...] which cannot contain the antecedent structure for anaphoric elements lying outside” (1969: 205).

Outbound anaphoron pedig a következőket érti: „Outbound anaphora is a relation between a [sentence] chunk, part of which is interpreted as antecedent, and some anaphor outside of that chunk.” (1969: 206) in Ward (1991: 452) Postal *outbound* anaforáit ezen a ponton azonosíthatjuk az *indirekt* anaforákkal, ugyanis ezek antecedensei sem jelennek meg expliciten a szövegfelszínen, „külső lehorgonyzásúnak” minősülnek tehát, ahol a „külső” a szöveg(felszín)en kívüliségükre utal.

¹⁹ L. Schäfer (2011)

²⁰ Schäfer arra is rámutat azonban, hogy ez a fajta anaforikus visszautalás nem minden esetben működik:

(28') #Mein Vater hat in seinem Garten schon mal einen GRÜNSPECHT gesehen, aber noch nie einen schwarzen Ø. (Az apám már látott a kertjében zöldharkályt, de feketét még nem.) (Schäfer 2011)

Ez a mondat pragmatikailag nem jól formált. Miért? A (28') példa nagyon hasonlít a (28) példához, amennyiben itt is egy melléknévből és egy főnévből álló összetett szóval

Postal (1969) fenti példáiban az anaforikus elem és az antecedens közötti viszony szintaktikai relációként tételeződik. Ezen az értelmezésen alapul az anaforikus sziget szintaktikai teszt, amelyet az összetett szavak anaforikus sziget státuszát véve kiindulópontul annak eldöntésére alkalmaznak, hogy egy melléknévből és főnévből álló szerkezet összetett szónak vagy frázisnak minősül-e.

Egy másik nézet szerint azonban a jelenség pragmatikai értelmezése a probléma megoldásának a kulcsa. Mint ahogy korábban a német példával (28) már megmutattuk, a szintaktikai magyarázatra²¹ több ellenpéldát²² is felhozhatunk, Postal értelmezése tehát nem kielégítő. Továbbá az ellenpéldák azt is mutatják, hogy az elfogadhatóság különböző fokaira (*cline in acceptability*) is magyarázattal kell szolgálnia a nyelvi adatokat magyarázó elméletnek.²³ Egyértelmű, hogy

---

van dolgunk, amelyet egy anafora követ. A (28') példában azonban az anafora (Ø) az egész összetett szóra (*Grünspecht*) utal vissza, nem csak annak utótagjára. A mondat tehát az üres elemet (Ø) helyettesítve az antecedenssel, így hangzana:

(28'') #Mein Vater hat in seinem Garten schon mal einen GRÜNSPECHT gesehen, aber noch nie einen schwarzen **Grünspecht**. (#Az apám már látott a kertjében zöldharkályt, de fekete zöldharkályt még nem.)

Ilyen formán már nyilvánvaló a mondat nem jól formáltsága.

²¹ A szintaktikai magyarázat egyrészt a *klasszikus anaforaértelmezésre* (Hankamer and Sag 1976: 394, in Schäfer 2011), másrészt a *lexikalista hipotézis erős változatára* (Anderson 1992: 84) támaszkodik. Ezek szerint egyrészt minden anaforikus folyamat olyan transzformáció, amely egy az anafora alapjául szolgáló teljes lexikális szegmens törlését (vagy proformává való konverzióját) jelenti, feltéve annak azonosságát az antecedens szegmensessel, másrészt a fenti szerzők szerint a szintaxisnak sem befolyása nincsen a szavak belső struktúrájára, sem nincs betekintése ebbe. Ezért működik például a (29a), de nem a (29b) példa:

(29a) Harry was looking for A RACK OF BOOKS but he only found racks for very small **ones**.

(29b) *Harry was looking for A BOOKRACK but he only found racks for very small **ones**.

Mindkét esetben a *ones* a *book(s)*-ra utal vissza. Habár a klasszikus anaforaértelmezés mindkét esetben érvényesül, a második esetben a lexikalista hipotézis erős változata blokkolja az anaforikus visszautalás lehetőségét, ugyanis antecedensként itt egy összetett szó jelenik meg, amely nem engedélyezi, hogy az anafora betekintést nyerjen a belső struktúrájába, így visszautaljon valamely tagjára.

²² Angol nyelvű ellenpéldák a következők:

(30a) Although casual COCAINE USE is down, the number of people using **it** routinely has increased. (Ward és mtsi. 1991: 472)

(30b) STUDENT POWER is insignificant compared to **that** of the dean. (Levi 1977)

Ezek a példák azt mutatják, hogy habár az anafora antecedensei mindkét esetben összetett szavak, Postal elképzelése szerint tehát anaforikus szigetek, az anaforikus visszautalás mégis lehetséges az összetett szó egyik tagjára (*it=cocaine; that=power*).

²³ Lakoff és Ross (1972) erre vonatkozó példákként a következő mondatokat említik:

ez a fokozatosság semmiképp sem magyarázható Postal eredeti felvetésével, amely a szigeteket és a nem-szigeteket kategorikusan elkülöníti egymástól.²⁴ Látjuk tehát, hogy az anafora és az antecedense közötti szintaktikai reláció feltevése rengeteg ellenérvet váltott ki. Nézzük most meg tehát másik lehetőségként a szóban forgó viszony értelmezésére a pragmatikai megközelítést!

2.1.2. Ward és mtsi. (1991) pragmatikai megközelítése

Ezt az interpretációt Ward és mtsi. (1991) neve fémjelzi. Az, hogy mennyire helyénvaló egy külső lehorgonyzású (*outbound*) anafora használata, szerintük attól függ, hogy egy szón belüli lexikális elemek által előhívott diskurzus-entitások relatíve mennyire elérhetők (*relative accessibility*), nem pedig egy szintaktikai vagy morfológiai elvtől.²⁵

A kérdés tehát ennek tükrében az, hogy mi határozza meg a szóban forgó diskurzus-entitások relatív elérhetőségét. Ward és mtsi. (1991) kétféle tényezőt különböztetnek meg egymástól: Egyrészt a morfoszintaktikai/szemantikai tényezőket, másrészt a pragmatikaiakat, azaz a kontrasztivitást és a topikalitást. A legfontosabb morfoszintaktikai/szemantikai tényezőnek a szemantikai átláthatóságot (*semantic transparency*) tartják. Ward és mtsi. szerint az összetett szavak szemantikai átláthatóságán azt értjük, hogy ezen szavak mindkét tagjának a jelentése hozzáférhető az anaforikus utalás számára. Ily módon a tagok referensei, tehát a megfelelő diskurzus-entitások „előhívhatók”, az anaforikus utalás számára tehát elérhetővé válnak. Ezzel ellentétben az idioszinkratikus összetett szavaknak homályos lehet a jelentésük, azaz a jelentésüket nem lehet egyértelműen értelmezni az összetett szó tagjainak önálló jelentése alapján. Amint egy összetett szó idioszinkratikus jelentésre tesz szert, a befogadó közvetlenül éri el az összetett szó jelentését, anélkül, hogy morfológiailag alkotórészeire bontaná azt.²⁶ Következésképpen a potenciális diskurzus-entitások nem előhívhatók. Ez magyarázza azt, hogy a következő példa pragmatikailag nem jól formált:

(32) Fritz is a COWBOY. #He says **they** can be difficult to look after.

(31a) *A GUITARIST bought **one** yesterday.

(31b) ?*The GUITARIST thought that **it** was a beautiful instrument.

(31c) ?John became a GUITARIST because he thought that **it** was a beautiful instrument.
A példákban a *one* és az *it* a *guitar*-ra hivatottak utalni.

²⁴ Néhány szerző, akik ellenpéldával szolgáltak Postal erős nézetére: Tic Douloureux (1971), Corum (1973), Browne (1974), Watt (1975), Ward és mtsi. (1991), Levi (1977).

²⁵ Ward és mtsi. (1991: 449)

²⁶ Ward és mtsi. (1991: 454) in Schäfer (2011)

Ward és mtsi. rámutatnak arra is, hogy a homályosság (*opacity*) fokozatos jelenség: az átlátható/transzparens és a homályos/idioszinkratikus szavak közötti különbség fokozatos és nem kategorikus. Azt várnánk tehát, hogy a szóalkotó morfémák attól függően hívnak elő többé vagy kevésbé elérhető diskurzus-entitásokat, hogy az őket tartalmazó szónak mekkora a relatív átláthatósága. Ward és mtsi. azonban nem vezetnek be relatív mércét a szemantikai átláthatóság mérésére. A szerzők továbbá amellet érvelnek, hogy nehezebb azokat az anaforákat értelmezni, amelyek antecedense egy összetett szó egyik tagja, mint azokat, amelyek antecedense nem egy szó belsejében helyezkedik el.

A Ward és mtsi. által tárgyalt tényezők másik csoportja (a kontrasztivitás és a topikalitás) a pragmatika hatáskörébe tartozik.²⁷ Egyrészt tehát egy diskurzus-entitás könnyebben elérhető, ha az entitás szöges ellentétben áll valamely másik diskurzus-entitással:

(33a) Well, action is still needed. If we're to finish the job, Reagan's Regiments will have to become BUSH Brigades. Soon **he**'ll be the chief, and he'll need you every bit as much as I did.

(33b) For a SYNTAX slot I'd rather see someone with more extensive coursework in **it**.

A (33a) példában Reagan, az akkori elnök, összehasonlítja hadseregét a leendő elnök, Bush seregeivel. Az összehasonlítás eredményeképp — állítják a kutatók — a Bushnak megfelelő diskurzus-entitás, mivel szöges ellentétben áll a Reagan által előhívott diskurzus-entitással, könnyebben elérhetővé válik. Hasonlóképpen, a (33b) példában a beszélő a szintaxist a nyelvészet más ágaival hasonlítja össze.

A kontrasztivitás fogalmával összefügg a *topik* fogalma²⁸. Megfigyelték, hogy egy szón belüli elem által előhívott topikalizált diskurzus-entitások inkább előmozdítják a külső lehorgonyzású anaforák használatát, mint ahogy ezt a nem topikális diskurzus-entitások teszik:

(34) In the distance, we heard the sound of an AMBULANCE siren. Within a minute or so **it** arrived and stretcher bearers took the boy away.

²⁷ Ward és mtsi. (1991: 456). Ward és mtsi. a pragmatikai kritériumokat elsősorban a névmási külső lehorgonyzású (*outbound*) anaforákra értik (Ward és mtsi. 1991: 462), ily módon tehát vonatkoztathatjuk ezeket az indirekt névmási anaforákra is (l. 18. lábjegyzet.).

²⁸ Chafe (1976) és Reinhart (1981) in Ward és mtsi. (1991: 456)

Ebben a példában az *it* névmást megfelelően lehet használni egy konkrét mentőautóra való utalásra, amelyet egy az előző tagmondatban szereplő szón belüli morféma hívott elő. A szóban forgó újságcikk egyik témája (*topic*) a bűncselekménnyel összefüggő sérülések számának drámai növekedése volt Detroit városában. Ward és mtsi. szerint ebben a kontextusban a mentők relatíve tematikusok és ez a tematikusság lehetővé teszi a (34) példában a visszautalást.

Ward és mtsi. munkájukban pszicholingvisztikai kísérletekre is hivatkoznak²⁹, amelyek igazolni látszanak a pragmatikai megközelítést. McKoon és mtsi. (1990) arra is rámutatnak, hogy a topikalitáson, a morfoszintaktikai és a nyelven kívüli kontextuson kívül maga az anaforikus elem is meghatározhatja a relatív elérhetőséget. Tehát ami egy szöveg bizonyos pontján elérhetőnek látszik egy személyes névmás használatával, azt más proformák — amelyek ugyanott fordulnak elő a szövegben, mint a névmás — nem biztos, hogy elérhetővé teszik:

(35a) Peter uses a BLACKBOARD, but I prefer the white **ones**.

(35b) BLACKBOARDS require more care than **those** with a white surface.³⁰

Anyanyelvi beszélők a (35a) példát helytelennek, a (35b) példát helyesnek találták annak ellenére, hogy az anafora mindkét esetben ugyanarra az antecedenstre vonatkozik.

Az összetett szavak belső szemantikáját is vizsgálták pszicholingvisztikai kísérletek (l. Zwitserlood (1994)).³¹ Zwitserlood rámutatott például, hogy minden összetett szó, még az igazán homályosak is, morfológiailag komplexek egy bizonyos szinten. Libben és mtsi. (2003)³² angol összetett szavakat vizsgálva szintén azt találták, hogy minden összetett szó mutat morfológiai tagolódást.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy az, hogy anaforikus visszautalás lehetséges-e egy egy morfémából álló vagy képzett vagy összetett szóra mint antecedenstre, nem szintaktikai, hanem inkább pragmatikai tényezők függvénye.

2.1.3. Schwarz (2000) kognitivistá értelmezése³³

Schwarz (2000) az anaforikus szigeteket az eredeti postali meghatározástól eltérően — mely szerint minden egy morfémából álló- és képzett szó anaforikus sziget lenne — szűkebben értelmezi. A következőkben ezt a felfogást mutatom be röviden.

---

²⁹ McKoon és mtsi. (1990)

³⁰ Vö. Schäfer (2011)

³¹ Zwitserlood (1994) in Schäfer (2011)

³² Libben és mtsi. (2003) in Schäfer (2011)

³³ L. Schwarz (2000: 125 skk.)

Schwarz (2000) szerint a legtöbb ige is anaforikus szigetként működik, azaz nem funkcionál horgonykifejezésként névmások, illetve igei személyragok számára:

(36) KI akartam NYITNI. *EltűntØ (az). / A kulcs eltűnt.

(37) Nem könnyű DOKTORÁLNI. *Nem adjákØ (azt) senkinek ajándékba. / A **doktori címet** nem adják senkinek ajándékba.

Kivételt képeznek itt azok az igék, amelyek olyan testi folyamatokat jelölnek, ahol tabuizált testnedvek játsszák a főszerepet³⁴:

(38) Klaus ELHÁNYTA magát. Szörnyen büdös voltØ (az). Klara gyorsan felmostaØ (azt).

Az összetett-, illetve képzett szavak nagy része is anaforikus szigetként működik, ugyanis ezek tagjai/alkotórészei gyakran nem lehetnek antecedensei névmási anaforáknak:

(39) AZ ÁLLATVÉDŐK többet akartak tenni. *Intenzívebben akartak küzdeni azért, hogy a borzalmas kísérletektől megvédjék **őket/azokat**.

Habár az *állatok* mint az *őket/azokat* névmás referense szerepel az *állatvédők* összetett szóban, ebben az esetben mégsem működik a névmási visszautalás. Hasonló a helyzet a következő példákban:

(40) Pierre FRANCIA. *Ennek ellenére alig ismeri (azt)/Ennek ellenére alig ismeri **az országot**./Ennek ellenére alig ismeri **Franciaországot**.³⁵

³⁴ Bösch (1983)/Consten (1993: 76) in Schwarz (2000: 125)

³⁵ Ward és mtsi. (1991) idevágó példái a következőképpen hangzanak:

(40') Jean is a FRENCHMAN, though he hasn't lived **there** for many years.

(40'') 'I heard someone say,' he began, 'that you are a NEW ZEALANDER. I was out **there** as a small boy.' (Ngaio Marsh, *Night at the Vulcan* (1951: 207). New York: Jove in Ward és mtsi. (1991: 465))

Ward és mtsi. szerint ezek a példák azt demonstrálják, hogy külső lehorgonyzású anaforák (*outbound anaphors*) esetén néha előfordul, hogy az antecedens tartalmazó szó és maga az antecedens között fennálló morfológiai kapcsolat nem szabályos vagy akár nyilvánvaló. Azaz míg a *New Zealander* morfológiailag egyértelműen magában foglalja a *New Zealand*-et (40'), addig a *Frenchman-France* párosról ez nem mondható el. A (40'), illetve (40'') példákban közös azonban, hogy az összetett szó és a szándékolt antecedens között etablálódott LEXIKÁLIS kapcsolat áll fenn. A *New Zealand/New Zealander*, illetve a *France/Frenchman* példákban az országnevek, illetve ezen országok lakóinak ne-

(41) Albert lelkes TEHERAUTÓsofőr. *Szabályszerűen **benne/abban** él.

(42) Most sok MÉHÉSZ van a piacon. *Olcson adják **(azt)**. / Olcson adják a **mézet**.

Ebben a kontextusban fontos megemlítenünk, hogy Coulmas (1988)³⁶ pontosította az anaforikus szigetekre vonatkozó restriktiókat összetett szavak esetében. Állítása szerint egy összetett szó tagjaira való anaforikus visszautalás akkor lehetséges, ha a tagok megtartják autonómiájukat, azaz nem lexikalizálódott a szó maga, illetve ha a szemantikai és a strukturális kompozicionalitás egybeesik:

(43) A sérültnek súlyos LÁBSÉRÜLÉSE volt. Amputálni kellettØ **(azt)**.³⁷

Az *azt* itt az antecedens egyik tagjára utal.

---

vei közötti kapcsolatot láthatjuk. Ez a kapcsolat etablálódott, amennyiben elég gyakran fordul elő az, hogy létezik egy származási helyet megnevező terminus (nemzetiség), amelyet társítunk az egyes országnevekkel. Egyáltalán nem biztos, hogy ez a kapcsolat morfológiailag szabályos formát ölt. Például:

(40''') ORSZÁG	NEMZETISÉG
Canada	Canadian
Brazil	Brazilian
Spain	Spaniard
Thailand	Thai
Denmark	Dane

A fenti példák által közvetített SZEMANTIKAI reláció azonban teljesen szabályos és megjósolható: a jobboldali oszlopban minden főnév egy olyan személyre referál, aki a baloldali oszlop megfelelő országában él, vagy onnan származik. Ilyen és hasonló példákat alapul véve Ward és mtsi. tehát azt mondják, hogy a külső lehorgonyzású (*outbound*) anaforák érzékenyek az anafora antecedense és az antecedentet tartalmazó lexikális egység közötti kapcsolat produktívására (és szemantikai megjósolhatóságára). Azaz a *Frenchman* elő tudja hívni Franciaországot a (40') példában, mivel a francia és a Franciaország közötti kapcsolat eléggé átlátható annak az etablálódott kapcsolatnak köszönhetően, amelynek a *France/Frenchman* páros az egyik példája. Összességében a külső irányultságú (*outbound*) anaforák megfelelő használata tehát nem kíván meg egy szigorú értelemben vett morfológiai kapcsolatot; esetükben elegendő egy megfelelően világos és etablálódott, paradigmatisz lexikális kapcsolat. (Ward és mtsi. 1991: 464–467)

Schwarz (2000) példája (40) nem felel meg teljesen Ward és mtsi. (1991) ide vágó példájának (40'). Ward és mtsi.-nál pro-adverbial, Schwarznál névmással (pro-nomennel) van dolgunk. Míg az egyik példa grammatikailag nem jól formált, addig a másik igen. Mi lehet ennek az oka?

³⁶ Idézi Schwarz (2000: 126).

³⁷ L. még fentebb a (32) példát.

Lényeges, hogy a névmási anaforák nem véletlenül fordulnak elő explicit antecedens nélkül, mint azzal együtt: ezt nemcsak információszegénységük indokolja, hanem az is, hogy a névmások a szövegvilágban csak konkrét individuumokra (*token*) és nem szerepekre (*type*) utalhatnak³⁸:

(44) Mary a sarki ÉTTEREMBEN szeret EBÉDELNI. Helyesnek tartja ott a **pincért**. VACSORÁZNI viszont már a városban szokott, ahol jobb a **kiszolgálás**, de a pincér/*ő közel sem olyan jóképű.

A névmási referencia tehát azt is jelzi, hogy a névmás referense előzőleg expliciten megjelent a szöveg felszíni struktúráján, és még a figyelem középpontjában van.

Fontos még az is, hogy a névmási anafora antecedense a szám- és nembeli³⁹ egyeztetés alapján azonosítható legyen⁴⁰:

(45) AUTÓVAL utazott Kölnbe. Útközben kifogyott **belőle** a benzin.

(46) AUTÓVAL utazott Kölnbe. Az odaúton minden rokonát és barátját meglátogatta. Útközben kifogyott ***belőle/az** autóból a benzin.

(47) EGY VITORLÁST erősített AZ AUTÓRA. ?Útközben leállt**Ø (az)**.

Előfordulhat azonban, hogy — bizonyos feltételek mellett — az explicit antecedens nélküli indirekt anaforaként használt névmások nem konkrét individuumokra, hanem szerepekre utalnak. Ezt demonstrálja fentebb a (20) példa. De a következők is⁴¹:

(48) Tegnap A SZERVÍZBEN voltam, AZ AUTÓM után érdeklődtem. Azt mondták **(ők)**, hogy három nap múlva lesz kész.

(49) HOLLYWOODBAN KIM BASINGER már tizedik alkalommal perelt be valakit rágalmazásért. **Azok** ott mind egy kicsit exaltáltak.

A (20), (48), (49) példákban a többes számú névmás, illetve igei személyrag is arra utal, hogy általános referenciával van dolgunk: általában csak egy ügyintézővel kommunikálunk, illetve a szervízben is egy szakemberrel beszélünk. Az

³⁸ Sanford and Garrod (1981, 1983, 1994) és Garrod (1995: 5 sk.) in Schwarz (2000: 127)

³⁹ Német nyelvű példákat használva kiindulópontként, a *genus/nem* grammatikai kategóriáját is hivatottak vagyunk megemlíteni, annak ellenére, hogy a magyar nyelvben nincs ez a kategória.

⁴⁰ L. Schwarz (2000: 127)

⁴¹ L. Schwarz (2000: 127 sk.)

(49) példában az *azok* névmás a hollywoodi filmsztárokra utal, akik ugyan nincsenek megemlítve, de a *Kim Basinger* név említése megfelelő horgonyként funkcionál a névmás referenseinek azonosítására.

A fenti példák alapján még egy fontos felismerés fogalmazódik meg a névmási anaforákkal kapcsolatban: a névmások különösen akkor lexikalizálódnak indirekt anaforaként, ha intézményekről vagy hozzájuk köthető személyekről van szó.⁴²

3. Összefoglalás és kitekintés

Összességében látjuk tehát, hogy egy névmást indirekt anaforaként antecedenens nélkül is használhatunk referálásra, ha a referens a befogadó számára a mentális szövegvilág-reprezentációban egyértelműen és könnyedén elérhető. A megfelelő antecedenensre azonban nem mindig tudunk egyszerű keresési stratégia révén rábukkanni. A referenst a befogadónak konstruktív módon, kognitív stratégiával kell megtalálnia, miközben szemantikai és/vagy konceptuális tudását is használja. A névmás, illetve az igei személyrag egy új szövegreferenst vezet be a szövegvilágba, amely korábban csak latens módon volt jelen. Mivel az antecedenens korábban nincs megemlítve, ezért a szövegreferenst a névmás, illetve az igei személyrag csak post hoc alkotja meg.⁴³

Mint láttuk azonban, névmások nem minden esetben lehetnek indirekt anaforák. Sok olyan kifejezés létezik, amely nem szolgál horgonykifejezésként valamely névmás mint indirekt anafora számára, hiába tartalmazza szemantikai reprezentációja a névmás, illetve az igei személyrag referensét. Az ilyen kifejezéseket nevezzük *anaforikus szigeteknek*.

Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni, hogy a fentiek alapján mit tekinthetünk anaforikus szigetnek, milyen kritériumok szükségesek ahhoz, hogy a névmási utalás indirekt anaforikus funkcióban alkalmazható legyen, azaz hogy leginkább mikor lexikalizálódhatnak névmások indirekt anaforaként.

Elsőként azt mondhatjuk, hogy egy indirekt névmási, más néven külső lehoronyzású (*outbound*) anafora használata alapvetően az egy szón belüli lexikális elemek által előhívott diskurzus-entitások relatív elérhetőségétől függ (*relative accessibility*) (Ward és mtsi. 1991). A diskurzus-entitások relatív elérhetőségét egyfelől morfoszintaktikai/szemantikai, másfelől pragmatikai tényezők határozzák meg. A legfontosabb morfoszintaktikai/szemantikai tényező a szemantikai átláthatóság (*semantic transparency*), a legfontosabb pragmatikai tényezők pedig a kontrasztivitás és a topikalitás (l. fentebb). Továbbá Schwarz (2000) munkája alapján azt mondhatjuk, hogy a rokon kifejezések, a legtöbb ige, az össze-

---

⁴² L. Schwarz (2000: 128)

⁴³ Schwarz (2000: 129)

tett, illetve a képzett szavak nagy része is anaforikus szigetként működik.⁴⁴ Az igék esetében kivételt képeznek azok, amelyek olyan testi folyamatokat jelölnek, ahol tabuizált testnedvek játsszák a főszerepet (l. (38) példa). Az összetett, illetve képzett szavak vonatkozásában Coulmas (1988) felismerése nagy jelentőségű: azt mondja, hogy egy összetett szó tagjaira akkor lehetséges anaforikus utalás, ha a tagok megtartják autonómiájukat, azaz nem lexikalizálódott a szó maga, illetve ha a szemantikai és a strukturális kompozicionalitás egybeesik (l. (43) példa).

Taglaltam továbbá, hogy a névmási anaforáknak nemcsak információszegénységük miatt van szükségük explicit antecedensre, hanem amiatt is, mert a névmások a szövegvilágban csak konkrét individuumokra (*token*) és nem szerepekre (*type*) utalhatnak (l. (44) példa). Felhívtam a figyelmet arra is, hogy a névmási anafora antecedense a szám- és nembeli egyeztetés alapján azonosítható kell, hogy legyen (l. (45), (46), (47) példa). Arra is hoztam példát azonban, hogy bizonyos feltételek mellett az explicit antecedens nélküli indirekt anaforaként használt névmások nem konkrét individuumokra, hanem szerepekre utalnak (l. (20), (48), (49) példa). Ezek a példák azt is megmutatták, hogy a névmások különösen akkor lexikalizálódnak indirekt anaforaként, ha intézményekről vagy az azokhoz sorolható személyekről van szó.

Látjuk tehát, hogy Schwarz (2000) alapján az indirekt névmási/*outbound* anaforák használatára vonatkozóan Ward és mtsi. (1991) *morfoszintaktikai/szemantikai* és *pragmatikai* megkötések mellett *szófaji* (igék), *lexikális/morfológiai* (összetett és képzett szavak) és további *szemantikai* (intézmények) megkötések is elkülöníthetünk egymástól.

Az indirekt névmási anaforák használatát meghatározó kritériumok összefoglalva tehát a következők:

- *morfoszintaktikai/szemantikai* kritérium (szemantikai átláthatóság),
- *pragmatikai* kritérium (kontrasztivitás és topikalitás),
- *szófaji* kritérium (igék),
- *lexikális/morfológiai* kritérium (összetett és képzett szavak),
- *szemantikai* kritérium (intézmények, illetve az azokhoz sorolható személyek).

Habár ezek a felismerések nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy egyértelmű kritériumokat fogalmazzunk meg arra vonatkozóan, hogy mikor, illetve mikor nem jelenhet meg névmás indirekt anaforaként, számos olyan példát fel tudunk hozni, amelyek az említett kritériumokkal nem magyarázhatók, vagy éppen ellenpéldaként szolgálnak ezekre. Itt van mindjárt a következő két példa:

⁴⁴ A névmási visszautalás ilyen antecedenssel rendelkező névmásoknál csak akkor működik, ha a referenseket explicit megnevezi egy főnévi csoport. L. (26) példa.

(50) TÍZBŐL KILENC ÜVEGGOLYÓ a fiókban van. *(Az) Az asztal alatt vanØ. vs. A hiányzó golyó az asztal alatt van.⁴⁵

(51) „Pincér, HAT CSIGÁT rendeltem, de csak ÖT van a tányéromon. Mi történt?” „Uram, elszaladtØ (az).”⁴⁶

Már a (25) és a (26) példák kapcsán említettem, hogy a névmási visszautalás sok esetben csak akkor működik, ha a referenseket explicite megnevezi egy főnévi csoport. Ebből az is következik tehát, hogy azok az információk, amelyek egy szó vagy mondat szemantikai reprezentációjában csak implicite szerepelnek, nem elegendőek ahhoz, hogy az anaforikus utaláshoz névmást használjunk. A (50) példa is jól szemlélteti ezt. Az első mondat feltételezi egy tizedik golyó létét, a névmási visszautalás azonban csak akkor működik, ha a hiányzó golyó főnévi csoport explicite megnevezi a referenst.

De akkor miért működik az (51) példa? A szituáció gyakorlatilag megegyezik az előbb tárgyalt példával, itt mégis működik a névmási utalás.

Tekintsük most a következő mondatokat:

(52) A LÁNCDOHÁNYOSOK borzalmasak. (?)Egy órát sem bírnak ki (a)nélkül/nélkül(e).

(53) A szomszédom egy ZABAGÉP. *Egy órát sem bír ki (a)nélkül/nélkül(e).

Az anaforikus visszautalás olyan esetekben, amikor az anafora egy rejtett jelentéskomponensre vonatkozik, eddig maradéktalanul nem tisztázott feltételek mellett lehetséges. Az (52) példában a névmás referense a cigaretta, a *dohányzik* ige tárgya a németben. Az (53) példában a referens az étel, a *zabál* ige tárgya. Az előbbi esetben működik, vagy legalábbis felvetődik lehetőségként a névmási visszautalás, az utóbbi esetben azonban nem lehetséges. Mi lehet ennek az oka? A rejtett jelentéskomponensek ráadásul mindkét esetben egy szemantikailag kevésbé átlátható összetett szó egy-egy tagja által aktiválódnak. Azt sem mondhatjuk tehát, hogy az egyik esetben az anaforikus utalás számára elérhetőbbé válik a szóban forgó diskurzus-entitás, mint a másikban. Mind a LÁNCDOHÁNYOSOK, mind a ZABAGÉP metaforikusan értelmezhető összetett szavak.

Végül nézzük meg a következő esetet:

(54) Martina végül nem ADTA BE A DEREKÁT/MONDOTT IGENT. Túl sokat flörtöltØ (ő) más nőkkel.⁴⁷

---

⁴⁵ Partee (1972) in Schwarz (2000: 125)

⁴⁶ Vicc egy angol újságból. Herman Hendriks szóbeli közlése in Schwarz (2000: 125).

⁴⁷ L. Schwarz (2000: 128)

A (36), (37), (38) példákkal szemléltettem, hogy a legtöbb ige anaforikus szigetként működik, kivéve azok, amelyek olyan testi folyamatokat jelölnek, ahol tabuizált testnedvek játsszák a főszerepet. A (54) példa azonban mást mutat. Az *igent mond*, illetve a *beadja a derekát* igék szemantikai reprezentációjában impliciten jelen lévő (Ő)NEKI-re lehetséges a névmási visszautalás, tehát ezek az igék nem működnek anaforikus szigetként. Mi lehet erre a magyarázat? A megoldás talán a vonzat fogalmában keresendő, amelyet a következőképpen definiálhatunk: „A vonzat olyan bővítmény, amely egy régens által megkívánt szemantikai funkciót tölt be, s szervesen hozzátartozik az alaptag jelentésszerkezetéhez; olyan mozzanattal egészíti ki az alaptag jelentését, amelyet az szükségképpen megkíván.”⁴⁸ A vonzat alapvetően kétféle lehet: kötelező és fakultatív. Az (54) példában fakultatív vonzattal van dolgunk, ugyanis az (Ő)NEKI „[...] jóllehet hozzátartozik az alaptag [ADTA BE A DEREKÁT/MONDOTT IGENT] jelentésstruktúrájához, de a régens nem követeli meg, hogy a mondatban megjelenjen a tőle függő egység, tehát implicit maradhat [...]”.⁴⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a kötelező bővítménnyel, más néven vonzattal rendelkező igék nem blokkolják az indirekt névmási visszautalást egy jelentéskomponensükre, tehát nem funkcionálnak anaforikus szigetként, Vagyis Schwarz fenti tétele, miszerint a legtöbb ige anaforikus szigetként működik, túlságosan is általános, azaz pontosításra, differenciálásra szorul.⁵⁰

Látjuk tehát, hogy további vizsgálódás szükséges ahhoz, hogy magyarázatot tudjunk adni a fenti és más — itt nem említett — példákban található utalásformák elfogadhatóságára, kérdésességére, vagy éppen elfogadhatatlanságára.

Összegzésképpen elméleti szempontból azt látjuk, hogy az eddigi kezdeményezések a nyelvészeti kutatás egyik vagy másik területén próbáltak kritériumokat találni az itt tárgyalt jelenség leírására. A fenti jelenségek elemzésével ellenben éppen arra kívánok rámutatni, hogy a homogén, egyetlen nyelvészeti területhez köthető kritériumok nem vezetnek eredményre, ezért vélhetően több területről kell kritériumokat keresni, ahogy ezt Schwarz (2000) is teszi. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Schwarz kezdeményezése is kimerül abban, hogy több különböző kritériumot sorol föl, de nem tisztázza sem ezeknek az egymáshoz való viszonyát, sem pedig azt nem mutatja meg, hogy másfajta kritériumok keresése felesleges volna. Az említett ellenpéldákkal éppen azt kívánom szemléltetni, hogy az eddigi kritériumok egyfelől problematikusak, másfelől korántsem biztos, hogy nem lenne szükség új kritériumok bevezetésére.

⁴⁸ Keszler (2000: 355)

⁴⁹ Keszler (2000: 356)

⁵⁰ Köszönettel tartozom a kötet lektorának hasznos megjegyzéseiért itt és az egész dolgozatot tekintve egyaránt.

Irodalomjegyzék

- Anderson, Stephen R. 1992. *A-Morphous Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bösch, Peter 1983. *Agreement and anaphora. A study of the role of pronouns in syntax and discourse*. (Cognitive Science Series). New York—London: Academic Press.
- Browne, Wayles 1974. On the Topology of Anaphoric Peninsulas. In: *Linguistic Inquiry*, 5(4). 619–620.
- Chafe, Wallace 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. Li, Charles (ed.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 25–55.
- Consten, Manfred. 1993. *Sprachliche und außersprachliche Bezüge bei der Interpretation von Pronomina*. (Magisterarbeit) Universität zu Köln.
- Corum, Claudia 1973. Anaphoric peninsulas. In: *Chicago Linguistic Society* 9. 89–97.
- Coulmas, Florian. 1988. Wörter, Komposita und anaphorische Inseln. In: *Folia Linguistica* 22. 315–336.
- Csatár Péter—Haase Zsófia 2011. Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: *Officina Textologica* 16. 57–80.
- Garrod, Simon. 1995. Distinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension. Rickheit, G./Ch. Habel (eds.) *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin/New York: de Gruyter. 3–17.
- Gernsbacher, Morton Ann. 1989. Mechanisms that improve referential access. In: *Cognition* 32. 99–156.
- Gernsbacher, Morton Ann. 1991. Comprehending conceptual anaphors. In: *Language and cognitive processes* 6. 81–105.
- Gernsbacher, Morton Ann. (ed.) 1994. *Handbook of Psycholinguistics*. San Diego: Academic Press.
- Hankamer, Jorge & Sag, Ivan 1976. Deep and surface anaphora. In: *Linguistic Inquiry* 7. 391–428.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kocsány Piroska 2010. *Grundkurs Linguistik. Ein Arbeitsbuch für Anfänger*. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
- Lakoff, George—Ross, John 1972. A note on anaphoric islands and causatives. In: *Linguistic Inquiry* 3. 121–25.
- Levi, Judith N. 1977. The constituent structure of complex nominals, or, That's funny, you don't look like a noun! Woodford A. Veach, Samuel E. Fox, &

- Shulamith Philosoph (eds.) *Papers from the thirteenth regional meeting*. (Chicago Linguistic Society). Chicago: Chicago Linguistic Society. 325–338.
- Libben, Gary—Gibson, Martha—Yeo Bom, Yoon—Dominiek, Sandra 2003. Compound fracture: The role of semantic transparency and morphological headedness. In: *Brain and Language* 84. 50–64.
- McKoon, Fail—Ward, Gregory—Roger, Ratcliff—Sproat, Richard 1990. *Morphosyntactic and pragmatic manipulations of salience in the interpretation of anaphora*. Evanston, IL, and Murray Hill, NJ: Northwestern University and AT&T Bell Laboratories, MS.
- Partee, Barbara 1972. Opacity, coreference and pronouns. Davidson, D./G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: Reidel. 415–441.
- Postal, Paul 1969. Anaphoric islands. In: *Chicago Linguistic Society* 5. 205–39.
- Reinhart, Tanya 1981. Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics. In: *Philosophica* 27. 53–94.
- Rickheit, Gert.—Habel, Christopher. (eds.), 1995. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin: de Gruyter.
- Sanford, Anthony J.—Garrod, Simon 1981. *Understanding Written Language: Explorations in Comprehension Beyond the Sentence*. Chichester: Wiley.
- Sanford, Anthony J.—Garrod, Simon 1994a. Resolving sentences in a discourse context. Gernsbacher, M.A. (ed.) 1994. 675–698.
- Sanford, Anthony J.—Garrod, Simon 1994b. Selective Processing in text understanding. Gernsbacher, M.A. (ed.) 1994. 699–719.
- Sanford, Anthony J.—Garrod, Simon—Lucas, A.—Henderson, R. 1983. Pronouns without explicit antecedents. In: *Journal of Semantics* 2. 303–318.
- Schäfer, Martin 2011. *Semantic Transparency and Anaphoric Islands*. Submitted. http://www.martinschaefer.info/publications/download/schaefer_martin_2011_semantic_transparency_web_version.pdf [2012.01.10.]
- Schmid, Hans-Jörg 2007. *Entrenchment, Salience, and Basic Levels*. http://www.anglistik.uni-muenchen.de/personen/professoren/schmid/schmid_publ/2007_entrenchment.pdf [2012.01.10.]
- Schwarz, Monika 2000. *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänengebundenen Referenz un Kohärenz im Deutschen*. [Linguistische Arbeiten 413] Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Tic Douloureux, P.R.N. 1971. A note on one's privates. Zwicky, Arnold et al. (eds.) *Studies out in left field: Defamatory essays presented to James D. McCawley on the occasion of his 33rd or 34th birthday*. 45–52. Edmonton and Champaign: Linguistic Research Inc. 45–52.
- Ward, Gregory—Sproat, Richard—McKoon, Gail 1991. A pragmatic analysis of so-called anaphoric islands. In: *Language* 67(3). 439–474. <http://www.ling.northwestern.edu/~ward/Language91.pdf> [2012.01.10.]

- Watt, W. 1975. The indiscreteness with which impenetrable are penetrated. In: *Lingua* 37. 95–128.
- Zwitsersloot, Pienie. 1994. The role of semantic transparency in the processing and representation of Dutch compounds. In: *Language and Cognitive Processes* 81. 358–367.

8.

A diskurzusjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forгатókönyvekben¹

Az angol *of course* és a magyar *persze* kontrasztív elemzése

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Az *Officina Textologica* 16. kötetében rövid áttekintést adtam a diskurzusjelölőkre irányuló kutatások jelenlegi helyzetéről (Furkó 2011); szóltam az elméleti, illetve empirikus jellegű munkák számának ugrásszerű növekedéséről, az elméleti keretek (pl. relevanciaelmélet, koherenciamodellek, interakciós szociolingvisztika, beszédaktuselmélet stb.) változatosságáról, új perspektívák feltárásáról (pl. a grammatikalizáció, genderkutatás, a szemantika és a pragmatika kölcsönhatásának vizsgálata területén), valamint az elméleti vonzerő és gombamódra szaporodó tanulmányok ellenére (esetleg annak következményeként) kialakult heterogenitásról, a terminológiai sokféleségről, az egyes szerzők koherenciamodelljei és funkcionális tipológiai között megfigyelhető ellentmondásokról.

A fentiek miatt sokan azt sugallják, hogy általánosan elfogadott kommunikatív modell és kategóriarendszer nélkül a további empirikus kutatások öncélúvá válhatnak (vö. Dér 2010), de legalábbis szükségét látják annak, hogy a diskurzusjelölők funkcionális spektrumának feltérképezésére megbízhatóbb, ellenőrizhetőbb és reprodukálhatóbb módszertant/heurisztikus modellt alkalmazzanak, mint ahogy ez a (többnyire egy nyelvű) korábbi kutatásokra jellemző volt. Aijmer és Simon-Vanderbergen (2004) ennek megfelelően a „fordítási módszer”² javasolja heurisztikus eszközként, mely az alábbi előnyöket mutatja az egy nyelvű szövegeken alapuló kutatási módszerekkel szemben:

- a diskurzusjelölők funkcionális spektrumának szélesebb körű vizsgálatát teszi lehetővé két- vagy többnyelvű kontextusok alapján,
- az egy nyelvű leírásoknál (pl. parafrázisok/szemantikai jegyek felsorolása, együttjelentkezési tendenciák³ azonosítása) explicitebb, ellenőrizhetőbb megállapításokat eredményez,

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² „Translation method” (Aijmer—Simon-Vanderbergen 2004: 1782).

³ „Co-occurrence patterns” (vö. pl. Horne et al.: 2001).

- nyelv-, illetve kultúraközi különbségek feltárása révén univerzális pragmatikai-, illetve diskurzusfunkciók meghatározására irányulhat,
- a nyelvvelsajátítás és nyelvtanulás pragmatikai aspektusait is explicitebbé teheti.

A fentiek tükrében a kontrasztív módszer értelemszerűen az egynyelvű vizsgálódások eredményeit is megerősítheti, illetve cáfolhatja, végső célként pedig az elméleti-empirikus integrációhoz és a kategorizálás, illetve a funkcionális tipológia problematikájának megoldásához is eredményes eszközként szolgálhat. Mindkét törekvés összhangban áll jelen periodika célkitűzéseivel és alapfeltevéseivel, melyeket Petőfi S. János az első, programadó kötetben úgy fogalmazott meg, hogy egyrészt „egyetlen nyelv (szövegeinek a) szövegtani-szövegnyelvészeti tulajdonságai sem ismerhetők meg a kívánt mélységig, ha azt nem nézzük legalább egy másik nyelv szemüvegén keresztül is”, másrészt pedig azt a célt tűzte ki, hogy „a különböző érdeklődésű és nyelvű kutatók a vizsgált szövegtani-szövegnyelvészeti jelenségeket közel azonos — vagy legalább explicit módon összemérhető — nézőpontból (vagy abból is) vizsgálják” (Petőfi S. 1997: 7–8).

Jelen tanulmány célja az angol *of course* és a magyar *persze* diskurzusjelölők funkcióinak feltérképezésére irányuló eddigi kontrasztív kutatásaim módszereinek, eredményeinek és implikációinak bemutatása, illetve a forgatókönyv mint természetes nyelvi forrás/adathalmaz használhatóságának tárgyalása.

A kontrasztív vizsgálódás céljait elősegítő fordítási/párhuzamos és összehasonlítható korpuszok előnyei és hátrányai

A diskurzusjelölők funkcionális spektrumának feltérképezésére irányuló kontrasztív elemzések⁴ jellemzően kétféle adathalmazzal dolgoznak: összehasonlítható, illetve fordítási/párhuzamos⁵ korpuszokkal (vö. Aijmer—Simon-Vanderbergen 2006). Mindkét korpusztípus legalább két alkorpuszból áll, melyeket a vizsgált nyelvek számának tükrében A, B, C stb. nyelvi korpuszokként szokás jelölni. Az összehasonlítható korpuszok esetében az alkorpuszok összeállításakor a kutatók arra törekednek, hogy azok minél több kontextuális koordináta (pl. stílus, műfaj, szövegtípus, a beszélők demográfiai jellemzői stb.) tekintetében megfeleljenek egymásnak, azonban értelemszerűen az egyes alkorpuszok megvilágításai nem feleltethetők meg egymásnak. A fordítási/párhuzamos korpu-

---

⁴ És természetesen egyéb, lexikai-szemantikai mezők feltárására irányuló kutatások.

⁵ A két terminus közül a *fordítási korpusz* általában kifejezetten a célnyelvi, azaz B nyelvi korpuszt jelenti, a *párhuzamos korpusz* pedig a forrásnyelvi és célnyelvi korpuszok összességét, a diskurzusjelölő-kutatás szakirodalmában azonban elsősorban a *fordítási korpusz* elnevezéssel találkoztam, melyet párhuzamos korpuszokra is alkalmaznak (vö. Aijmer—Simon-Vanderbergen 2006).

szok esetében ezzel szemben az A nyelvi (al)korpusz a forrásnyelvi, a B, C, D stb. korpuszok pedig a célnyelvi korpuszt/korpuszokat jelöli(k). Mindkét korpusztípus használata jelentős előnyökkel, illetve hátrányokkal is járhat a diskurzusjelölők vizsgálata szempontjából: az összehasonlítható korpuszok legfőbb előnye az, hogy használatuk által lehetőség nyílik ténylegesen lezajlott természetes nyelvi interakciók vizsgálatára, melyekben egyrészt a spontaneitás, másrészt a fordításból származó interferenciák⁶ hiánya révén természetesebb diskurzusjelölő-használatot figyelhetünk meg, mint a párhuzamos korpuszok nyelvi anyagában. A kontextuális összetevők tekintetében megfeleltethető szövegek összegyűjtése, illetve párhuzamba állítása azonban meglehetősen időigényes, sőt tökéletesen el sem végezhető feladat, ami jelentősen korlátozza az összehasonlítható nyelvek diskurzusjelölőinek gazdaegységeiről tett megállapítások adekvátságát. Párhuzamos korpuszok használata esetén ezzel szemben a nyelv-, illetve kultúrákőzi kontextusok és a diskurzusjelölők gazdaegységei egymásnak könnyen megfeleltethetők, emellett rövid idő alatt nagyméretű korpusz összeállítására nyílik lehetőség. A párhuzamos korpuszok legfőbb hátránya az, hogy legalább az egyik alkorpusz fordításból áll, azaz nem spontán nyelvhasználaton alapszik, tehát számítani kell az esetleges fordítási interferenciákkal is.

A forgatókönyv mint korpusz

Eddigi empirikus, kontrasztív jellegű kutatásaim során főként a népszerű amerikai filmsorozat, a *Dr. House*⁷ forgatókönyveiből, illetve átirataiból összeállított korpuszt használtam fel egyes diskurzusjelölők funkcióinak feltérképezése céljából, mielőtt azonban rátérnék a vizsgáldásaim módszertanára és eredményeire, fontosnak tartom, hogy szót ejtsek néhány általános elméleti-módszertani kérdéstről, amelyek a filmek, filmsorozatok forgatókönyveinek, illetve a bennük szereplő dialógusok átiratainak természetes nyelvi anyagként történő használata/használhatósága kapcsán felvetődnek.

Az angolszász diskurzuselemzés egyes iskoláinak képviselői különbözőképpen közelítik meg és definiálják a diskurzuselemzés tárgyát és céljait, ennek megfelelően a felhasználandó adat jellegét is. Brown—Yule (1983) például különbséget tesz a konstruált, „kiagyalt” adatösszeállítás és a tényleges performancián alapuló adatgyűjtési módszer között⁸. Schiffrin (1993) a diskurzuselemzés

---

⁶ Az angolszász szakirodalomban alkalmazott terminus a *translation effect*. (Vö. pl. Cronin 2009: 72)

⁷ A House M. D. © NBC Universal Television első négy évadának nyelvi anyagát vizsgáltam, amely közel 600.000 szavas korpuszt alkot.

⁸ „Constructed-data approach” vs. „performance-data approach”. (Brown—Yule 1983: 20)

hat megközelítési módját különbözteti meg, melyek közül négy (a klasszikus — labovi értelemben vett — szociolingvisztika, az interakciós szociolingvisztika, a társalgáselemzés és a beszélés néprajza) jelentős hangsúlyt fektet a természetes nyelvi interakció során nyert adatok használatára, míg a pragmatikai megközelítésekben⁹ gyakran találkozunk konstruált példákon (azaz intuíción és introspekción) alapuló diskurzuselemzésekkel.

Míndezek tükrében a forgatókönyvek/filmátiratok nyelvi adatként történő használata középutas megoldást jelenthet az idő- és energiaigényes, terepmunkát és hosszas transzkribálást igénylő természetes módszer és a kényelmes, introspekción alapuló karosszék-módszer¹⁰ között. Mondhatnánk azt is, hogy a kutató adott esetben saját intuíciói helyett a forgatókönyvíró intuícióira támaszkodik, a kontrasztív elemzések során pedig ezen felül a forgatókönyvet lefordító személy fordításkészsége, illetve nyelvi kompetenciája határozza meg az adatok használhatóságát, illetve a funkcionális ekvivalencia mértékét. Vizsgálódásaim során¹¹ arra a következtetésre jutottam, hogy egyes (megfelelő képességű) forgatókönyvírók intuíciói mind a társalgás mechanizmusának, mind a pragmatikai stratégiák alkalmazásának terén megbízhatók, emellett a modern forgatókönyvekben a természetes nyelvi előfordulást megközelítő gyakorisággal találunk diskurzusjelölőket, melyek széles funkcionális spektrumúak a textuális, személyközi és interakciós mezők tekintetében is. Beszédtervezési funkciókat¹² ellátó diskurzusjelölőket forgatókönyveken alapuló korpuszokban a természetes beszélt nyelvnél ritkább előfordulással találunk. Ez a megfigyelés azonban jelen kutatás szempontjából kevésbé releváns, hiszen két olyan diskurzusjelölő magközeleli, illetve perifériális jelentéseit/funkcióit kívánom kontrasztív módon feltárni, amelyek használatára sokkal kevésbé jellemzőek a szókeresési/időhúzási funkciók, mint a legtöbb (például az angol *well, you know, I mean* stb.) diskurzusjelölőre.

A fenti szempontokon/megfontolásokon kívül figyelembe kell vennünk a tágabb értelemben vett médiadiskurzus kutatása mellett szóló érveket is, melyeket Bell (1995: 23) a következőképpen fogalmaz meg:

- a médiadiskurzus kutatása révén könnyen nagy mennyiségben elérhető adathalmazhoz juthatunk,
- a médiadiskurzus egyszerre *tükrözi* a természetes nyelvhasználatot és *alakítja* azt,

---

⁹ Schiffrin (1993) két pragmatikai megközelítést tárgyal, a beszédaktus-elméletet és a grice-i pragmatikát, de ide sorolhatjuk a relevanciaelméletet is.

¹⁰ „The armchair approach” (vö. pl. Hudson 1996: 1).

¹¹ Furkó (2010)

¹² Pl. szókeresés, szómegegyezés, időhúzás. (Vö. Schirm 2011: 118)

- a médiadiskurzusra¹³ egyre inkább jellemző a természetességre törekvés, a láthatatlan célközönség normáihoz igazítás.

A kutatás folyamata

A kontrasztív elemzéseket három nagyobb szakaszra bontható kutatás során végeztem el: az első szakasz a korpuszok összeállítására irányult, második lépésként a forrásnyelvi (angol) diskurzusjelölők funkcionális spektrumát térképeztem fel, a kutatás harmadik fázisa pedig a célnyelvi (magyar) diskurzusjelölők vizsgálatára irányult.

A kutatás első szakaszának első lépéseként a forrásnyelvi és a célnyelvi forgatókönyveket, illetve átiratokat gyűjtöttem össze, az autenticitás ellenőrzése végett a szövegeket mindkét esetben szűrőpróbaszerűen összevettem a filmsorozatban ténylegesen elhangzott dialógusokkal. Második lépésként a vizsgált forrásnyelvi diskurzusjelölőket és szövegkörnyezetüket emeltem ki, illetve állítottam párhuzamba a célnyelvi korpusz megfelelő szakaszaival. A kontextusba ágyazott forrásnyelvi, illetve célnyelvi szövegrészletek párhuzamba állítása révén létrehoztam az ún. kulcsszókorpuszt, mely a kutatás következő szakaszaiban szolgált alapul. A kulcsszókorpusz már nem tartalmazta a vizsgált diskurzusjelölők forrásszófaj-előfordulásait, azaz az egyes lexikális elemek/kollokációk olyan előfordulásait, amelyek nem diskurzusjelölő funkciójúak (pl. a *course* kompozicionális előfordulásait az „as a matter of course”, „in the course of” stb. kifejezésekben).

A kutatás második szakasza során a forrásnyelvi diskurzusjelölőket először fordítási/célnyelvi megfelelőik (illetve a fordítás hiánya) alapján, majd funkcióik alapján kategorizáltam, vizsgálódásaim során klaszterelemzést is végeztem a leggyakoribb szekvenciák feltérképezése végett. Ezen fázis utolsó lépéseként azt vizsgáltam, hogy létezik-e összefüggés/következetesség a forrásnyelvi diskurzusjelölők funkciói/klaszterelőfordulásai, illetve fordítási megfelelőik között.

A kutatás harmadik fázisában az előzőekben azonosított leggyakoribb célnyelvi diskurzusjelölő(k) funkcionális spektrumát térképeztem fel, illetve a második szakaszhoz hasonlóan összefüggéseket kerestem a diskurzusjelölők funkciói és a párhuzamos korpuszban található forrásnyelvi elemek között.

Az *of course* funkcionális spektruma a korábbi kutatások tükrében

A szakirodalomban az *of course* diskurzusjelölőt — a vélt magjelentésének megfelelően — „evidenciális jelölőként”¹⁴, „valószínűsítő jelölőként”¹⁵, „a be-

---

¹³ Különös tekintettel a kortárs filmek, filmsorozatok dramatizált dialógusaira, melyek jelen tanulmány alapjául szolgáltak

szelő állásfoglalását kifejező jelölőként”¹⁶, illetve a (a beszélő és a hallgató által megosztott) „közös tudást kifejező jelölőként”¹⁷ is említik. Holmes (1988) definíciója szerint az *of course* diskurzusjelölő használatával a beszélő azt tetszi nyilvánvalóvá, hogy megnyilatkozásának propozicionális tartalma a befogadó számára már ismert, illetve elfogadott¹⁸, míg Simon-Vandenberg (1992) szerint az *of course* jelentése a *certainly* (~bizonyára, ~bizonyosan, ~minden bizonnyal) és a *naturally* (~értelemszerűen, ~magától értetődően) jelentéseinek kombinációjából áll össze¹⁹, azaz két magjelentésű. Simon-Vandenberg—Aijmer (2002/03) egyetlen, határozott és kontextustól független magjelentés mellett foglalnak állást, melyet a bizonyosság és a kiszámíthatóság szemantikai jegyei alapján jellemeznek²⁰, míg Wichmann et al. (2010) az *of course* diskurzusjelölőnek három átfogó jellegű jelentésszintet tulajdonít: episztemikus, interperszonális, illetve egy közelebről nem meghatározható, perifériális jelentést²¹. Vannak olyan szerzők is, akik empirikus kutatásaik alapján nem a magjelentés(ek) felől, hanem az *of course* használatával kompatibilis szöveggörnyezetek felől közelítik meg e diskurzusjelölő funkcionális spektrumát, így Lewis (2006: 54) hat jellemző kontextust említ: az *of course* rendelkezhet (1) határozott igénylést kifejező funkcióval, jelölhet (2) magától értetődő megnyilatkozástartalmat, (3) megengedést, (4) háttérinformációt, (5) témaváltást, illetve adott esetben jelölheti a (6) felsorolás utolsó elemét is. Korábbi, egynyelvű korpuszon alapuló vizsgálódásaim során (Furkó 2007) ezt a megközelítést alkalmazva az *of course* funkcionális spektrumára jellemző interakcionális (társalgásszervező), interperszonális (udvariasságot, illetve attitűdöt kifejező) és információkezelő szerepek

---

¹⁴ „Evidential marker” (Fraser: 1996).

¹⁵ „Expectation marker” (Simon-Vandenberg—Aijmer: 2002/03) / „marker of expectation” (Simon-Vandenberg—Aijmer: 2004).

¹⁶ „Marker of speaker commitment” (Lewis: 2006).

¹⁷ „Marker of shared knowledge” (Holmes: 1988).

¹⁸ „[*Of course*] acts as an overt signal that the speaker is assuming that the hearer accepts or is already familiar with the propositional content of her or his utterance, and functions to emphasise the validity of that content” (Holmes 1988: 53).

¹⁹ „...*of course* combines the meanings of *certainly* (‘there is no doubt that...’), which expresses a probability judgement, and *naturally* (‘it was to be expected that’), which conveys a judgement on the extent to which something was expected” (Simon-Vandenberg 1992: 215).

²⁰ „...*of course* has a clear core meaning, which can be described in terms of the semantic features ‘certainty’ and ‘according to expectations’. This core meaning is invariant in the different contexts in which the item functions” (Simon-Vandenberg—Aijmer 2002/03: 34).

²¹ „[*Of course* has] three broad levels of meaning: (1) epistemic/evidential – glossed as ‘naturally’, (2) interpersonal – glossed as ‘shared knowledge’, and (3) indeterminate” (Wichmann et al. 2010: 118).

között tettem különbséget, illetve az *of course* narratívákban betöltött funkcióit is szemügyre vettem.

Az angol *of course* és a magyar *persze* diskurzusjelölők kontrasztív vizsgálata

Elsőként a kutatás második (a forrásnyelvi diskurzusjelölőt vizsgáló) szakaszában nyert kvantitatív és kvalitatív eredményeket tárgyalom. Az esetek közel 60%-ában az (*of*) *course* célnyelvi megfelelőjeként a magyar *persze* diskurzusjelölő, illetve valamelyik diskurzusjelölő-klasztere²² (*ó persze, na persze, hát persze*) szolgált, a célnyelvi korpuszban különösen akkor találjuk a *hát persze* DJ klasztert, amikor a forrásnyelvi *of course*-t a beszélő ironikusan használja:

1. Cuddy: *He has a sore throat.*

Kicsit piros a torka.

House: ***Of course!*** *Yes, why didn't I... I mean, because he said that it hurt, and I, I should have deduced that meant it was sore...*

Hát persze! *Igen, miért is nem. Hiszen említette is, hogy fáj, de nem hittem volna, hogy torokfájás. (House M. D. © NBC Universal Television)*

A propozicionális jelentésű magyar *természetesen* csupán az előfordulások 11%-ában szerepelt az *of course* funkcionális megfelelőjeként. Fontos megfigyelés, hogy ezekben az esetekben a forrásnyelvi *of course* DJ többnyire megnyilatkozás-, illetve mondatrészvégi pozíciókat tölt be, azaz szintaktikailag integráltabb, mint megnyilatkozás eleji pozícióban²³:

2. Cuddy: *You notify the parents?*

Értesítette a szülőket?

House: *In due course, of course.*

A kellő időben, természetesen. (House M. D. © NBC Universal Television)

Harmadik helyen a *szép*, illetve *jó* lexikális elemek valamely metakommunikatív használatát találjuk (pl. *még szép / szép, hogy*, illetve *jó, hogy*). A kollokvialis *naná* az *of course* megfelelőjeként csupán az esetek 5%-ában (10 alkalommal) fordul elő, emellett találunk olyan kontextusokat is, ahol a *dehogy*, illetve a *dehogyis(nem)* szolgálnak fordítási ekvivalensként:

---

²² A magyar szakirodalomban több DJ együttes előfordulására a diskurzusjelölő-kollokáció terminust is használják (vö. pl. Schirm 2011: 14), jelen tanulmányomban az angolszász szakirodalomban elterjedt elnevezés, a „DM cluster” tükörfordítását alkalmazom.

²³ Vö. Wichmann et al. (2010)

3. A: *You didn't ask? You didn't take a history?*

Nem kérdezte? Nincs kórelőzmény?

B: **Of course**, *but all that told us was what they said happened.*

Dehogy nincs. *De csak azt tudjuk, amit ők közöltek. (House M. D. © NBC Universal Television)*

Az *of course* funkcionális spektruma, illetve fordítási megfelelőinek összevetése során az is megfigyelhető, hogy azokban a kontextusokban, ahol az *of course* megnyilatkozás-erősítő funkciót lát el²⁴, a célnyelvi korpusz szövegében nem diskurzusjelölőt találunk, hanem a fordító egyéb nyelvi (többnyire grammatikai vagy lexikális) eszközzel fejezi ki a nyomatékosítást:

4. House: *That's not the point!*

Nem az a lényeg.

Wilson: *Well, of course it's the point! He's not asking you to lie, he's not asking you to do something illegal.*

Pont, hogy ez a lényeg. / (alternatív fordítás) **Mi más lenne a lényeg?** *Nem kéri, hogy hazudj. Semmi törvénytelenséget nem kér tőled. (House M. D. © NBC Universal Television)*

Szintén fontos megfigyelés, hogy evidenciális, illetve valószínűsítő megjelenése ellenére az *of course* diskurzusjelölőt gyakran találjuk olyan kontextusokban, ahol a beszélő a befogadó várakozásaival ellentétes megnyilatkozást tesz, illetve a DJ gazdaegységében kifejezett propozíció az előző diskurzusegységgel ellentétes, ezt fejezik ki a célnyelvi *bár* és *viszont* kötőszók:

5. Wilson: *I'm not gonna date a patient's daughter.*

Nem randizok betegek lányaival.

House: *Very ethical. Of course, most married men would say they don't date at all.*

Nagyon etikus. Bár a legtöbb házias ember azt mondaná, hogy nem is randizik. (House M. D. © NBC Universal Television)

6. Foreman: *You've been wrong every step of the way.*

Maga az ügyben csak hibázott.

House: **Of course**, *when you're right, self-doubt doesn't help anybody, does it? We gotta go.*

Viszont, *ha igaza van, az önmarcangolás úgysem segít, nem igaz? Menniünk kell! (House M. D. © NBC Universal Television)*

---

²⁴ Az angol szakirodalomban erre a funkcióra a „booster” terminust használják (vö. pl. Holmes 1988).

A klaszterelemzés eredményeként (l. lenti ábra) megállapíthatjuk, hogy az angol *of course* leginkább névmások és más diskurzusjelölők környezetében található meg, ami többnyire megnyilatkozás eleji pozícióra utal, és megerősíti a korpusz természetes nyelvi jellegét²⁵.

of course I / I'm	40
of course not	24
of course it / it's	25
of course you('re)	17
of course he	10
of course the	6
well of course	6
No, of course	5
Yeah, of course	5

A kutatás harmadik szakaszában a *persze* diskurzusjelölő forrásnyelvi megfelelőit vizsgáltam meg. A kvantitatív eredmények tükrében megállapítható, hogy a *persze* több mint kétszer olyan gyakran²⁶ fordul elő a célnyelvi korpuszban, mint az *of course* a forrásnyelvi korpuszban, emellett szélesebb és változatosabb funkcionális spektrumú. A *persze* forrásnyelvi eredetijeként csupán az előfordulások 27%-ában találjuk az *of course* diskurzusjelölőt, az esetek 26%-ában a forrásnyelvi korpuszban *right*, illetve *all right*, *that's right* szerepel, ilyenkor vagy egyetértést²⁷ vagy (többnyire az *oh/ó* diskurzusjelölők funkcióját erősítve) hirtelen ráeszmélést fejez ki.

7. House: *Patient made the right choice. Tell a surgeon it's okay to cut a leg off and he's going to spend the night polishing his good hacksaw.*

A beteg helyesen döntött. Ha azt mondják egy sebésznek, hogy levághatja a lábat, egész este a körfűrészét fogja polírozni.

Rebellious: **Right**, *surgeons could care less about saving limbs.*

Persze, *a sebészeket nem érdekeli a végtagok.* (House M. D. © NBC Universal Television)

---

²⁵ Referenciakorpuszként a Wichmann et al. (2010) által használt *International Corpus of English, British English* (ICE-GB) korpuszt használtam.

²⁶ 437-szer, míg az *of course* a párhuzamos korpuszban csak 200-szor.

²⁷ Amely lehet megjátszott (ironikus) vagy őszinte.

8. House: *What's up with the farmer?*

Mi van a gazdával?

Foreman: *What farmer?*

Milyen gazda?

House: *Snakebite guy. Oh, **right**, you guys don't know about him.*

*Akit megharapott a kígyó. Ó, **persze**. Még nem is ismerhetik őt. (House M. D.*

© NBC Universal Television)

A *persze* megfelelőjeként 70 alkalommal (16%) a *sure* DJ szerepel, főleg olyan szövegkörnyezetekben, ahol a beszélő a korábbi megnyilatkozás(ok)ban megfogalmazott véleményeket, javaslatokat helyesli, ezekben a kontextusokban az *of course* vagy túl erős pragmatikai töltetű volna, vagy nem kívánt implikaturákat hordozna (vö. Nikula 1996: 211):

9. *Can I get your guys' help with something?*

Tudnának segíteni valamiben?

Ethan: *Sure.*

***Persze.** (House M. D. © NBC Universal Television)*

Érdekes megfigyelni, hogy a *persze* DJ a kontextusok 15%-ában additív és kontrasztív szövegösszefüggőségi kapcsolatot fejez ki, amely a forrásnyelvi szövegben esetenként sem explicite (pl. kötőszó révén), sem implicit módon (DJ által) nincsen jelölve:

10. Foreman: *Who would poison a 12-year-old?*

Mégis ki mérgezne meg egy gyereket?

House: *Well, let's see now, there's the 18-year-old has-been that she beat out to make Nationals, the has-been's parents, jealous siblings, sociopathic swim fan, **and then** there's just your plain old garden variety whack job.*

*Nézzük csak, egy idősebb lány, akit megvert a bajnoki döntőben, a lány szülei, féltékeny testvérek, szociopata szurkolók, és **persze** ott van a klasszikus megoldás: hogy valamelyik féleszű. (House M. D. © NBC Universal Television)*

11. House: *See, people remember how many they've got. Date's right on the label, number of pills, regular person can do the math. But a junkie doesn't have to. It's how many pills he's got left, that's all he's thinking about. Bought a big insurance policy?*

*Van, aki emlékszik, mennyi volt benne. A dátum a címkén, a tablettaszám is. Bárki ki tudja számolni. Egy narkósnak nem kell. Őt **persze** csak az érdekli, ami megmaradt. Jó az életbiztosítása? (House M. D. © NBC Universal Television)*

A *persze* DJ megfelelőjeként az előfordulások 15%-ában egyéb forrásnyelvi diskurzusjelölőket (*oh, well, you know* stb.) találunk, ezekben a kontextusokban igen nehéz szinkron perspektívából összefüggést találni a *persze* eredeti (mag)-jelentése (per se intelligitur/magától értetődik), illetve a diskurzusban betöltött funkciója között. A lenti szövegrészletben például a *persze* DJ kifejezetten nem magától értetődő, új információt jelöl:

12. *That's the canceled check. Not the real one, you know, it's a copy.*
*Ez a letiltott csekk. Nem az igazi **persze**, csak másolat. (House M. D. © NBC Universal Television)*

Konklúziók, kitekintés

Tanulmányom célja az volt, hogy röviden szemléltessem a diskurzusjelölők funkcionális spektrumait párhuzamba állító kontrasztív jellegű vizsgálódások hasznosságát és eredményességét. Simon-Vandenberg—Aijmer (2002/03) programadó cikkükben kiemelik, hogy az ilyen jellegű kutatások ideális esetben elméleti-, leíró- és alkalmazott nyelvészeti célokat is szolgálnak. A fentiek alapján reményeim szerint egyértelműen megállapítható, hogy a kontrasztív jellegű vizsgálódások olyan funkciókra és összefüggésekre is fényt vethetnek, amelyek az egyetlen nyelven alapuló, illetve a funkciókat a magjelentés(ek) tükrében vizsgáló megközelítések eddig még nem fedtek fel. Ilyen megfigyelés például az, hogy mind az angol *of course*, mind a magyar *persze* diskurzusjelölők tölthetnek be magjelentésüktől igen távol álló kontrasztív, illetve új információt jelölő funkciókat is. A magjelentéstől távoli funkciók explicitté tétele fontos bizonyítékkal szolgál arra is, hogy mindkét DJ pragmatikalizáción, szemantikai üresedésen megy keresztül, mely folyamatot még jobban nyomon tudjuk követni, ha a kortárs nyelvhasználat alapján összeállított korpuszokat korábbi nyelvi adatokkal vetjük össze.

A fentiekből az is kiderül, hogy a magyar *persze* diskurzusjelölőnek a forrásnyelvi *of course*-nál szélesebb körű funkciói vannak, és olyan kontextusokban is alkalmazható, ahol az *of course* nem kívánatos implikatúrákat hordozna. Kasper (1995: 7) szerint a pragmatikai transzfer nem valószínűsíthető egyértelműen a cél-, illetve forrásnyelvi pragmatikai normák kontrasztív elemzése alapján, azonban a releváns szakirodalom²⁸ azt is megállapítja, hogy a diskurzusjelölők funkcióinak explicitté tétele, azaz a nyelvtanuló számára megfogalmazott formális instrukciók elősegítik a helyes célnyelvi diskurzusjelölő-használatot. A diskurzusjelölők alapvető kritériális jegyei — a kontextusfüggőség és a szemantikai

---

²⁸ Pl. Hellermann—Vergun (2007).

üresedés — miatt még az anyanyelvi nyelvhasználóknak sincsenek megbízható ismeretei/intuíciói a diskurzusjelölők perifériális használatait illetően, ezért különösen fontos alkalmazott nyelvészeti szempontból is a forrásnyelvi és célnyelvi diskurzusjelölők funkcionális spektrumának kontrasztív feltérképezése.

Irodalomjegyzék

- Bell, Allan 1995. Language and the media. *Annual Review of Applied Linguistics* 15, 23–41.
- Brown, Gillian—George Yule 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cronin, Michael 2009. *Translation goes to the movies*. New York: Routledge.
- Dér Csilla Ilona 2010. On the status of discourse markers. In: *Acta Linguistica Hungarica* 57, 3–28.
- Fraser, Bruce 1996. Pragmatic markers. In: *Pragmatics* 6, 167–190.
- Furkó, Bálint Péter 2007. The status of *of course* as a discourse marker. *HUSSE 8 Conference Proceedings*. <http://husse-esse.hu/wp-content/2007/04/furko-peter-of-course-as-a-dm.doc>
- Furkó Bálint Péter 2010. As Good as it Gets – Scripted Data in Discourse Analysis. In: *Argumentum* 6, 113–123.
- Furkó Bálint Péter 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? – Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. In: *Officina Textologica* 16, 37–57.
- Hellermann, John—Andrea Vergun 2007. Language which is not taught: The discourse marker use of beginning adult learners of English. In: *Journal of Pragmatics* 39, 157–179.
- Holmes, Janet 1988. Of course: a pragmatic particle in New Zealand women’s and men’s speech. In: *Australian Journal of Linguistics* 2, 49–74.
- Horne, Merle—Petra Hansson—Gösta Bruce—Johan Frid—Marcus Filipsson 2001. Cue words and the topic structure of spoken discourse: The case of Swedish men ’but’. In: *Journal of Pragmatics* 33, 1061–1081.
- Hudson, Richard A. 1996. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, Diana 2006. Discourse markers in English: a discourse-pragmatic view. In: Kerstin Fischer (szerk.): *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier. 43–59.
- Nikula, Tarja 1996. *Pragmatic Force Modifiers*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Petőfi Sándor János 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Schiffrin, Deborah 1993. *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.

- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD értekezés. Szeged: Szegeди Tudományegyetem.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie 1992. The interactional utility of of course in spoken discourse. In: *Occasional Papers in Systemic Linguistics* 6, 213–226.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie—Karin Aijmer 2002/03. The expectation marker 'of course'. In: *Languages in Contrast* 4, 13–43.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie—Karin Aijmer 2004. A model and a methodology for the study of pragmatic markers: the semantic field of expectation. In: *Journal of Pragmatics* 36, 1781–1805.
- Wichmann, Anne—Simon-Vandenberg, Anne-Marie—Karin Aijmer 2010. How prosody reflects semantic change: A synchronic case study of of course. In: Kristin Davidse—Lieven Vandelanotte—Hubert Cuyckens (szerk.): *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Berlin—NY: De Gruyter Mouton. 103–155.

Abstract

The authors of the present volume, each from his or her own particular perspective, examine the global semantic composition of texts or some other phenomenon relating to textual meaning. The two principle aims of the *Officina Textologica* series – the need for a professional forum of discussion that is both *polyglot* and *integrative* – are realized not only by the respective authors' individual approaches but also by the fact that a contrastive study of semantic organization is achieved through the analysis of English, German and French corpora.

The order in which the papers appear in the volume reflects the scope of the issues that are dealt with: the papers that appear in the first part of the volume discuss particular genres, text types or text formats, followed by case studies of particular aspects or features of text organization. In her study *Markers of connectivity in narrative texts* FRANCISKA SKUTTA analyzes French and Hungarian texts with a view to providing an overview of connectivity phenomena that are unique to the narrative genre. SÁNDOR KISS in *Features of connectivity in lyrical texts* analyzes the features of poetry as a register in a text linguistic framework. The major point of the paper is that poems do not comply with all the requirements of formal coherence. ISTVÁN CSÜRY's paper *Markers of connectivity in dialogic and monologic texts* discusses the textual features of different types of linguistic items that are alternatively called connectors, discourse markers and framing devices in the relevant literature. The paper is structured around three major issues of text organization. ANDREA NAGY, author of *Non-textuality in textuality. Markers of connectivity in non-prototypical dialogic texts* analyzes non-typical modes of text organization in a text that lacks textuality. In *Some thoughts on the textuality of hypertexts* KÁROLY I. BODA and JUDIT PORKOLÁB take a theoretical approach to the organization of hypertexts with special reference to the fact that hypertexts do not, as a rule, comply with the generally accepted requirements of textuality. EDIT DOBI writes *On the textuality of textsof a single paragraph's length* and raises the question of whether such peripheral text formations can be considered texts at all, and if so, what are their textual properties on the basis of which we can categorize them into text types / genres. ZSÓFIA HAASE's paper (*Pronominals as indirect anaphora*) is organized around the central issue of whether or not pronominals – which are, for the most part, realized as personal verbal suffixes in Hungarian – can function as indirect anaphora. The author provides a critical overview of the relevant literature with a view to clarifying the concept. The aim of PÉTER

Abstract

FURKÓ's paper (*The functional spectrum of discourse markers in scripted discourse: a contrastive study of English of course and Hungarian persze*) is to propogate the search for translation equivalences (or the lack thereof) as a useful empirical tool for mapping the functional spectra of discourse markers as well as finding cross-cultural differences and universal discourse-pragmatic functions.

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

Lang, Tübingen

Herausgegeben von ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *MetaLinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The *MetaLinguistica* series is a forum for studies focusing on theoretical, methodological, and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis*. 1995. 280 S., zahlr. Darst. ISBN 3-631-47705-8. 40.10 €
2. TIBOR LACZKÓ: *The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach*. 1995. 207 pp., num. tab. and graph. ISBN 3-631-47791-0. 31 €.
3. PÉTER PELYVÁS: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*. 1996. 208 pp., num. fig. ISBN 3-631-49534-X. 31.00 €.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik*. 1997. 232 S., 1 Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. 33 €.
5. GÁBOR ALBERTI: *Argument Selection*. 1997. 186 pp., 6 graph. ISBN 3-631-32202-X. 31.00 €.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. 1998. 300 S. ISBN 3-631-32746-3. 42.50 €.
7. PIROSKA KOCSÁNY & ANNA MOLNÁR (Hrsg): *Wort und (Kon)text*. 2001. 290 S. ISBN 3-631-36790-2. 42.50 €.
8. ÉVA SÁFÁR: *Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien*. 2001. 200 S., 2 Abb. ISBN 3-631-36756-2. 31.00 €.
9. ANDRÁS KERTÉSZ (ed.): *Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourse*. 2001. 248 pp., 8 fig., num. tables. ISBN 3-631-37293-0. 37.80 €.
10. ZSUZSANNA IVÁNYI & ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Gesprächsforschung. Tendenzen und Perspektiven*. 2001. 260 S., 5 Abb. ISBN 3-631-37627-8. 37.80 €.
11. PETER PLÖGER: *Wissenschaft durch Wechselwirkung. Bausteine zu einem diskursiven Modell der Wissenschaften*. 2002. 226 S., zahlr. Graf. ISBN 3-631-38559-5. 35.30 €.
12. ANNA MOLNÁR: *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. 2002. 129 S. ISBN 3-631-38190-5. 23.50 €.

13. LÁSZLÓ HUNYADI: *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology – Syntax Interface*. 2002. 328 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-361-38251-0. 46.80 €.
14. MARCELLO LA MATINA: *Texts, Pictures and Scores. Some Aspects of a Philosophy of Languages*. 2002. 296 pp., 16 fig., 2 tab. ISBN 3-631-39076-9, pb. 42.50 €.
15. KRISZTINA KÁROLY: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. 2002. 208 pp., num. fig. and tab. ISBN 3-631-39135-8, pb. 33.00 €.
16. LÁSZLÓ TARNAY & TAMÁS PÓLYA: *Specificity Recognition and Social Cognition*. 2004. 349 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-631-50226-5, pb. 50.10 €.
17. GÁBOR TOLCSVAI NAGY: *A Cognitive Theory of Style*. 2005. 162 pp., 7 fig., 23 tables. ISBN 3-631-37551-4 / US-ISBN 0-8204-5361-7. 29,80 €.
18. LAJOS MAROSÁN: *The Meaning of Word Classes*. 2006. X, 207 pp. ISBN 3-631-54836-2 / US-ISBN 0-8204-9844-0 pb. 39.00 €.
19. RAKOVA, MARINA & PETHŐ, GERGELY & RÁKOSI, CSILLA (eds.): *The Cognitive Basis of Polysemy. New Sources of Evidence for Theories of Word Meaning*. 2007. 264 pp., 5 tab. ISBN 978-3-631-54094-7 / US-ISBN 978-0-8204-7740-4 pb. 45.50 €.
20. GÁBOR TOLCSVAI NAGY (ed.): *Function and Genres. Studies on the Linguistic Features of Discourse Types*. 2008. 270 pp., num. tables, 5 graphs. ISBN 978-3-631-56199-7, pb. 45.50 €.
21. ENIKŐ TÓTH: *Mood Choice in Complement Clauses. A Semantic Approach with Special Reference to Hungarian*. 2008. 160 pp., num. tables, 7 graphs. ISBN 978-3-631-57257-3, pb. 34.00 €.
22. KERTÉSZ, ANDRÁS & RÁKOSI, CSILLA (eds./Hrsg.): *New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies. Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien*. 2008. 233 pp., 2 fig., 5 tables. ISBN 978-3-631-56577-3, pb. 42.50 €.
23. GIZELLA BOSZÁK: *Realisierung der valenzbestimmten Korrelate des Deutschen*. 2009. 210 pp. ISBN 978-3-631-58864-2, pb. 39.00 €.
24. MÁRIA CSERNOCH: *Vocabulary Richness of Novels and Their Adaptations*. 2011. 197 pp. ISBN 978-3-631-61223-1, hardbound 42.00 €.

Anschrift der Redaktion:

Prof. Dr. András Kertész
Universität Debrecen
Institut für Germanistik
Pf. 47
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: kert.esz@freemail.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Nodus Publikationen, Münster
Herausgegeben von ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: ZSUZSANNA IVÁNYI, PÉTER CSATÁR, MARIANNA F. BALOGH (technische Redakteurin)

Wissenschaftlicher Beirat: ULRICH DAUSENDSCHÖN-GAY (Bielefeld), GUNTHER DIETZ (München), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCH (Mannheim), ERNEST W.B. HESS-LÜTTICH (Bern), PIROSKA KOCSÁNYI (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Stuttgart), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ-FRIESEL (Jena), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind. Alle eingereichten Beiträge werden doppelt blind begutachtet.

Erscheinungsweise: Zweimal jährlich.

Anschrift der Redaktion:

Prof.Dr. András Kertész
Universität Debrecen
Institut für Germanistik
Pf. 47
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: kert.esz@freemail.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
  2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
  3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
  4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
  5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
  6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
  7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
  8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
  9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
  10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
  11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
  12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
  13. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Szaknyelvi szövegek. 2. Tankönyvi szövegek. 2000.
  14. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Kép és szöveg. 2. Kommunikáció a médiában. 2001.
  15. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Kép és szöveg. 2. Szöveg és fordítás. 2003.
  16. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Szöveg és zene. 2. Mediális transzpozíciók. 2004.
  17. Vass László: Poézis és piktúra. 2005.
- Petőfi S. János: Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szövegtani kutatásban. 2007.

Levelezési cím:

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Vass László

E-mail: vass@jgyrk.u-szeged.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York

Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

Repertorium

---

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
Mester u. 28. II. em. 5.
H-1095 Budapest
E-mail: jspetofi@freemail.hu

**PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK /
PAPERS IN TEXT LINGUISTICS [= PT]**

hg. von IHWE, Jens—PETŐFI, János S.—RIESER, Hannes
Hamburg, Buske Verlag

1971-ben kezdte meg munkáját Konstanzban a Projektgruppe Textlinguistik elnevezésű kutatócsoport azzal a céllal, hogy (a) elemezze a szövegkonstitúció mind általános, mind nyelvspecifikus aspektusait, és hogy (b) szövegelemzésre szolgáló elméleti modelleket dolgozzon ki.

A pt rövidítéssel jelzett kiadványsorozatot a kutatócsoport három tagja (Jens Ihwe, János S. Petőfi és Hannes Rieser) hozta létre 1972-ben a Helmut Buske Kiadónál Hamburgban annak érdekében, hogy gyors publikációs lehetőséget biztosítson a szövegnyelvi kutatás kérdéseivel foglalkozó (interdiszciplináris) nemzetközi tudományos eszmecsere számára. — Minthogy e sorozat léte nem kötődött szorosan a szóban forgó kutatócsoport léteéhez, fennmaradt annak megszűnése után is.

van DIJK, T. A.—IHWE, J.—PETŐFI, J.S.—RIESER, H.

1972 *Zur Bestimmung narrativer Strukturen auf der Grundlage von Textgrammatiken* [= pt1]. Hamburg, Buske Verlag. 161 S. 2. Aufl. 1974.

HARTMANN, P.—RIESER, H. (Hg.)

1974 *Angewandte Textlinguistik 1.* [= pt2]. Hamburg, Buske Verlag. 222 S. 2. Aufl. 1974.

RÜTTENAUER, M. (Hg.)

1974 *Textlinguistik und Pragmatik. Beiträge zum Konstanzer Textlinguistik Kolloquium 1972.* [= pt3]. Hamburg, Buske Verlag. 265 S. 2. Aufl. 1978.

IHWE, J.

1974 *On the Validation of Text Grammars in the Study of Literatur.* [= pt4]. Hamburg, Buske Verlag. 74 S.

PROJEKTGRUPPE TEXTLINGUISTIK. KONSTANZ (Hg.)

1974 *Probleme und Perspektiven der neueren textgrammatischen Forschung 1. Teil.* [= pt5]. Hamburg, Buske Verlag. 177 S.

DAHL, Ö. (ed.)

1974 *Topic and Comment. Contextual Boundness and Focus* [= pt6]. Hamburg, Buske Verlag. 140 pp.

PETŐFI, J. S.—RIESER, H. (Hg.)

1974 *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten* [= pt7]. Hamburg, Buske Verlag. 175 S.

GÜLICH, E.—HEGER, K.—RAIBLE, W.

1974 *Linguistische Textanalyse. Überlegungen zur Gliederung von Texten* [= pt8]. Hamburg, Buske Verlag. 157 S. 2. Aufl. 1979.

PETŐFI, J. S.

1975 *Vers une theorie partielle du texte [= pt9]*. Hamburg, Buske Verlag. 148 S.

PETŐFI, J. S. (ed.)

1978 *Logic and the Formal Theory of Natural Language. (Selected Bibliography) [= pt10]*. Hamburg, Buske Verlag. 333 pp. .

HEGER, K.—PETŐFI, J. S. (Hg.)

1977 *Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation. Beitrage zur Lexikologie und Semantik [= pt11]*. Hamburg, Buske Verlag. 358 S.

WIRRER, J. (Hg.)

1977 *Textgrammatische Konzepte und Empirie, Probleme und Perspektiven der neueren textgrammatischen Forschung 2. Teil. [= pt12]*. Hamburg, Buske Verlag. 226 S.

PETŐFI, J. S.—BREDEMEIER, J. (Hg.)

1977 *Das Lexikon in der Grammatik – die Grammatik im Lexikon. Beitrage zur Struktur des Lexikons und zur Texttheorie [= pt13]*. Hamburg, Buske Verlag. 2 Bde. 561 S.

RIESER, H.

1977 *Textgrammatik, Schulbuchanalyse, Lexikon. Arbeitspapiere 1973-1976. [= pt14]*. Hamburg, Buske Verlag. 124 S.

COULMAS, E.

1977 *Prezeptives Sprachverhalten- Eine theoretische Studie über Faktoren des sprachlichen Verstehensprozesses [= pt15]*. Hamburg, Buske Verlag. 301 S. .

RÜTTENAUER, M.

1978 *Vorkommen und Verwendung der adverbialen Proformen im Deutschen [= pt16]*. Hamburg, Buske Verlag. 91 S.

ALLÉN, St.—PETŐFI, J. S. (eds.)

1979 *Aspects of Automated Textprocessing [= pt17]*. Hamburg, Buske Verlag. 194 pp.

BIASCI, C. —FRITSCHKE, J. (Hg.)

1979 *Texttheorie und Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten [= pt18]*. Hamburg, Buske Verlag. 265 S.

GENOT, G.

1979 *Elements of Narratives. Grammar in Narrative, Narrative in Grammar [= pt19]*. Hamburg, Buske Verlag. 136 pp.

PETŐFI, J. S. (ed.)

1979 *Text vs. Sentence. Basic Questions on Text Linguistics [= pt20]*. Hamburg, Buske Verlag. 2 vs. 666 pp.

OPALKA, H.

1979 *Untersuchung zu rekonstituierenden Funktionen der Modalpartikel 'ja'. Eine pragmalinguistische Grundlagenstudie zur gesprochenen deutschen Umgangssprache [= pt21]*. Buske Verlag. 283 S.

RIESER, H.

1979 *Taspekte einer partiellen Texttheorie. Untersuchungen zur Textgrammatik mit nicht-linear festgelegter Basis unter besonderer Berücksichtigung des Lexikon, und des Fachsprachenproblems [= pt22].* Hamburg, Buske Verlag. 2 Bde 671 S.

RATH, Chr.

1979 *Zur Einführung von lokalen Argumentlabels. Eine Untersuchung lokaler prapositionaler Ausdrücke und der ihnen in einer kanonischen Repräsentation entsprechenden Elemente [= pt23].* Hamburg, Buske Verlag. 465 S.

BALLMER, Th.—KINDT, W. (Hg.)

1980 *Zum Thema Sprache und Logic. Ergebnisse einer interdisziplinären Diskussion [= pt24].* Hamburg, Buske Verlag. 356 S.

EIKMEYER, H.-J.

1980 *Transformationsgrammatiken mit Multilabels. Definition und Anwendungsmöglichkeiten [= pt25].* Hamburg, Buske Verlag. 174 S.

EIKMEYER, H.-J.—JANSEN, L. M. (Hg.)

1980 *Objektargumente. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten III [= pt26].* Hamburg, Buske Verlag. 148 S.

NEUBAUER, F.

1980 *Die Struktur der Explikationen in deutschen einsprachigen Wörterbüchern. Eine vergleichende lexiko-semantische Analyse [= pt27].* Hamburg, Buske Verlag. 215 S.

HÖLKER, K.

1981 *Zur semantischen und pragmatischen Analyse von Interrogativen [= pt28].* Hamburg, Buske Verlag. 480 S.

PETŐFI, J. S. (ed.)

1981 *Text vs. Sentence Continued [= pt29].* Hamburg, Buske Verlag. 247 pp.

FRITSCHKE, J. (Hg.)

1981 *Konnektivausdrücke, Konnektiveinheiten. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten I [= pt30].* Hamburg, Buske Verlag. 329 S.

HEYDRICH, W. (Hg.)

1981 *KLexikoneinträge. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten V [= pt31].* Hamburg, Buske Verlag. 219 S.

METZING, D. (Hg.)

1981 *Dialogmuster und Dialogprozesse [= pt32].* Hamburg, Buske Verlag. 241 S.

Van de VELDE, R. G.

1981 *Interpretation, Kohärenz und Inferenz. [= pt33].* Hamburg, Buske Verlag. 137 S.

ZAMMUNER, V. L.

1981 *Speechproduction, Strategies in Discourse Planning. A theoretical and empirical Enquiry [= pt34].* Hamburg, Buske Verlag. 316 pp.

DORFMÜLLER-KARPUSA, K.—PETŐFI, J. S. (Hg.)

1981 *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der text-theoretischen Forschung. Mit einem Appendix diverser Bibliographien [= pt35].* Hamburg, Buske Verlag. 354 S.

SCHMIDT, S. J.

1982 *Foundations for the empirical Study of Literature. The Components of a basic Theory. Translated and fully revised by Robert de Beaugrande [= pt36].* Hamburg, Buske Verlag. 207 pp.

HEYDRICH, W.

1982 *Gegenstand und Sachverhalt. Bausteine zu einer nominalistisch orientierten Semantik für Texte [= pt37].* Hamburg, Buske Verlag. 450 S.

NEUBAUER, F. (ed.)

1983 *Coherence in natural-language Texts [= pt38].* Hamburg, Buske Verlag. 169 pp.

SCINTO, L. F. M.

1982 *The Acquisition of functional Composition Strategies for Text [= pt39].* Hamburg, Buske Verlag. 272 pp.

KAYSER, H. (Hg.)

1983 *Propositionen und Propositionskomplexe. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten II. [= pt40].* Hamburg, Buske Verlag. 284 S.

BIASCI, CI.

1982 *Konnektive in Sätzen und Texten. Eine sprachübergreifende pragmatisch-semantische Analyse [= pt41].* Hamburg, Buske Verlag. 293 S.

PETŐFI, J. S. (Hg.)

1983 *Texte und Sachverhalte. Aspekte der Wort- und Textbedeutung [= pt42].* Hamburg, Buske Verlag. 402 S.

LONGACRE, R. E. (eds.)

1984 *Theory and Applicati in Processing Texts in non-indoeuropean Languages [= pt43].* Hamburg, Buske Verlag. 272 pp.

WIESE, R.

1983 *Psycholinguistische Aspekte der Sprachproduktion: Sprech-verhalten und Verbalisierungprozesse [=pt44].* Hamburg, Buske Verlag. 213 S.

PETŐFI, J. S.—SÖZGER, E. (eds.)

1983 *Micro and Macro Connexity of Texts [= pt45].* Hamburg, Buske Verlag. 314 pp.

RIEGER, B. (Hg.)

1985 *Dynamik in der Bedeutungskonstitution [=pt46].* Hamburg, Buske Verlag. 277 S.

DORFMÜLLER-KARPUSA, K.

1983 *Temporalität, Theorie und Allgemeinwissen in der Textinterpretation. Eine sprachübergreifende Analyse [=pt47].* Hamburg, Buske Verlag. 285 S.

- DRESSLER, W: U.—WODAK, R. (Hg.)
 1984 *Normale und abweichende Texte. Studien zur Bestimmung und Abgrenzung von Textstörungen [= pt48]*. Hamburg, Buske Verlag. 245 S.
- SÖZER, E. (ed.)
 1985 *Text Connexity, Text Coherence. Apects, Methods, Results [= pt49]*. Hamburg, Buske Verlag. 597 pp.
- CONTE, M.-E. (Hg.)
 1985 *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhalts-Konfigurationen. Diskussion über Konnexität, Kohäsion und Kohärenz [= pt50]*. Hamburg, Buske Verlag. 247 S.
- HEYDRICH, W.—PETŐFI, J. S. (Hg.)
 1986 *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Textens [= pt51]*. Hamburg, Buske Verlag.
- ROTHKEGEL, A.—SANDIG, E. (Hg.)
 1984 *Text – Textsorten – Semantik. Linguistische Modelle und maschinelle Verfahren [= pt52]*. Hamburg, Buske Verlag. 29 S.
- CHAROLLES, M—PETŐFI, J. S. and SÖZER, E. (eds.)
 1986 *Research in Text Connexity and Text Coherence [= pt53]*. Hamburg, Buske Verlag. 397 pp.
- CHAROLLES, M (ed.)
 1989 *The Resolution of Discourse: Processing Coherence or Consistency Dissonances [= pt54]*. Hamburg, Buske Verlag. 215 pp.
- PETŐFI, J. S. (ed.)
 1986 *Text Connectedness from psychological Point of View [= pt55]*. Hamburg, Buske Verlag. 222 pp.
- MELLIES, R—OSTERMANN, F. und VAUTH, Fr. (Hg.)
 1986 *Erschwerte Kommunikation und ihre Analyse [= pt56]*. Hamburg, Buske Verlag.
- HOFFSTAEDTER, P.
 1986 *Poetizität aus der Sicht des Lesers. Eine empirische Untersuchung der Rolle von Text-, Leser- und Kontexteigenschaften bei der poetischen Verarbeitung von Texten [= pt57]*. Hamburg, Buske Verlag.
- MARTINDALE, C. (ed.)
 1988 *Psychological Approaches to the Study of literary Narratives [= pt58]*. Hamburg, Buske Verlag. 290 pp.
- KINDERMANN, J.
 1987 *Experten-Parsing. Parsing und Wissensrepräsentation im text-theoretischen Rahmen [= pt59]*. Hamburg, Buske Verlag.

Repertorium

SCHRÖDER, H.

1987 *Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte. Ein Beitrag zur Fachtextlinguistik* [= pt60]. Hamburg, Buske Verlag. 343 S.

PETŐFI, J. S. (ed.)

1986 *Text Connectedness from psychological Point of View* [= pt61]. Hamburg, Buske Verlag. 222 pp.

PETŐFI, J. S.—OLIVI, T. (eds.)

1988 *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung – From verbal Constitution to symbolic Meaning* [= pt62]. Hamburg, Buske Verlag. 454 pp.

KUSCH, M.—SCHRÖDER, H. (eds.)

1989 *Text, Interpretation, Argumentation* [= pt64]. Hamburg, Buske Verlag. 273 pp.

ALTEHENDER-SMITH, Sh.

1990 *Language Change via Language Planning. Some theoretical and empirical Aspects with a Focus on Singapore* [= pt65]. Hamburg, Buske Verlag. 212 pp.

BEGEMANN, P.

1991 *Poetizität und Bedeutungskonstitution. Ein Modell poetischer Textverarbeitung unter besonderer Berücksichtigung der Rolle der Lautäquivalenzen* [= pt66]. Hamburg, Buske Verlag.

TITTULA, L.

1993 *Metadiskurs. Explizite Strukturierungsmittel im mündlichen Diskurs* [= pt68]. Hamburg, Buske Verlag. 301 S.

MOILANEN, M—VIEHWEGER, D.—CARLSON, L. (Hg.)

1994 *Zugänge zur Text- und Dialoganalyse* [= pt69]. Hamburg, Buske Verlag. 205 S.

ALTEHENDER, B.

1996 *Forensische Texte. Aspekte einer Explikation der im forensischen Diskurs vorkommenden Texte und ihrer Verarbeitung am Beispiel des Zivilprozesses* [= pt70]. Hamburg, Buske Verlag. 318 S.

KONSTANTINIDOU, M.

1997 *Sprache und Gefühl. Semiotische und andere Aspekte einer Relation* [= pt71]. Hamburg, Buske Verlag. 146 S.

Information:

Petőfi Sándor János

Mester u. 28. II. em. 5.

H-1095 Budapest

E-mail: jspetofi@freemail.hu

*A Debreceni Egyetem
kiadványaiból*

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSÉS, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay, Béla—Hollósy Béla* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

Studies in Linguistics VI. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Kissné Gulyás Judit—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, DE, 2002.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

When grammar minds language and literature
Festschrift for Professor Béla Korponay
on the occasion of his 80th birthday

Szerkesztette: Andor József, Hollósy Béla, Laczkó Tibor, Pelyvás Péter
Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézete, 2008. ISBN 978 963 473 087 3

A kötettel a 80 éves Korponay Béla, a Debreceni Egyetem Angol Nyelvészeti Tanszékének emeritus professzora, nyugdíjas éveiben is aktívan oktató tanára előtt tisztelegnek magyar és külföldi kollégák, pályatársak, barátok.

Kutatói és oktatói tevékenységét mindig is meghatározta a modern angol nyelvészet iránti elkötelezettség. Munkásságának központi témája az Esetgrammatika, melynek ő a magyarországi meghonosítója, az ilyen irányú kutatómunkák vezető itthoni személyisége. Kutatásait kiterjesztette a modern, kognitív szemléletű jelentéstan irányába, nem csupán az angol nyelv leírására koncentrálna figyelmét, hanem kontrasztív módon összevetve az angol és a magyar nyelv grammatikáját, jelentései viszonyrendszerét. Amellett, hogy eredményeit folyamatosan publikálta és publikálja, tovább is adja azokat az általa tanított nyelvészgenerációknak.

Kimagasló oktatói munkájának, iskolateremtő egyéniségének tanúbizonyságául szolgál, hogy a magyarországi egyetemi képzés csaknem valamennyi szaktanszékén tanítványai vezető oktatói pozícióban oktatják a tőle elsajátított ismereteket, és kutatják az általa művelt területeket. A kötetben szereplő tanulmányok tematikájának szélessége tényként tükrözi mindezt.

Az ünnepi kötetben a szaktanulmányok mellett visszaemlékezések és köszöntések is szerepelnek, valamint az ezeket kiegészítő gratulálók sora.

A tanulmányok tematikája szerteágazó. Neves külföldi nyelvész-kollégák cikkeit is felvonultatva a nyelvészet legkülönbözőbb területeit öleli fel, de az irodalom is helyet kap benne, mintegy megjelenítve a Korponay Béla pályája során kutatott tudományterületek sokrétűségét.

Tartalom (tudományos cikkek):

John ANDERSON: A case of functional equivalence

Olga BÁRSONY: Indirectness – a universal pragmatic category

Ágota BUZOGÁNY: Reflexive verbs of body actions

Attila CSERÉP: Idioms and metaphors

CSERESNYÉSI László: A tautológia funkcionális megközelítése

Mária CSERNOCH: Condensed versions of literary works

Mária CSERNOCH & Ildikó KORPONAYNÉ NAGY: The English language school-leaving examination in Hungary – a European outlook

Csaba CZEGLÉDI: Constructive linguistics

Péter FURKÓ: General extenders in English and Hungarian

Gábor GYÓRI: Universal tendencies in meaning extension

Irén HEGEDŰS: Deconstructing «Grimm’s Law»

Pál HELTAI: Ellipsis in English and Hungarian

Zsuzsa HOFFMANN: Standard international English: a mere idea or living reality?.

Béla HOLLÓSY: Heterogeneous treatment of homonyms in dictionaries

József HORVÁTH: Exploring the online version of the JPU corpus

- László HUNYADI: Rhythm and Blues and computation in language
 Yoshihiko IKEGAMI: ‘Fashions of speaking’ and the ecological self as construer
 IMRE László: Az Ember tragédiája jelentésváltozásai
 Éva KARDOS: Remarks on implicit object arguments
 Dieter KASTOVSKY: The genesis of the Modern English genitive plural: structural and phonostylistic factors
 András KERTÉSZ & Csilla RÁKOSI: A note on the alleged circularity of conceptual metaphor theory
 László I. KOMLÓSI: From paradox to presumptive fallacy: the way we reason with counter-factual mental spaces
 Éva KOVÁCS: An investigation into phrasal verbs and their single-word equivalents in English
 Zoltán KÖVECSES: Cross-cultural aspects of metaphor
 Tibor LACZKÓ: What Hungarian and English possessors have in common
 Pál LIELI: The (non)-reflection of the thou-you contrast in Lőrinc Szabó’s translation of *As You Like It*
 Leonhard LIPKA: The re-discovery of onomasiology and Referential Semantics
 Sándor MARTSA: Conversion in lexical morphology
 MATICSÁK Sándor: Tiu, Wotan, Donar és Frija napja – a hét napjainak elnevezése az angolban [‘Tiu’s day, Wotan’s day, Donar’s day and Frija’s day – days of the week in English’]
 Lenke NÉMETH: Self-completion: a subjectivity formation model
 NYIRKOS István: A kontaminációról és nyelvtörténeti háttéréről
 Péter PELYVÁS: Extension in the meanings of *will*
 Günter RADDEN: The cognitive approach to language
 György RÁKOSI: Some remarks on Hungarian ethical datives
 Judit SÁROSDYNE SZABÓ: Cause in English and Hungarian
 Judit SZABÓNÉ PAPP: The prototypical case in the ditransitive construction: the class of *give*
 Monika SZIRMAI: The case of tennis
 Igor V. TOLOCHIN & Olga V. KAMENEVA: Over- as a root in compounds: an analysis of corpus contexts
 Ágoston TÓTH: Current trends in FrameNet-based semantic labeling
 Zsolt VIRÁGOS: The system as mythopoeic discourse

További információ:

DE Angol Nyelvészeti Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 73.

Tel.: (36) 52/512-900/2192

e-mail: holbla@delfin.unideb.hu, pelyvp@delfin.unideb.hu

Studies in Applied and Theoretical Linguistics

Szerkesztette: Sheorey, R. és Kiss-Gulyás, J.
Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

A könyv ötlete Ravi Sheorey, az Oklahoma State University vendégprofesszorától származik, aki magyarországi tartózkodása alatt bekapcsolódott az angol nyelvhez kötődő hazai alkalmazott nyelvészeti kutatásokba, és érdeklődött az itt folyó nyelvészeti kutatások iránt is. A Kiss-Gulyás Judittal együtt szerkesztett kötetben előzetes válogatás után 12, független bírálók által lektorált tanulmány kapott helyet azzal a céllal, hogy az amerikai szakmai közösségnek bemutassa a Magyarországon folyó kutatómunka néhány, az angol nyelvhez kapcsolódó eredményét.

CONTENTS

- Preface
- Chapter 1 *Variables Influencing Hungarian 6th Graders' Foreign Language Learning and Development*
Marianne Nikolov
- Chapter 2 *The Size of an English Receptive Vocabulary. An Exploratory Study of the EFL Vocabulary Size of English Majors at the University of Pécs*
Magdolna Lehmann
- Chapter 3 *Peer Response in the EFL Academic Writing Classroom in Hungary: A Critical Analysis*
Susan Roberta Katz
- Chapter 4 *Foreign Language Anxiety among Hungarian EFL Teachers: An Exploratory Study*
Judit Heitzmann, Zsuzsanna Tóth, Ravi Sheorey
- Chapter 5 *Hungarian Teachers' Classroom Language Use*
Ildikó Némethné Hock
- Chapter 6 *The Champion and the Laggard: Or What Can Hungarians Learn from Dutch Foreign Language Education?*
Katalin Mónos & Beáta Niemeijer
- Chapter 7 *If Women are Being Discriminated Against, You Don't Say 'You should Become a man': An Interview with Peter Trudgill*
Miklós Kontra
- Chapter 8 *Hungarian EFL Students' Beliefs about English Language Learning*
Ravi Sheorey
- Chapter 9 *The Effect of L1 Parsing and Processing Preferences on L2 Acquisition: The Case of L1 Hungarian Learners of L2 English*
Judit Kiss-Gulyás
- Chapter 10 *UR's in OT*
Szilárd Szentgyörgyi
- Chapter 11 *How to Get Rid of Hiatuses*
Péter Siptár
- Chapter 12 *Conceptual Mappings Underlying Metaphoric Applications of Generic and Specific Terms for Animals*
Sándor Martsa

Studies in English Language Teaching and Learning

Szerkesztette: Kiss-Gulyás, J. és Furkóné Banka, I.
Debrecen: Angol-Amerikai Intézet, 2005.

Az angol nyelvű kötet az Angol Nyelvoktatási Tanszék megalakulásának tíz éves évfordulójára készült. A két fő részből álló kiadvány első, terjedelmesebb része a tanszék oktatóinak kutatómunkájába nyújt betekintést. A második rész a Tanszék által kifejlesztett nyelvi alapvizsga tervezési és kivitelezési folyamatát, valamint az első vizsgatapasztalatokat elemzi és összegzi.

CONTENTS

Foreword

Part One: Current Research Interests

Judit Kiss-Gulyás

The Applicability of Linguistic Theories in Second Language Acquisition Research

Ildikó Furkóné Banka

Parameter Resetting in Second Language Acquisition: The Case of the Pro- Drop Parameter

Gyula Dávid

English Idioms and their Hungarian Counterparts

Katalin Mónos

A Study of the English Reading Strategies of University Students in Debrecen with Implications for Reading Instruction in an Academic Context

Gyula Sankó

Perceptions and Reality: Intermediate EFL Students' Vocabulary Learning Strategies in a Computer-Supported Hypertext Environment

Ildikó Csépes

The Validity of the Paired Oral

Part Two: The English Yardstick Exam

Ildikó Csépes and Judit Kiss Gulyás

An Eye on the EYE

Ildikó Csépes, Pál Csontos, Ildikó Furkóné Banka, Katalin Mónos, Gyula Sankó

Components of the English Yardstick Exam: a Report on Test Development and Lessons Learnt

Tímea Balogh

The EYE in the Public Eye

További információ:

DE Angol Nyelvészeti Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 73.

Tel.: (36) 52/512-900/2192

e-mail: holbla@delfin.unideb.hu, pelyvp@delfin.unideb.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve
Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.

- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.
XXXIX. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2001.
XL. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2002.
XLI. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS, Debrecen, 2003.
XLII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2004.
XLIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2005.
XLIV. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2006.
XLV. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2007.
XLVI. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2008.
XLVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2009.
XLVIII. Szerk. DOBI ÉDIT—HOFFMANN ISTVÁN—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2010.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2522

E-mail: hoffmann@mnytud.arts.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM OLASZ TANSZÉKE
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

VIII.: 2001

IX.: 2002

X.: 2003

XI.: 2004

XII.: 2005

XIII.: 2006

XIV.: 2007

XV.: 2008

XVI.: 2009

XVII.: 2010

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: *Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: *A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: *Lineamenti di storia del Risorgimento italiano*. 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: *Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó*. 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: *La fonologia in Italia*. 1998.
4. GIANCARLO GOGOI: *Lineamenti di storia del Regno d'Italia*. 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: *Olasz váteszek*. Alfieri, Manzoni, Mazzini. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996.
2. MADARÁSZ IMRE: *Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996.
3. MADARÁSZ IMRE: *Az olasz irodalom antológiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
4. MADARÁSZ IMRE: *„Titus íve alatt”. Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
5. MADARÁSZ IMRE: *Az olasz irodalom története* (ötödik kiadás). Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
6. MADARÁSZ IMRE: *„Az emberélet útjának felén” Italianisztika jelen időben*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1999.
7. PETE LÁSZLÓ: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*. Debrecen, Multiplex Média - Debrecen University Press, 1999.
8. GIANCARLO COGOI—PETE LÁSZLÓ: *A szentévek története*. Debrecen, Multiplex Média - Debrecen University Press, 2000.
9. MADARÁSZ IMRE: *„Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban...” Olasz klasszikusok – mai olvasók*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2000.
10. MADARÁSZ IMRE: *„Költők legmagasabbja”. Dante – tanulmányok*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2001.
11. MADARÁSZ IMRE: *Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2002.
12. SZTANÓ LÁSZLÓ: *Az ezernevű város*. Budapest, Attraktor Kiadó, 2002.
13. MADARÁSZ IMRE: *Letérés*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 1. kiadás: 2000, 2. kiadás: 2002.
14. SZÁRAZ ORSOLYA—PETE LÁSZLÓ (fordítás): *Girolamo Savonarola: Prédikációk Aggeus prófétáról*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor, 2002.
15. SZTANÓ LÁSZLÓ: (fordítás) *Sándor Csoóri: Così mi veda chi vuol vedermi (Így lásson, aki látni akar.) Válogatott versek*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2002.
16. PETE LÁSZLÓ: *Il colonnello Monti e la Legione italiana nelle lotta per la libertà ungherese*. Catanzaro, Rubbetino, 2003.
17. MADARÁSZ IMRE: *„Örök megújulások”*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2003.
18. MADARÁSZ IMRE: *Vittorio Alfieri életműve*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2004.
19. GUSTAVO MASSONERI: *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról*. (Ford.: Száraz Orsolya), 2006.
20. IMRE MADARÁSZ: *Romanitas alfieriana e altri saggi sulla letteratura e sui rapporti letterari italo–ungheresi*. Róma, 2006.
21. MADARÁSZ IMRE: *Halhatatlan Vittorio. Alfieri utóélete: kultusz és kritika*, 2006.

Repertorium

---

22. PUSKÁS ISTVÁN: Herkules színpadán. Egy humanista, egy fejedelem és a reneszánsz színház születése Itáliában, 2007.
23. MADARÁSZ IMRE: Kultusz, vita, feledés. Olasz irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok, 2008.
24. SZTANÓ LÁSZLÓ: Olasz–magyar kulturális szótár, 2008.
25. MADARÁSZ IMRE: A legfényesebb századforduló. Tanulmányok a XVIII–XIX. század olasz irodalmáról, 2009.
26. Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908. Budapest, 2011, Argumentum

Levelezési cím:

Pete László

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék

4028 Debrecen, Kassai u. 26.

Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, *Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard*, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi et l'évolution de la nouvelle courtoise*, 1966.
3. T. KARDOS, *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, 1967.
4. P. EGRI, *Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun*, 1969.
5. A. SZABÓ, *L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie*, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo de Paul Lafargue*, 1979.
7. K. HALÁSZ, *Structures narratives chez Chrétien de Troyes*, 1980.
8. F. SKUTTA, *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*, 1981.
9. *Roger Martin du Gard*, 1983.
10. *Jean-Richard Bloch*, 1984.
11. *Analyses de romans*, 1985.
12. *Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle*, 1986.
13. G. TEGYEY, *Analyse structurale du récit chez Colette*, 1988.
14. T. GORILOVICS, *Correspondance (1921–1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond*, 1989.
15. L. SZAKÁCS, *Le sens de l'espace dans La Fortune des Rougon d'Émile Zola*, 1990.
16. A. SZABÓ, *Le personnage sandien. Constantes et variations*, 1991.
17. K. HALÁSZ, *Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, 1992.
18. *Retrouver Jean-Richard Bloch*, Textes réunis par T. GORILOVICS, 1994.
19. G. TEGYEY, *L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux*, 1995.
20. T. GORILOVICS, *Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902–1903)*, 1998.
21. *Lectures de Zola*, 1999.
22. *Études de littérature médiévale*, Textes réunis par K. HALÁSZ, 2000.
23. *Destins du siècle — Jean-Richard Bloch, Roger Martin du Gard. Mélanges offerts au Professeur Tivadar Gorilovics*, Textes réunis par K. HALÁSZ et I. CSÜRY, 2003.
24. *Jean-Richard Bloch: Le cuistre mystifié*, Édition présentée et annotée par T. GORILOVICS, 2007.
25. Anna SZABÓ, *George Sand. Entrées d'une œuvre*, 2010.

Bibliothèque Française

- N° 1. *Le chantier de George Sand – George Sand et l'étranger*. Actes du Xe Colloque International George Sand (Debrecen, 7-9 juillet 1992), 1993.
- N° 2. *Préfaces de George Sand*. Édition établie et annotée par A. SZABÓ, I-II, 1997.
- N° 3. L. SPAAS, *Le cinéma nous parle. Stratégies narratives du film*, 2000.
- N° 4. *Exils*. Colloque international de Herstmonceux (Sussex, Grande-Bretagne) 31 mai – 3 juin 2001. *L'imaginaire et l'écriture de l'exil. L'exil politique*, 2002.
- N° 5. *Regards croisés. Recherches en Lettres et en Histoire, France et Hongrie*, Textes publiés sous la responsabilité de J.-L. FRAY et T. GORILOVICS. 2003.
- N° 6. *Les couleurs en question*. Colloque international de Herstmonceux (Sussex, Grande-Bretagne) 26-29 mai 2005, Textes réunis par J. DURNERIN, 2006.

Series Linguistica (sous la direction de S. KISS)

1. L. GÁLDI, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, 1964.
2. S. KISS, *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*, 1972.
3. *Études contrastives sur le français et le hongrois*, 1974.
4. S. KISS, *Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif*, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, *Analyse grammaticale – analyse narrative*, 1987.
6. *La linguistique textuelle dans les études françaises*. Actes du colloque LITEF (Debrecen, 12–13 novembre 1999) publiés par I. CSÚRY, 2001.
7. I. CSÚRY, *Le champ lexical de MAIS*, 2001.
8. A. CSÚRY, *Les pronoms indéfinis du français contemporain. Une approche sémiotique textuelle*, 2003.
9. I. SZILÁGYI, *Les tendances évolutives de la versification française à la fin du XIXe siècle (La problématique du vers libre)*, 2004.
10. S. KISS, *Les documents latins du Haut Moyen Âge et la naissance du français I: La chronique d'Hydatius*, 2006.

Bibliothèque de l'Étudiant

- N° 1. M. MAROSVÁRI, *Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de L'Assommoir d'Émile Zola*, 1990.
- N° 2. *Analyses de textes*, 2002.
- N° 3. *Études de linguistique française*, 2003.
- N° 4. *Anthologie de la prose française médiévale*, publiée par K. HALÁSZ, 2005.

Önálló kiadványok

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17–18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16–18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

«Du sexe, rien d'autre» - Sexualité, sexe(s) et genres dans les études françaises. (Actes du Colloque des Journées d'Études Françaises, Debrecen, 4-6 octobre 2007), Szerk.: Sándor Kálai, Ildikó Lőrinszky, Franciska Skutta, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008.

Survivance du latin et grammaire textuelle : mélanges offerts à Sándor Kiss à l'occasion de son 70e anniversaire, Szerk.: Ágnes Bánki, Gábor Tillinger, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 33.

Tel. et fax: (52) 512-926

Internet: www.unideb.hu/~francia

E-mail: csury@delfin.unideb.hu

Az Officina Textologica kötetei:

Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen

Sorozatszerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2001.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma-rémaszerkezet.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
8. DOBI EDIT, Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. 2002.
9. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: tematikus progresszió) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2003.
10. A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2004.
11. Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diskurzusához. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS. 2005.
12. A korreferencialitás poliglott megközelítése. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2005.
13. CSÜRY ISTVÁN, Kis könyv a konnektorokról. 2006.
14. A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő. Szerk.: DOBI EDIT. 2008.
15. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. 2009.

16. A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. (Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés). Petőfi S. János 80. születésnapjára. Szerk.: DOBI EDIT, 2011.

Levelezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel./Fax.: 52/512-900/22193

E-mail: dobie@tigris.unideb.hu